

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η οπτική και η επιρροή του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού στην
Εγκληματολογία**

Τριμελής Επιτροπή
Λαμπροπούλου Έφη
Νικολόπουλος Γιώργιος
Ξανθόπουλος Χρήστος

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Λαμπροπούλου Έφη

Φοιτητής Μεταπτυχιακού προγράμματος:

Νικόλαος Καραγιάννης
Α.Μ. 01263215Μ007

Αθήνα, 2017

Copyright© Νικόλαος Καραγιάννης, 2017

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση διπλωματικής διατριβής από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1.Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	6
2.Εννοιολογική αποσαφήνιση: Η προβληματική της κατασκευής στις κοινωνικές επιστήμες.....	10
3.Ιστορική αναδρομή: Οι θεωρητικές απαρχές του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού	
3.1. Ο ριζοσπαστικός κονστρουκτιβισμός του Giambattista Vico.....	13
3.2. Η φαινομενολογική κοινωνιολογία (Husserl/Scheler/Schütz).....	16
3.3. Η αναπτυξιακή ψυχολογία (Piaget –Vygotsky).....	20
3.4. Η συμβολική αλληλεπίδραση (Mead).....	22
3.5. Οι αξιολογικές εκλεκτικές συγγένειες με τους Dilthey, Durkheim, Hegel, Marx και Weber.....	26
4.Η επιρροή του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού στην κοινωνιολογική θεωρία και μεθοδολογία	
4.1. Η πραγματικότητα ως κοινωνική κατασκευή.....	30
4.2. Η δημιουργία των σημειωτικών συστημάτων: η γλώσσα και τα σύμβολα.....	34
4.3. Η γνώση και η επιστήμη ως κοινωνικά «προϊόντα».....	37
4.4. Η κοινωνική κατασκευή των θεσμών, των ρόλων και της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς.....	42
4.5. Η ερμηνευτική μέθοδος στην κοινωνιολογία.....	46
4.6. Η Εθνομεθοδολογία.....	50
4.7. Η ερευνητική εφαρμογή της συμβολικής αλληλεπίδρασης.....	53

5.Οι επιδράσεις του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού στην εγκληματολογία	
5.1. Το πρώτο στάδιο στην κατασκευή του εγκλήματος: η θεσμοθέτηση κανόνων.....	56
5.2. Το δεύτερο στάδιο: η συγκεκριμενοποίηση του γενικού κανόνα και η κατασκευή του εγκληματία	
5.2.1. Η θεωρία της ετικέτας.....	61
5.2.2. Ο ενεργός ρόλος των ΜΜΕ στην κατασκευή του πραγματικότητας.....	64
5.3. Το τελικό στάδιο: ο ιδεολογικός μανδύας των κατασκευών	
5.3.1. Φυσικοποίηση του κοινωνικοϊστορικού.....	69
5.3.2. Δαιμονοποίηση του ξένου.....	73
5.3.3. Ποινικοποίηση της φτώχειας.....	77
6.Πορίσματα της έρευνας.....	82
7.Βιβλιογραφικές αναφορές.....	88

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η αναλυτική παρουσίαση των βασικότερων θέσεων του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, ήτοι ενός σημαντικού θεωρητικού ρεύματος του περασμένου αιώνα, που επανεξέτασε κριτικά πολλά από τα κεκτημένα της γνωσιολογίας των κοινωνικών επιστημών. Η εν λόγω βασική έρευνα είναι διαρθρωμένη σε τρεις μεγάλους θεματικούς άξονες. Ο πρώτος είναι φιλοσοφικός-επιστημολογικός και αφορά στη διασάφηση της έννοιας της κοινωνικής κατασκευής και στην ιστορική αναδρομή στις θεμελιωδέστερες καταβολές της υπό εξέταση θεωρητικής κατεύθυνσης. Ο δεύτερος είναι κοινωνιολογικός και αναδεικνύει τις πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας με τις οποίες ασχολείται ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός καθώς και τις μεθοδολογικές προεκτάσεις που συνεπάγεται η υιοθέτηση της κονστρουκτιβιστικής θεώρησης των κοινωνικών φαινομένων. Τέλος, στον εγκληματολογικό άξονα μελετάται το πώς η προβληματική της κατασκευής μπορεί να συνδεθεί με τους τρεις κεντρικούς πυλώνες της εγκληματολογίας, δηλαδή τη θεσμοθέτηση κανόνων, την παραβίασή τους από τον εγκληματία και τη συνακόλουθη κοινωνική αντίδραση. Στο επιλογικό κεφάλαιο συνοψίζονται τα κυριότερα πορίσματα της μελέτης μας, αποτιμώνται οι μέχρι τώρα συνεισφορές του κονστρουκτιβιστικού παραδείγματος και σκιαγραφούνται οι προοπτικές που διανοίγονται, σε περίπτωση που (το τελευταίο) κερδίσει περισσότερο έδαφος στην εγκληματολογία και απασχολήσει τις μελλοντικές συζητήσεις της επιστημονικής κοινότητας.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: επιστημολογία, κοινωνικός κονστρουκτιβισμός, κατασκευή, κοινωνιολογία, εγκληματολογία

1.ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Στην ανά χείρας διπλωματική εργασία, συντελείται μια προσπάθεια αναλυτικής παρουσίασης των βασικότερων θέσεων του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, ήτοι ενός σημαντικού θεωρητικού ρεύματος του περασμένου αιώνα, που επανεξέτασε κριτικά πολλά από τα κεκτημένα της γνωσιολογίας των κοινωνικών επιστημών. Στόχος της έρευνας, είναι ο εντοπισμός του βαθμού επιρροής του στην κοινωνιολογία και την εγκληματολογία. Ομοίως, η ανάδειξη του θεωρητικού και μεθοδολογικού οφέλους, που προκύπτει από την (δυνάμει) αξιοποίηση/εφαρμογή του σε μείζονα κοινωνιολογικά και εγκληματολογικά ζητήματα.

Η πορεία που ακολουθείται για την επίτευξη των ως άνω σκοπών, συμβαδίζει με τη σειρά που διατάσσονται οι μεγάλοι θεματικοί άξονες στον τίτλο του παρόντος πονήματος και είναι η εξής: στο δεύτερο και τρίτο κεφάλαιο, περιγράφεται *η γενικότερη οπτική του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού*, πρωτίστως με τη διασάφηση της έννοιας της κοινωνικής κατασκευής και μετέπειτα με την ιστορική αναδρομή στις θεμελιωδέστερες καταβολές της εν λόγω θεωρητικής κατεύθυνσης. Στο τέταρτο κεφάλαιο, εκτίθενται τα κύρια σημεία της επιχειρηματολογίας του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού όσον αφορά *ειδικά την κοινωνιολογία*, τουτέστιν με ποιες πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας ασχολείται και ποιες μεθοδολογικές προεκτάσεις συνεπάγεται η υιοθέτηση της κονστρουκτιβιστικής θεώρησης των κοινωνικών φαινομένων. Στο πέμπτο κεφάλαιο, μελετάται το πώς η προβληματική της κατασκευής μπορεί να συνδεθεί με *τους τρεις κεντρικούς πυλώνες της εγκληματολογίας*, δηλαδή τη θεσμοθέτηση κανόνων, την παραβίασή τους από τον εγκληματία και τη συνακόλουθη κοινωνική αντίδραση. Στο επιλογικό κεφάλαιο συνοψίζονται τα κυριότερα πορίσματα της μελέτης μας, αποτιμώνται οι μέχρι τώρα συνεισφορές του κονστρουκτιβιστικού παραδείγματος και σκιαγραφούνται οι προοπτικές που διανοίγονται, σε περίπτωση που (το τελευταίο) κερδίσει περισσότερο έδαφος στην εγκληματολογία και απασχολήσει τις μελλοντικές συζητήσεις της επιστημονικής κοινότητας.

Προτού προχωρήσουμε στην καθαυτή πραγμάτευση του κυρίως θέματος, κρίνεται ενδεδειγμένη η ειδική μνεία στους λόγους επιλογής του, καθώς επίσης και η ένταξη-τοποθέτησή του στη συνολική εγκληματολογική βιβλιογραφία. Αναντίλεκτα, η επιλογή ενός θέματος προς διερεύνηση πρέπει να γίνεται με γνώμονα τις συνήθεις διανοητικές αναζητήσεις του γράφοντος, διότι μόνο τότε θα διατηρηθεί το ερευνητικό

του ενδιαφέρον αμείωτο σε όλα τα στάδια της διαδικασίας εκπόνησης (Τσίγκανου 2015-2016: 1). Πράγματι ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός, επιδιώκοντας να αποφύγει τις μονήρεις και μονολιθικές αφηγήσεις, δημιουργεί διαύλους επικοινωνίας μεταξύ της ιστορίας, της φιλοσοφίας, της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας, της ανθρωπολογίας, της νομικής επιστήμης, της πολιτικής οικονομίας, των διεθνών και ευρωπαϊκών σπουδών και ενδεχομένως και άλλων επιστημονικών κλάδων, γεγονός που συναρπάζει οποιονδήποτε ερευνητή τάσσεται υπέρ της διεπιστημονικότητας και της διαθεματικότητας και επιδιώκει να υπερβεί τα στενά σύνορα του τομέα εξειδίκευσής του. Οι προαναφερθείσες ενοποιητικές προθέσεις του κονστρουκτιβισμού και η συγκέντρωση φαινομενικά διαφορετικών θεωρητικών-μεθοδολογικών αρχών και ερευνητικών πρακτικών σε ένα «μοναδικό και ενιαίο σώμα ορθολογικής σκέψης» (Parsons 2015), αποδεικνύουν τις σαφείς πλουραλιστικές και πολυσυλλεκτικές του τάσεις (Καλφόπουλος Κ. 2003: 13), οι οποίες εγγίζουν ενίοτε τα όρια του «anything goes» («όλα επιτρέπονται», κατά τον Feyerabend 2006: 54). Έτσι, υποστηρίζουμε πως ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός, έχοντας επίγνωση του «πολυπαραδειγματικού χαρακτήρα των κοινωνικών επιστημών, όπου παρατηρείται η ταυτόχρονη συνύπαρξη αντικρουόμενων εννοιακών συστημάτων και σχολών» (Κουζέλης 1996: 11), φιλοδοξεί να επιτύχει την ανάβαση σε ένα υψηλότερο επίπεδο δημιουργικής σύνθεσης, κάτι το οποίο αναμφίβολα επικροτούμε –άλλωστε οι συνδυαστικές προσεγγίσεις που αντιμάχονταν τον καταταμαχισμό του επιστητού σε περικόλιστα γνωστικά υποπεδία, βρίσκονταν ανέκαθεν στις άμεσες προτιμήσεις μας.

Παράλληλα, ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός αντίκειται σθεναρά στους θιασώτες της άκρατης αντικειμενικότητας, της τυπικής των πραγμάτων λογικής, της εξήγησης του κόσμου βάσει «σταθερών και προβλέψιμων κανονικοτήτων» (Ψυχοπαίδης 2006: 544) και επικεντρώνεται στο πώς οι πολιτισμοί δημιουργούν μόνοι τους τις «επιφάνειες» (Taylor 1989), πάνω στις οποίες προβάλλουν τα νοήματα και τις ανανοηματοδοτήσεις τους (Γεωργούλας 2003). Οι παραπάνω εύλογες ενστάσεις στις ποσοτικοποιήσεις και στις αξιώσεις απόλυτης αλήθειας (τις οποίες συμμαριζόμαστε ανεπιφύλακτα), στηρίζονται στο (αντι-θετικιστικό) επιχείρημα ότι οι επιστημολογικές προκείμενες των φυσικών επιστημών δε μπορούν να μεταφερθούν αυτούσια στις κοινωνικές, κυρίως επειδή οι δεύτερες εμπλέκονται σε ένα προ-ερμηνευμένο σύμπαν συμβάντων (Habermas 1976: 142), δηλαδή σε έναν κοινωνικό κόσμο στον οποίο οι κατηγορίες της εμπειρίας έχουν ήδη σχηματιστεί από και μέσα στα πλαίσια της

νοηματικής συμπεριφοράς των ανθρώπινων υποκειμένων –«των ενεργών δημιουργών της κοινωνικής σκηνής», όπως τονίζει και ο Morris (Morris 1977). Εφόσον λοιπόν, τα νοηματικά πλαίσια είναι αναπόσπαστα από το αντικείμενο που εξετάζεται, καταλήγουμε αναπόδραστα σε μια «διπλή ερμηνευτική του προ-νοηματοδοτημένου κόσμου από τον κοινωνικό επιστήμονα» (Giddens 1993: 148 κ.έ.) και άρα στη συνειδητοποίηση της ιστορικότητας κάθε παρόντος χρόνου και της σχετικότητας κάθε φρονήματος ή γνώσης (Gadamer 1998: 35). Επομένως, επιλέγουμε να εμβαθύνουμε στον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό, διότι –εν αντιθέσει με το ηγεμονεύον θετικιστικό μοντέλο– μεριμνά (θεωρητικά και εμπειρικά) για τις πολλαπλές εκφάνσεις της κοινωνικής καθημερινότητας και αναλύει λεπτοφυώς την κοινωνική δράση των ατόμων εν τω γίνεσθαι, δηλαδή τη δυναμική ροή των βιωμένων εμπειριών τους (Collins 1981: 984-1014). Σαφέστατα το αίτημα για μια (εκ νέου) στροφή στην ποιοτική παράδοση κατά τη γνώμη μας είναι επιτακτικό, καθότι έχουμε την πεποίθηση ότι ο κόσμος της πραγματικής ζωής συμπυκνώνει τόσο τον εφήμερο, απρόβλεπτο, ανοίκειο και παράδοξο χαρακτήρα κάθε μέρας που περνά και ουδέποτε επιστρέφει, όσο και τις κοινότοπες, επαναλαμβανόμενες και ενίοτε στατικές ρουτίνες, που απαρτίζουν, διασφαλίζουν, μετασχηματίζουν ή αποτρέπουν την κοινωνική αναπαραγωγή (Σαββάκης 2013: 19).

Εάν τα προλεχθέντα αιτιολογούν με *θετικό* τρόπο τη σπουδαιότητα ενός επιστημονικού διαλόγου για τον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό στις μέρες μας (αναφερθήκαμε δηλαδή κατεξοχήν σε προτερήματα/πλεονεκτήματα), η βαθιά ανησυχητική κατάσταση που επικρατεί στον ακαδημαϊκό χώρο της εγκληματολογίας σήμερα (Hillyard, Sim, Tombs & Whyte 2004: 369), μας οδηγεί (ή μάλλον μας εξωθεί) να ορίσουμε την αναγκαία παρέμβαση του κονστρουκτιβισμού, *αποφατικά* (ως προσδιορισμένη άρνηση, ως εναντίωση στα όσα ακολουθούν). Η προσκόλληση της εγκληματολογίας στη βασισμένη σε ενδείξεις αντεγκληματική πολιτική (evidence based policy) και η αξιολόγηση πρωτοβουλιών, σύμφωνα με την αποτελεσματικότητά τους στη μείωση της εγκληματικότητας και μόνο, δηλαδή στην επίτευξη της ελαχιστοποίησης των καταγεγραμμένων περιστατικών (Shapland 2000: 2-3) έναντι της ουσιαστικής απομείωσης των πιθανοτήτων να εμφανιστεί το έγκλημα –βέβαια ακόμη και η πρόληψη έχει λάβει χαρακτήρα κρυπτοκατασταλτικό (Συκιώτου 2012: 987-1005)– έχουν μετατρέψει μια επιστημονική πειθαρχία (discipline) σε τεχνική διαχείρισης. Οι «πόλεμοι» κατά του εγκλήματος, των ναρκωτικών, της τρομοκρατίας και της

«αντικοινωνικής συμπεριφοράς» απαιτούν ποσοτικά δεδομένα, «ισχυρά» γεγονότα και «χειροπιαστές» αποδείξεις (Howard & Young 2004: 261-262), κοντολογίς την ακρίβεια του καθορισμένου αριθμού, που δεν είναι ούτε μεγαλύτερος ούτε μικρότερος και ως εκ τούτου προκαλεί έναν εντυπωσιασμό άνευ ουσίας (Luhmann 2003: 71). Δυστυχώς, (εξαιτίας όλων των προηγούμενων) η απόληξη δε μπορεί να είναι άλλη παρά η θεωρητική ένδεια, ο δίχως αντιστάσεις ετεροπροσδιορισμός, η εκμηδένιση του αναστοχασμού, η απώλεια του επιστημονικού κύρους (καθώς η εξάρτηση της εγκληματολογίας από κρατικές απαιτήσεις και ιδιωτικές χρηματοδοτήσεις την εμποδίζουν να διατυπώνει αντιρρήσεις και να ασκεί κριτική, ως όφειλε) και η ανεπαρκής πρόσληψη του εγκλήματος (καθόσον ως έγκλημα, λογίζεται μονάχα το λεγόμενο «έγκλημα του δρόμου», με αποτέλεσμα να υπάρχουν συγκριτικά λίγες έρευνες –μέσα σε όλη αυτή την «κειμενική χλωρίδα» όπως έχει γράψει ο γερμανός φιλόσοφος Peter Sloterdijk– για τα κρατικά εγκλήματα, τα εγκλήματα των επιχειρήσεων, τα εγκλήματα των οργάνων του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης, τα εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος, τα εγκλήματα εντός της φυλακής κ.ά.). Επιπροσθέτως, πολύ συχνά αποσυνδέεται το έγκλημα από το πλέγμα των κοινωνικών συγκρούσεων και προβλημάτων που βρίσκονται στη βάση της εκδήλωσής του, καθώς υποβαθμίζονται οι διαδικασίες, μέσω των οποίων αυτό το «τελικό προϊόν» κατασκευάστηκε κοινωνικά (ανεργία, ρατσισμός, καταναλωτική κουλτούρα, κοινωνικές πρακτικές που υποθάλλουν τη βία κλπ., Κουκουτσάκη 2011).

Η συμβολή του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού εν προκειμένω (και κατ' επέκτασιν η ενδεχόμενη συνδρομή μας), θα ήταν αρχικώς μια προτροπή να *αντιτεθούμε* στην ανωτέρω σιωπηρή παραίτηση και να *αρνηθούμε* να αντιμετωπίσουμε το έγκλημα και την εγκληματικότητα διαμέσου προκατασκευασμένων κατηγοριών, που τις παραλαμβάνουμε ανεξέταστα από το Νόμο, το Κράτος και την κοινή λογική (Panayotopoulos 1997). Επίσης, θα ήταν μια διαρκής υπόμνηση να εντάσσουμε κάθε φορά τους προβληματισμούς, τις ανησυχίες, τα κρίσιμα ερωτήματα και τα πρωτεύοντα μέληματα της εγκληματολογίας στα ευρύτερα κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά συγκείμενα τους («broadest contextual focus possible», για να χρησιμοποιήσουμε και μια φράση των Yar & Penna 2004: 537). Είναι ολοφάνερο, πως αυτό που εκλείπει δεν είναι μόνο μια σφαιρικότερη και πιο εμπειρισταωμένη θεωρία για το έγκλημα αλλά και μια δριμύτερη κριτική στην έννοια του εγκλήματος (De Haan 1991: 208), ένας ουσιαστικός αντίλογος στις συντηρητικές, τεχνοκρατικές και

διαχειριστικές όψεις της τρέχουσας εγκληματολογίας (Muncie 2010: 151). Συνεπώς, ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός καλείται να καλύψει αυτά τα κενά – το ζητούμενο δε, είναι να εξακριβώσουμε αν δύναται να ανταπεξέλθει στην πρόκληση.

2.ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΗ: Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Μία από τις στοιχειώδεις προϋποθέσεις στην οποία οφείλει να ανταποκρίνεται κάθε επιστημονικά έγκυρο κείμενο, είναι ο ορισμός εκείνων των εννοιών που χρησιμοποιούνται κατ' επανάληψη εντός του (Σίντος 2011: 6). Ωστόσο, δεδομένου ότι η σύγχρονη βιβλιογραφία των κοινωνικών επιστημών βρίθει αναφορών στην «κατασκευή» και είναι πιθανώς αδύνατο να υπάρξει γενική συμφωνία για το τι αυτή σημαίνει σε όλες τις διαφορετικές της παραλλαγές (Μαυρίδης 2005: 198-199), η δυσκολία του εγχειρήματος να αποσαφηνίσουμε πλήρως τους συγκεκριμένους όρους που επικαλούμαστε (κατασκευή, κονστρουκτιβισμός, κατασκευασιοκρατία, εποικοδομητισμός κ.ο.κ.) μοιάζει ανυπέρβλητη. Η έννοια της κατασκευής κατέχει τώντι προεξέχουσα θέση τις τελευταίες δεκαετίες και μάλιστα διάφοροι γνωστικοί κλάδοι μιλούν για αυτήν, είτε με αυστηρές οριοθετήσεις είτε με πιο χαλαρές και καθημερινές εννοήσεις της λέξης (Stam 2001: 291-296). Παρατηρείται λοιπόν, μια πλειάδα «αντικειμένων» της κοινωνικής ανάλυσης που εμφανίζονται πλέον ως εκδοχές της, όπως για παράδειγμα η κατασκευή του φύλου (Laqueur 2003, West & Zimmerman 1987), της παράδοσης (Hobsbawm & Ranger 2004), του έθνους (Gellner 1992), της κοινότητας (Anderson 1997), της συλλογικής μνήμης (Halbwachs 2013), της παιδικής ηλικίας (Ariès 1990), του χρεωμένου ανθρώπου (Lazzarato 2014) κ.ά. Εντούτοις, προκειμένου να θέσουμε τις σταθερές βάσεις για την παραπέρα συνέχιση και αποπεράτωση της έρευνας, θα ήταν προτιμότερο να αντιληφθούμε την κατασκευή ως «όρο ομπρέλα που καλύπτει ένα ευρύ φάσμα νέων θεωριών γύρω από τον πολιτισμό και την κοινωνία» (Phillips & Jorgensen 2002: 4, McMahon 1997) και τον κονστρουκτιβισμό, όχι ως ένα συνεκτικό θεωρητικό κίνημα αλλά ως έναν «θεωρητικό προσανατολισμό», ως «μέθοδο θέασης της πραγματικότητας» (Burr 2003: 1), ως έναν «οριζόντιο μετα-επιστημονικό τρόπο σκέψης» με καθοριστική επίδραση στη θεματολογία διαφόρων επιστημονικών πεδίων (Müller 2010: 31-33). Έτσι λοιπόν, θα αρκεστούμε σε ορισμένες επιστημολογικές παρατηρήσεις αναφορικά με τις τομές που

ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός επιφέρει στις παραδεδομένες αντιλήψεις (εν ολίγοις, τι το ριζικά καινούργιο εισάγει) και θα καταγράψουμε σε γενικές γραμμές, τις κοινές παραδοχές που μοιράζονται όλες οι ανωτέρω «διακλαδώσεις» του (δανειζόμενοι τη φράση από τον Kenny 2010: 65-67) –λαμβάνοντας υπόψη βέβαια, ότι οι κονστρουκτιβιστές δεν εκπροσωπούνται επαρκώς από «μία μόνο φωνή ή μια απόλυτα καθολική άποψη» (Applefield, Huber & Moallem 2000-2001: 35-53).

Εν πρώτοις, για να κατανοήσουμε «το αντι-θεμελιωτικό και αντι-ουσιακρατικό κριτικό πρόγραμμα περιγραφής και ερμηνείας της κοινωνικής πραγματικότητας» (Δεμερτζής 2002: 143) του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, πρέπει να παραμερίσουμε το παραδοσιακό επιστημολογικό πρόταγμα της γνωστικής οικειοποίησης ενός ήδη διαμορφωμένου κόσμου. Ο αντι-ρεαλιστικός και σχετικιστικός χαρακτήρας του περιού ο λόγος παραδείγματος (Hammersley 1992), έχει ως αναγκαίο επακόλουθο την απελευθερωτική αποσύνδεση των υπό διερεύνηση αντικειμένων ή ιδεών από τις «ουσίες», ούτως ώστε «το κατασκευασμένο να αντιμετωπίζεται ως συμβεβηκώς» (Κουζέλης 2001: 40). Με άλλα λόγια, τα νοήματα που συνιστούν την κοινωνική πραγματικότητα **δεν είναι υπερβατικά** ως προς την κοινωνία –δεν προέρχονται δηλαδή έξω και πέρα από αυτή– αλλά παράγονται και αναπαράγονται (κατασκευάζονται και ανακατασκευάζονται) διαρκώς μέσα από τις καθημερινές πρακτικές, ρηματικές και εξωρηματικές, ενώ την ίδια στιγμή είναι μερικώς δεσμευμένα από το ιστορικό βάρος των προηγούμενων κατασκευών. Τούτο σημαίνει, πως αποδομείται η αυστηρή διάκριση και ο αλληλοαποκλεισμός μεταξύ υποκειμενικού και αντικειμενικού, αφού ο κονστρουκτιβισμός ως θεωρία της γνώσης αλλά και ως μεθοδολογική στάση, ενδιαφέρεται για τη στενή συνύφανση του ανθρώπου με την κοινωνία του, καταδεικνύοντας συγχρόνως «τους περιορισμούς του αντικειμενισμού στη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων» (Κοντουδάκη 2014: 2). Δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις ιστορικές μεταβολές, στις κοινωνικές αλλαγές και εξελίξεις, στη σχεσιακή διάσταση της καθημερινότητας, ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός μας υπενθυμίζει, πως δεν ευσταθεί ο ισχυρισμός ότι τα γνωστικά υποκείμενα ανακαλύπτουν και αφομοιώνουν σταδιακά μια ξένη προς αυτά κοινωνική πραγματικότητα αλλά απεναντίας τονίζει, ότι συμμετέχουν ενεργά στις διαδικασίες κατασκευής της (Oxford 1997: 35-66), «διαμορφώνοντας από κοινού» (Roya Jafari Amineh & Hanieh Davatgari Asl 2015: 13) αξιακά πρότυπα και σημασίες. Κατά συνέπεια, τα κοινωνικά φαινόμενα παύουν να είναι προσδεδεμένα σε αναγκαιότητες και φυσικές νομοτέλειες και

εισέρχονται στο χώρο των «ιστορικών γεγονότων, των κοινωνικών δυνάμεων και των ιδεολογιών», όπως υπογραμμίζει ο Ian Hacking (1999: 12). Ειρήσθω εν παρόδω, όπως θα δειχθεί και σε παρακάτω υποενότητες, όλα όσα αναφέρθηκαν δεν υπαινίσσονται την ανυπαρξία οιασδήποτε παγίωσης σχέσεων και καθημερινών συνηθειών, οι οποίες σαφέστατα και πρέπει να υφίστανται καθώς και να έχουν μια λογική διάρθρωση, μια επαναληπτικότητα και μια κανονικότητα. Καμία πραγματικότητα δεν θα μπορούσε να οργανωθεί χωρίς αυτήν την (έστω και παροδική) καθήλωση και αποκρυστάλλωση νοημάτων, ειδικά θα ήταν παντελώς ρευστή και μη βιώσιμη.

Επιπλέον, οι κονστρουκτιβιστές, ισχυρίζονται ότι οι άνθρωποι δεν είναι μόνο αντικείμενα που υπάρχουν στο φυσικό κόσμο –τα οποία μπορούν να παρατηρηθούν από τον επιστήμονα– αλλά πολύ περισσότερο δημιουργοί ενός κόσμου (Natanson 1962). Επικεντρώνονται δηλαδή συνήθως στη ανασυγκρότηση του τρόπου με τον οποίο τα άτομα ερμηνεύουν τη δράση τους, αναζητώντας περισσότερο το «πώς συμβαίνουν τα πράγματα» και λιγότερο ποιες είναι οι αιτιώδεις σχέσεις της συμπεριφοράς (Galariotis 2007: 1-3, Wendt 1987: 335-370). Σε αυτή την διαδρομή συνυπολογίζουν εκτός από τα δικά τους θεωρητικά αξιώματα και τα ερμηνευτικά σχήματα των μελών της υπό εξέταση κοινωνικής ομάδας –αυτό που πολύ εύστοχα ο Wax διατύπωσε ως «ενδοπολιτισμικό κατανοείν» και «κοινωνικοποίηση στα νοήματα» (1967: 322-323). Οπότε, μάλλον η ατομική συνθήκη παρά οι δομικοί παράγοντες αποτελούν την αφετηρία ενός γόνιμου κοινωνιολογικού στοχασμού, ακριβώς διότι είναι πέρα για πέρα διυποκειμενική και γι' αυτό ιστορικά προσδιορισμένη και κοινωνικά συγκροτημένη (Σαββάκης 2013: 97).

Πιο συγκεκριμένα, στην εγκληματολογία η ρήξη του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού με τις προγενέστερες θεωρίες, έγκειται στη διαπίστωση ότι το έγκλημα δεν προϋπάρχει οντολογικά (Λάζος 2007: 242), δεν είναι δηλαδή το αντικείμενο αλλά το παράγωγο της αντεγκληματικής πολιτικής και ότι η εγκληματοποίηση είναι ένας από τους ποικίλους τρόπους κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας (Hulsman 1986: 34-35). Αυτό που όντως υπάρχει είναι πράξεις, οι οποίες νοηματοδοτούνται –πάντοτε σε συνάφεια με την εποχή και το εκάστοτε κοινωνικό περιβάλλον– *εκ των υστέρων* ως εγκληματικές (Christie 2004: 3). Σύμφωνα με τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές λοιπόν, αυτό που επί μακρόν θεωρείτο ως έγκλημα δεν είναι αμετάβλητο, αλλά αλλάζει αδιάκοπα υποστάσεις σε συνάρτηση με το πώς και από ποιους χαρακτηρίζονται οι συμπεριφορές σε μια κοινωνία. Οι αμιγώς αντικειμενικοί ορισμοί του εγκλήματος είναι μια χίμαιρα

της εγκληματολογίας, εφόσον εν τέλει είναι αξιολογικά φορτισμένοι, προκατειλημμένοι ως ένα βαθμό, αυθαίρετοι και απόρροια μιας ιδιαίτερα επιλεκτικής διαδικασίας (Barak 1998: 21). Αναδεικνύεται, κατ' αυτόν τον τρόπο, η κοινωνικο-ιστορική και πολιτισμική διάσταση της εγκληματικής δραστηριότητας. Προς επίρρωση τούτου αξίζει να θυμηθούμε και τη ρήση του εγκληματολόγου Presdee: «το έγκλημα είναι πολιτισμικό στη φύση του και παραγόμενο από την κοινωνική τάξη στην οποία ζούμε σε κάθε συγκεκριμένη ιστορική στιγμή» (2004: 276). Προφανώς, η απήχηση του κονστρουκτιβισμού στην εγκληματολογία δεν εξαντλείται στις εν λόγω αδρομερείς και περιληπτικές αναφορές. Τουναντίον, θα αναπτυχθεί και θα διευκρινιστεί διεξοδικά σε ξεχωριστό κεφάλαιο. Στη συνέχεια, θα προβούμε σε μια εκτενή ιστορική ανασκόπηση, επιδιώκοντας να φέρουμε στο φως τις φιλοσοφικές προσλαμβάνουσες του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, για να κατανοήσουμε καλύτερα τον πυρήνα της επιχειρηματολογίας του.

3.ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ: ΟΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΟΝΣΤΡΟΥΚΤΙΒΙΣΜΟΥ

3.1. Ο ριζοσπαστικός κοντρουκτιβισμός του Giambattista Vico

Παρότι κατασκευασιοκρατικές θέσεις (ή νύξεις) μπορούν να ανιχνευθούν σε εμβρυακή μορφή στους πλατωνικούς διαλόγους (π.χ. στην *Πολιτεία* παραλληλίζεται ο νομοθέτης με τον γλύπτη που κατασκευάζει ένα άγαλμα) ή –αν θέλουμε να δούμε και την πρώιμη νεωτερική φιλοσοφία– στον Λεβιάθαν του Hobbes (π.χ. στην Εισαγωγή παρουσιάζεται το κράτος και η πολιτεία ως κατασκευασμένο τεχνητό ζώο), θα ήταν πιο υπεύθυνο και συνεπές να γίνεται λόγος περί των θεωρητικών απαρχών της κονστρουκτιβιστικής κοσμοαντίληψης, στα γραπτά του Giambattista Vico (Pompa 1982: 26). Ακολουθεί στο σημείο αυτό, μια πολύ σύντομη και επιγραμματική παράθεση των κοινωνικοιστορικών συνθηκών που οδήγησαν στη γένεση και διαμόρφωση των ιδεών του Vico, των οποίων η ανάλυση έπεται της εν λόγω αναγκαίας παρέκβασης.

Η εφεύρεση του τηλεσκοπίου από τον Γαλιλαίο, μας λέει η Hannah Arendt, οδήγησε στην αναμφίλεκτη αύξηση της ανθρώπινης δύναμης και γνώσης αλλά και στην ταυτόχρονη (σχεδόν ευαπόδεικτη) απελπισία, στον μηδενισμό και στην δυσπιστία ως προς τις αποδείξεις που κομίζουν οι αισθήσεις όσον αφορά την πραγματικότητα (2008:

354-355). Βρισκόμαστε σήμερα αντιμέτωποι με ένα σύμπαν, του οποίου τις ιδιότητες δεν γνωρίζουμε, παρά μόνο στο βαθμό που γνωρίζουμε τον τρόπο με τον οποίο επηρεάζουν όσα όργανα χρησιμοποιούμε για τις μετρήσεις μας, και άρα αντί να ανακαλύπτουμε ιδιότητες «ανακαλύπτουμε» όργανα (ο άνθρωπος δηλαδή στο τέλος συναντά απλώς τον εαυτό του, κατά τον Heisenberg 1955: 17-18). Παράλληλα, κλονίστηκε και ο ανθρώπινος Λόγος, αφού στις πρόσφατες εξελίξεις δεν είχαν άμεση ανάμειξη η στόχαση, η περισυλλογή, η εικασία κ.ο.κ. αλλά ένα κατασκευασμένο όργανο, η πρακτική επέμβαση του homo faber. Οι φιλοσοφικές παρενέργειες αυτής της κοσμοϊστορικής αλλαγής, φτάνουν στο αποκορύφωμά τους με τον Καρτέσιο (και την περιώνυμη καρτεσιανή αμφιβολία), ο οποίος αμφισβητεί εκ θεμελίων την κλασσική έννοια της αλήθειας που εδράζεται στη μαρτυρία των αισθήσεων, του Λόγου και της πίστης και σε αντιδιαστολή με τα παραπάνω, προκρίνει τη διερεύνηση των διαδικασιών που πραγματοποιούνται στη διάνοια του ίδιου του ανθρώπου (ενδοσκόπηση), οι οποίες κατέχουν τη δική τους βεβαιότητα (Arendt 2008: 378-9). Συνεχίζοντας αυτό το σκεπτικό ο Vico διενεργεί μια πρωτοποριακή μετατόπιση. Το προνομιακό πεδίο απόκτησης γνώσεων παύει να είναι η εξερεύνηση της φύσης. Αντ' αυτού, η σπουδή της ιστορίας κατά τον Vico, είναι η μόνη σφαίρα που εγγυάται αξιοπιστία, επειδή ακριβώς εκεί ο άνθρωπος ασχολείται ολότελα με τα προϊόντα της δραστηριότητάς του. Εν συντομία, η κυριότερη «επίπτωση» όλων αυτών, είναι ότι πλέον ο ανθρώπινος Λόγος μοιάζει επαρκής, μόνο όταν μεταχειρίζεται ανθρώπινα δημιουργήματα (Arendt 2008: 403-4).

Έτσι λοιπόν, αρκετοί μελετητές και ένθερμοι υποστηρικτές του κονστρουκτιβισμού (κυρίως ο Ernst Von Glaserfeld), θεωρούν ότι ο Vico ήταν αδιαφιλονίκητα ο πρώτος που οριοθέτησε μεθοδικά την κονστρουκτιβιστική κοσμοθεωρία, ο πρώτος που σκέφτηκε σαν «γνήσιος κονστρουκτιβιστής» (Glaserfeld 1984: 1, Gruender 1996: 21-29) και μολονότι η ονομασία είναι αρκετά μεταγενέστερη, θα μπορούσε να τον αποκαλέσει κανείς κονστρουκτιβιστή *avant la lettre*, χωρίς κάτι τέτοιο να αποτελεί αναχρονιστική υπερβολή. Η εμβληματική του φράση, “*Verum ipsum factum*” (το αληθές είναι το κατασκευασμένο), η οποία μας επισημαίνει πως μπορούμε να γνωρίσουμε ικανοποιητικά μόνο ό,τι έχει δημιουργηθεί από τον ανθρώπινο νου (Warrick 2010: 4, Glaserfeld 1989a: 3), αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο όλης της μετέπειτα κονστρουκτιβιστικής γνωσιοθεωρίας. Μνημονεύοντας τα λόγια του ίδιου του Vico: «Εφόσον η αλήθεια του Θεού είναι ό,τι ο Θεός γνωρίζει ενόσω το δημιουργεί

και το συναρμολογεί, συμπεραίνουμε ότι η ανθρώπινη αλήθεια είναι αυτό που ο άνθρωπος μαθαίνει, καθώς το κτίζει και το διαμορφώνει με τις πράξεις του. Επομένως, η επιστήμη (scientia) είναι η γνώση της προέλευσης/καταγωγής, η γνώση των τρόπων με τους οποίους γίνονται τα πράγματα» (Vico 1858: 5-6).

Το ριζοσπαστικό στοιχείο στον προηγούμενο συλλογισμό έγκειται στο ότι «σπάζει τη σύμβαση» και διακηρύττει μια καινοφανή θεωρία της γνώσης, στην οποία η ίδια η γνώση δεν απεικονίζει μια αντικειμενική οντολογική πραγματικότητα, μια αναπαράσταση ενός ανεξάρτητου από τον παρατηρητή κόσμου (Glaserfeld 1989b: 121-140), αλλά «αφορά αποκλειστικά στην ταξινόμηση και την οργάνωση ενός κόσμου, που συνίσταται από την εμπειρία μας» (Glaserfeld 1987). Πρακτικά αυτό σημαίνει, ότι αφενός μεν η κοινωνική πραγματικότητα που βιώνουμε καθημερινά είναι και πρέπει να είναι, όπως εμείς την συνθέτουμε και την οικοδομούμε, αφετέρου δε ότι η ιστορία δεν ισούται με μια δέσμη διαδικασιών, οι οποίες εκτυλίσσονται αυτοδύναμα και είναι ανεξάρτητες από τις «ανθρώπινες υποθέσεις» (Jackson & Sorensen 2006: 164). Ακόμη, σε αντίθεση με το καντιανό σύστημα, ο Vico δεν αναφέρεται σε αμετάβλητες a priori κατηγορίες του γνωρίζειν που δεσμεύουν το υποκείμενο, αλλά ισχυρίζεται ότι η επαφή μας με την πραγματικότητα και ο τρόπος που σκεπτόμαστε και κατασκευάζουμε, πολλές φορές προσκρούει σε εμπόδια (μόνο) εξ αιτίας των πρότερων κατασκευών μας, γιατί οποιαδήποτε στιγμή ό,τι έχει συμβεί (όπως αναφέρθηκε και στο 2ο κεφάλαιο), επηρεάζει τις μελλοντικές μας δυνατότητες (Rubinoff 1976). Τέλος, ο Vico άσκησε οξύτατη κριτική στις καταπατήσεις της αυτονομίας των επιστημών του ανθρώπου από τις μαθηματικές μεθόδους και υπέδειξε τη ζημία που προκλήθηκε από αυτές τις εισβολές (Verene 1990: xxxi) –ομόλογη συλλογιστική αναπτύσσει και ο Husserl όταν αναφέρεται στην απανθρωποποίηση που επέφερε η καθολική κατίσχυση της φυσικοεπιστημονικής μεθόδου στην Ευρώπη του 20^{ου} αιώνα, στον εφησυχασμό των ανθρώπων και στην τυφλή πίστη που της επιδεικνύουν, όντας εντυπωσιασμένοι/έκθαμβοι από τα τεχνικά της επιτεύγματα.

Κλείνοντας την πρώτη φάση της γενεαλογίας, θα λέγαμε πως έχει καταστεί εμφανές μέχρι τώρα, το πόσο απαραίτητη ήταν η διορατική ματιά του Vico, για να γίνει αντιληπτός ο **δημιουργικός** χαρακτήρας της ανθρώπινης νόησης (Lo 1996) και να απομακρυνθούμε από απλουστευτικά υποδείγματα που θεματοποιούν το υποκείμενο ως έναν αμέτοχο, παθητικό δέκτη έξωθεν προερχόμενων ερεθισμάτων, ο οποίος βαθμηδόν προσαρμόζεται στο περιβάλλον του. Αυτό που πρέπει να κρατήσουμε πριν

στραφούμε προς την φαινομενολογία, που κατά πολλούς είναι το σημείο εκκίνησης του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού (Lynch 1998), είναι ότι χάρη στον Vico αναλογισθήκαμε, ότι ο κοινωνικός κόσμος είναι έργο των ανθρώπων **κι ακριβώς γι' αυτό μπορεί και να γίνει καταληπτός από αυτούς** (μέσω των δικών τους προσωπικών εμπειριών και εννοιολογήσεων, Mathews 2000: 172).

3.2. Η φαινομενολογική κοινωνιολογία (Husserl/Scheler/Schütz)

Δεδομένης της έκτασης της παρούσας εργασίας, θα λέγαμε πως είναι ακατόρθωτο να παρέχουμε στον αναγνώστη μια πλήρως κατατοπιστική εικόνα για τη θεωρητική εμβέλεια μιας τόσο πολυσύνθετης και μακρόχρονης φιλοσοφικής/μικροκοινωνιολογικής παράδοσης, όπως η φαινομενολογία, η οποία και χαρακτηρίζεται από τον τεράστιο εννοιολογικό της πλούτο και περιλαμβάνει εντός της πάρα πολύ σημαντικούς διανοητές-εκπροσώπους (Husserl, Heidegger, Merleau-Ponty, Sartre, Scheler, Schütz, Ricouer, Levinas, Marion κ.ά.). Μολαταύτα, θα μπορούσαμε να ξεχωρίσουμε κάποιες κεφαλαιώδεις έννοιες (τις οποίες αντλεί ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός από αυτήν), να τις αποδώσουμε ευσύνοπτα και να τις ελαφρύνουμε κάπως από την (συχνά απροσπέλαστη στους μη εξοικειωμένους με αυτήν) τεχνική ορολογία, προκειμένου να καταστούν πιο προσιτές και εύληπτες.

Γράφει σχετικά ο Καστοριάδης στον τρίτο τόμο της Ελληνικής Ιδιαιτερότητας (1984: 113-118): «Σε τελική ανάλυση, χρειάστηκε να έρθει ο Husserl –ύστερα από 2.500 χρόνια φιλοσοφίας– για να διατυπωθεί μια εντυπωσιακά κοινότοπη ιδέα, ότι δηλαδή η συνείδηση είναι συνείδηση κάποιου πράγματος, ότι δεν υπάρχει σκέψη χωρίς αντικείμενο της σκέψης μου». Η βαρύνουσα σημασία καινοτομία του ιδρυτή της φαινομενολογίας Edmund Husserl –και αναφερόμαστε κυρίως στην πρώιμη περίοδο, κατά την οποία πραγματεύεται τις θεμελιακές και αναλλοίωτες δομές της συνείδησης και σκοπεί να εισχωρήσει στο επέκεινα όλων των στρωμάτων για να διακρίνει το υπερβατολογικό εγώ σε όλη του την καθαρότητα– ήταν η παρατήρησή του για την «αποβλεπτικότητα» όλων των εμπειριών (Husserl 1962: 222), όπερ σημαίνει κάθε συνείδηση είναι «συνείδηση τινός», δηλαδή κάποιου αληθινού, ιδεατού, υπαρκτού ή φαντασιακού πράγματος (Gurwitsch 1996: 124). Όπως προσθέτει και ο Schütz: «είναι οι αποβλέψεις που διατάσσουν τη σκέψη και καθορίζουν τη συνάφεια των πληροφοριών και των ιδεών που έχουμε για τον εαυτό μας και τον κόσμο» (Schütz

1970: 26). Συνεπώς, ο διφυής χαρακτήρας της συνείδησης (αποβλεπτική πράξη/αντικείμενο απόβλεψης Hear & Roth 1973: 355) δεν μας επιτρέπει να συλλάβουμε κάποιο υποθετικό υπόστρωμα της συνείδησης ως τέτοιας, παρά μόνο τη συνείδηση του ενός ή του άλλου πράγματος (Berger & Luckmann 2003: 52). Για το κονστρουκτιβιστικό εγχείρημα, τα προαναφερθέντα συμπεράσματα αποδείχθηκαν καίρια, διότι αν δεχθούμε ότι συνείδηση των υποκειμένων καθίσταται το υπ' αριθμόν ένα μέσο πρόσληψης, αντίληψης, ταξινόμησης, συστηματοποίησης και ερμηνείας της καθημερινότητας, τότε ο (υλικός και συμβολικός) κοινωνικός κόσμος έχει νόημα και αποκτά σημασία, *μόνο μέσα από την συνείδηση που διαμορφώνεται γι' αυτόν*. Ο εξωτερικός κόσμος λοιπόν, προσλαμβάνεται ως μια διαδοχή «φαινομένων» ανάλογα με τις νοηματικές διεργασίες της συνείδησης (εμπρόθετα-αποβλεπτικά ενεργήματα) και όχι ως αντικειμενική πραγματικότητα με την καθοδήγηση μιας «ορθής» μεθόδου (κατά Schütz, έχουμε να κάνουμε με έναν διατομικά εννοηματομένο κόσμο και όχι με ουδέτερα περιστατικά, Smíček: 10). Η κοινωνική πραγματικότητα (στην οποία δεν εμπεριέχεται/ενυπάρχει κανένα εγγενές νόημα) προσδιορίζεται και **κατασκευάζεται** από την δράση των κοινωνικών υποκειμένων στη βάση της «διυποκειμενικότητας» (Kim 2001), της αλληλεπίδρασης, της ενδοεπικοινωνίας και της γλώσσας και είναι άτοπο και επιστημονικά αφελές να γίνεται αντικείμενο διερεύνησης, πέρα και έξω από τις κοινωνικές συμβάσεις και τα κοινά νοήματα που της αποδίδονται (Schütz 1963: 238).

Μια άλλη βαρυσήμαντη έννοια, η οποία αν και συναντάται στο ύστερο έργο του Husserl (σύμφωνα με την περιοδολόγηση του Zahavi, 2010: 251 κ.έ.), συσχετίζεται άρρηκτα με τα παραπάνω σχόλια, διότι απαντά στο ερώτημα πού αποθηκεύονται οι προαναφερθείσες νοηματοδοτήσεις και πώς τυποποιείται και τακτοποιείται το ρεύμα της δίχως νόημα εμπειρίας σε αποθέματα γνώσης, είναι ο «βιωμένος κόσμος της ζωής» (Lebenswelt). Ο βίοκοσμος – όρος κλειδί για τους φαινομενολόγους (Van Manen 1990: 41, Wertz 2005: 166-177)– είναι αυτή η ιστορικά διαμεσολαβημένη και κοινωνικά δομημένη «δεξαμενή» γνώσεων, αντιλήψεων, ιδεών, αξιών, τυποποιημένων πρακτικών, σχέσεων, κανόνων, συναισθημάτων, υλικών αντικειμένων, κληρονομημένων πολιτισμικών χαρακτηριστικών και μελλοντικών βλέψεων, η οποία είναι προσβάσιμη σε όλα τα άτομα κατά τη μεταξύ τους συμβίωση και συνύπαρξη. Συνάμα, συνιστά συγκροτησιακό στοιχείο κάθε μορφής συλλογικότητας, υπόβαθρο/θεμέλιο της καθημερινής ζωής και συνεκτικό περιβάλλον –που εσωκλείει

όλα τα άλλα υποπεριβάλλοντα (π.χ. επιστήμη, τέχνη, θρησκεία κλπ.) και αποτελεί συν τοις άλλοις όρο δυνατότητας για την ανάδυσή τους— μέσα στο οποίο τα άτομα κατανοούν και γίνονται κατανοητά, αξιολογούν τις κοινές τους εμπειρίες, κατατάσσουν τις δράσεις τους και τις δράσεις των άλλων και διαμορφώνουν διυποκειμενικά κοινωνικές ταυτότητες. Ουσιαστικά, επιτυγχάνεται υπέρβαση του διλήμματος υποκειμενισμού/αντικειμενισμού, καθόσον «ο άλλος» στη φαινομενολογία είναι ταυτοχρόνως αφετηρία και κατάληξη –άλλωστε η κοινωνική ζωή ως διυποκειμενικό φαινόμενο ήδη προϋποθέτει άτομα που σκέφτονται και ορίζουν καταστάσεις με παρόμοιο τρόπο (Πετμεζίδου 1996: 16). Ο Husserl, αναφερόμενος στον βίοκοσμο, γράφει τα εξής: «είναι το πρωτοέδαφος του θεωρητικού και πρακτικού βίου [...] ο άμεσα εποπτικός κόσμος [...] η βάση των μετέπειτα εξιδανικεύσεων [...] ο ορίζοντας όλων των επαγωγών» (Husserl 2012: 105-106).

Εκ πρώτης όψεως, ο Vico και η φαινομενολογική κοινωνιολογία φαίνεται να συγκλίνουν, αφού συμφωνούν τόσο στο ότι η κοινωνική πραγματικότητα είναι τελικά η γνώση της κατασκευής της (ταυτίζεται δηλαδή η κοινωνική οντολογία με τη γνωσιολογία), όσο και στο ότι η πραγματικότητα «αζηματοποιείται» στη συλλογική μνήμη και στο συλλογικό απόθεμα γνώσης, όπου μπορεί κανείς να ανατρέξει, για να μάθει οτιδήποτε τον ενδιαφέρει γι' αυτήν. Όμως η φαινομενολογία κάνει ένα βήμα παραπέρα, εμπερικλείοντας στην ανάλυσή της τους ενδεχόμενους κινδύνους της αποκαλούμενης «φυσικής αντίληψης-στάσης του κόσμου» ή αλλιώς «σχετικής-φυσικής κοσμοθεώρησης», την οποία μελέτησε επισταμένα ο Max Scheler (Becker & Dahlke 1942: 310-315) και η οποία είναι εξαιρετικά ουσιώδης για τα καθ' ημάς. Ο προστοχαστικός/προεπιστημονικός χαρακτήρας του βίοκοσμου, η υπόρρητη και μη-θεματοποιήσιμη συλλογική «συναίνεση» και αποδοχή ενός μίνιμουμ κοινών νοημάτων και πρακτικών ως πρωταρχικών σχέσεων κοινωνικής συμβίωσης, έχει ως απότοκο το να εκλαμβάνεται η κοινωνική πραγματικότητα ως **δεδομένη και αυτονόητη** από τα μέλη της εκάστοτε κοινωνίας, τα οποία **σπάνια την θέτουν υπό ριζική αμφισβήτηση**, αφού είναι ιδιαίτερα εξοικειωμένα με αυτήν (Zahavi 2001: 151-167). Ο κοινωνικός κόσμος, εντός του οποίου γεννιέται ο άνθρωπος και πρέπει να βρει τον προσανατολισμό του, γίνεται αντιληπτός από αυτόν ως ένα πυκνό δίκτυο κοινωνικών σχέσεων, θεσμοποιημένων μορφών κοινωνικής οργάνωσης, συστημάτων σημείων, που έχουν **τη δική τους νοηματική δομή** και αποκτούν μια **υποτιθέμενα ξεκάθαρη φυσική όψη**, η οποία **δεν χρήζει αιτιολόγησης/εξήγησης** (Schütz 2003: 83-87). Πιο

απλά, ενώ οι άνθρωποι επιδίδονται διαρκώς σε μια ιδιαίζοντως περίπλοκη διαδικασία διάταξης του κόσμου, τις περισσότερες φορές τον θεωρούν διευθετημένο από τη φύση του και όχι ταξινομημένο από αυτούς (Ritzer 2012).

Τα προπαρατεθέντα προσκόμματα αίρονται με τη «φαινομενολογική εποχή» –θέτοντας σε «παρένθεση» την προβληματική «φυσική στάση»– και με τον «αναστοχασμό», όταν δηλαδή η συνείδηση επανεξετάζει κριτικά τα περιεχόμενα της, προκειμένου να αποφύγει την αδράνεια της συνήθειας. Εξάλλου η συνείδηση στη φαινομενολογία δεν εξετάζεται ως απλή εγκεφαλική λειτουργία ή διανοητική άσκηση αλλά ως διεργασία, όπως είδαμε και πιο πάνω, και δη αναστοχαστική (Darroch & Ronald 1982). Κατ' αρχήν, χάρη στον αναστοχασμό, επιτελείται η κατάτμηση της αδιάλειπτης ροής της δράσης του ατόμου (Schütz 1972) και καθίσταται πρόδηλο αυτό που υπό κανονικές συνθήκες υπονοείται και εκφεύγει της εξέτασης (Zaner 1970: 82, Blumenstiel 1973: 189). Όπως θα δούμε λεπτομερέστερα και σε παρακάτω χωρία, η αναστοχαστική σκέψη είναι ένα ισχυρό θεωρητικό εργαλείο, αξιοποιούμενο άρδην από τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές, λόγω του ότι συμβάλλει στην «από-φυσικοποίηση (άρα στην αποδυνάμωση της ιδεολογικής λειτουργίας) των αυτονόητων αντιλήψεων, των προκαταλήψεων και των στερεότυπων που περιβάλλουν τις σχέσεις εξουσίας και πολιτικής κυριαρχίας» (Δεμερτζής 2002: 142).

Τέλος, εξίσου αξιοποιήσιμη είναι και η «εποχή» (Epoché), καθώς ο ερευνητής βάζοντας σε αγκύλη (bracket) τους προϋδεασμούς του, τις προφανείς γνώσεις για την πραγματικότητα και τα φυσιολογικά-αναμενόμενα χαρακτηριστικά της, παρατηρεί τα φαινόμενα ως αρχικώς άγνωστα (αποκαθαρμένα από αυτονόητες βεβαιότητες, Spiegelberg 1971: 722), ως εμφανιζόμενα για πρώτη φορά, για να ανακαλύψει την ποικιλομορφία και την ευρύτητά τους ξανά και ξανά (Schütz 1973: 3-47). Επιπρόσθετα, «γυιώνεται η επιστήμη» και επιτυγχάνεται η συνομιλία της με την καθημερινή πραγματικότητα, επειδή μετατοπίζεται το κέντρο βάρους από τις αντιλήψεις που φέρει ο ερευνητής για τον κόσμο, στον τρόπο που οι ίδιοι οι δρώντες ερμηνεύουν και ιστορούν τα ιδιοσυστατικά του βιόκοσμού τους (βλ. για παράδειγμα την έρευνα του F. Truan για τον αλκοολισμό, 1993: 489-499).

3.3. Η αναπτυξιακή ψυχολογία (Piaget – Vygotsky)

Ένας πολύ σημαντικός σταθμός στην ιστορική πορεία του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού είναι η αναπτυξιακή ψυχολογία, όπως την επεξεργάστηκαν κυρίως οι Jean Piaget και Lev Vygotsky. Μάλιστα ο πρώτος, εκτός από εκφραστής ιδιαίτερας ρηξικέλευθων γνωσιοθεωρητικών προτάσεων, συχνά εμφανίζεται και ως υπεύθυνος για την ονοματοδοσία του εν λόγω θεωρητικού ρεύματος (βλ. σχετικά με την προέλευση του όρου κονστρουκτιβισμός στο Gruber & Voneche 1977 και Glaserfeld 1982: 612-635). Η αναπτυξιακή ψυχολογία ήταν ο κινητήρας μιας αξιομνημόνευτης αλλαγής παραδείγματος στον 20^ο αιώνα από την συμπεριφορική και γνωστική στην κονστρουκτιβιστική επιστημολογία (Cooper 1993: 12-19). Συνεισέφερε δε τα μέγιστα στην αποδέσμευση της γνωστικής διαδικασίας από τα βαρίδια και τις αγκυλώσεις παλαιότερων προσεγγίσεων, οι οποίες (λανθασμένα) όριζαν τη γνώση ως ακριβή αναπαράσταση ενός ανεξάρτητου από το γνωρίζον υποκείμενο κόσμου, ως την επίτευξη της πλήρους αντιστοιχίας μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πραγματικότητας (Driscoll 1994). Αντιθέτως, *σύμφωνα με τους κονστρουκτιβιστές ψυχολόγους*, η γνώση δεν παραλαμβάνεται παθητικά, αλλά ενισχύεται ενεργά από το υποκείμενο (Hoover 1996: 1-2, Fleury 1998: 156-172), ενώ εξυπηρετεί την οργάνωση του εμπειρικού κόσμου και όχι την ανακάλυψη της οντολογικής πραγματικότητας. Τα υποκείμενα θεωρούνται ικανά να κατανοήσουν πληρέστερα τη γνώση **που κατασκευάζουν τα ίδια** (Ozgur Ozer 2004) – παρεμπιπτόντως, εξού και είναι προτιμητέο *κατ' αυτούς* ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα, που θα παρέχει τις κατάλληλες ευκαιρίες στους μαθητούμενους να ξεδιπλώσουν από μόνοι τους τις δυνατότητές τους στο έπακρο (Whitehead, 1968: 171). Κατά συνέπεια, διαπιστώνεται μια μετακίνηση/μεταστροφή από το επίπεδο της ανεύρεσης της αλήθειας προς το επίπεδο του νοήματος και της κατασκευής «βιώσιμων εξηγήσεων της εμπειρίας μας» (Wheatley 1991: 9-22, Glaserfeld 1990: 87). Στις κάτωθι αναπτύξεις, εστιάζουμε την προσοχή μας στη διάκριση μεταξύ ατομικού (individual) και κοινωνικού (social) κονστρουκτιβισμού (Kanselaar 2002), όπως αυτή διαγράφεται στις ιδέες των δύο προαναφερθέντων επιφανών κονστρουκτιβιστών ψυχολόγων.

«Ο ανθρώπινος νους οργανώνει τον κόσμο οργανώνοντας τον εαυτό του» θα μας πει περιεκτικά και κατατοπιστικά ο Piaget (1937: 311), εννοώντας ότι η γνώση ούτε προϋπάρχει ούτε κατοικεί σε μέρη εκτός του νου αλλά ότι είναι σχηματισμοί/σχηματομορφές (schemes) του υποκειμένου, που ανταποκρίνονται σε

συγκεκριμένες παρατηρήσεις και βιώματα. Οτιδήποτε φθάνει στο μυαλό πρέπει να κατασκευαστεί από το άτομο (Piaget 1983) και η γνωστική διαδικασία έχει επίκεντρο την αφομοίωση και την ένταξη των γνώσεων (Κολιάδης 1997). Για να προλάβουμε ενδεχόμενες παρερμηνείες, δεν υπονοεί ότι το υποκείμενο απλά απορροφά εισερχόμενες πληροφορίες και τις αρχειοθετεί μηχανικά. Ο Piaget έθεσε το πρόβλημα της παιδικής σκέψης από πρόβλημα ποσοτικής υφής –τουτέστιν απλή σώρευση και εμπλουτισμός με καινούργιες εμπειρίες, καθώς και εξοβελισμός παλιών λανθασμένων στοιχείων– σε πρόβλημα ποιοτικής υφής –δηλαδή, η διάνοια του ατόμου βαθμιαία μεταβάλλει τον ίδιο της το χαρακτήρα (Claparede Πρόλογος στο Piaget: 1923). Η αφομοίωση και η προσαρμογή-αναπροσαρμογή, στο σύστημα του Piaget, δεν σημαίνουν στατική υποδοχή δεδομένων αλλά μεταφράζονται ως συνεχείς αλληλοδράσεις (μεταξύ πρωταρχικών σχημάτων, σχηματοποιήσεων νέων πληροφοριών, τροποποίηση υπάρχοντων σχημάτων και δημιουργία ριζικά νέων), ως απόκτηση γνώσης επί τη βάση αλληπάληλων εμπειριών, λαθών, και αδιάκοπων αναπροσανατολισμών. Ο γνωστικός κονστρουκτιβισμός του Piaget απορρίπτει τις εκτιμήσεις του εμπειρισμού και του συμπεριφορισμού για τη γνώση ως άμεσα προερχόμενη από την αισθητηριακή εμπειρία, όπως και αυτές του ορθολογισμού, που την παρουσιάζουν ως έμφυτη/εμμενή (Sjøberg 2007: 5, Piaget 1973).

Η βασική διαφωνία των κοινωνικών κονστρουκτιβιστών στις απόψεις του Piaget ερείδεται, στο ότι το μοντέλο του είναι αρκετά ατομοκεντρικό, αφού εκκινεί από το μεμονωμένο υποκείμενο και τοποθετεί το κοινωνικό στο τέρμα της εξέλιξης, όπου οι ιδιομορφίες της παιδικής σκέψης εν τέλει απονεκρώνονται –τα αναπτυξιακά στάδια στον Piaget είναι ο παιδικός αυτισμός, η οιονεί παραισθησιακή φαντασία, η κοινωνικοποιημένη γλώσσα και η λογική των σχέσεων (Vygotsky 2008: 58-59). Το βιολογικό είναι πρωταρχικό και το κοινωνικό ενεργεί με τον εξαναγκασμό ως εξωτερική, ξένη για το παιδί δύναμη, η οποία απωθεί τους αντίστοιχους με την εσωτερική του φύση τρόπους σκέψης και τους υποκαθιστά με αλλότρια προς τη φύση του νοητικά σχήματα. Δανειζόμενοι την παραστατική διατύπωση του Vygotsky: «οι έρευνες του Piaget εμφανίζουν τη διάνοια του παιδιού να κλώθει ταυτόχρονα σε δύο επάλληλους αργαλειούς, από τη μια οι ανάγκες, οι επιθυμίες, το παιχνίδι, η αρχή της ηδονής, από την άλλη πλευρά ο κοινωνικός περίγυρος, οι πιέσεις, η γλώσσα, οι λογικές συλλήψεις, η αντικειμενικότητα, η αρχή της πραγματικότητας» (2008: 72).

Στον αντίποδα, βρίσκεται ο ισχυρισμός του Vygotsky, ότι το «κοινωνικοποιημένο άτομο» δεν είναι η έκβαση μιας διαδικασίας που οδηγεί από τον σολιψισμό στον εκκοινωνισμό αλλά ότι η συμπεριφορά των ατόμων είναι εξαρχής καθαρά κοινωνική (ακόμα και στη βρεφική ηλικία), διότι στρέφεται και κατευθύνεται προς άλλα άτομα (για παράδειγμα γράφει πως, η πρωταρχική λειτουργία της γλώσσας, σε αντίθεση με όσα πιστεύει ο Piaget, είναι αυτή της ανακοίνωσης και της επίδρασης στους ανθρώπους του περιβάλλοντος, 2008: 58-59). Για τον λόγο αυτό, δεν περιχαρακώθηκε στο μικρο-επίπεδο αλλά μελέτησε τη μάθηση (διαμεσολαβημένη κυρίως, από τη διαπροσωπική επικοινωνία και τη γλώσσα, Manus 1996: 312-316) εντός των ιστορικοκοινωνικών και πολιτισμικών της συμφραζομένων (Vygotsky 1978, Young & Colin, 2004: 373-388). Άλλωστε, η μάθηση δε λαμβάνει χώρα μόνο εντός του υποκείμενου (McMahon 1997). Οι σχέσεις ατόμου-κοινωνίας, που διατρέχουν ολόκληρη την ιστορία του ανθρώπου, είναι πάντοτε, κατά τον Vygotsky, σχέσεις διαλεκτικές (Hua Liu & Matthews 2005: 392), σχέσεις λειτουργικής ενοποίησης, σχέσεις διαρκούς διαντίδρασης όπου οι μεταλλαγές στον ένα πόλο σηματοδοτούν αντίστοιχες στον άλλο (Wertsch 1985). Κατά τον Vygotsky, η γνώση οικοδομείται συλλογικά/συνεργατικά (Applefield, Huber & Moallem 2000-2001: 35-53) μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, της διαπραγμάτευσης και της **συγκατασκευής** (co-constructing) κοινόχρηστων σημασιών (Παρούτσας 2003: 1).

3.4. Η συμβολική αλληλεπίδραση (Mead)

Ήδη, παραπέμποντας στον Vygotsky, αναφερθήκαμε αποσπασματικά στις διαρκείς (γλωσσικές, μαθησιακές, επικοινωνιακές κ.ά.) αλληλεπιδράσεις που πραγματοποιούνται καθημερινά μεταξύ των ατόμων. Με τον George Herbert Mead και τη σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρασης βέβαια, εγκαινιάζεται η συστηματοποίησή τους, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια σταχυολογώντας μερικές από τις πιο χαρακτηριστικές και άμεσα συναρτώμενες με τον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό θέσεις του εν λόγω «θεωρητικού διαβήματος» (Φουρτούνης 2007: 30).

Επί της ουσίας, η συμβολική αλληλεπίδραση (αλληλόδραση, διάδραση) είναι μια κοινωνιολογική θεωρία εστιασμένη στο μικρο-επίπεδο ανάλυσης, η οποία μελετά το πώς η κοινωνία αναδύεται και σταθεροποιείται χάρη στις επαναλαμβανόμενες αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στα επιμέρους άτομα (Carter & Fuller 2015: 1). Ο εαυτός,

ο νους, ο πολιτισμός, η πραγματικότητα εν γένει, είναι κοινωνικά προϊόντα –η υπαρξή τους δε, εξαρτάται άρρηκτα από τις συμβολικές αλληλεπιδράσεις (Cooley 1902, Mead 1934, Blumer 1969). Κατόπιν τούτου, **κανένα αντικείμενο, καμία δράση και καμία κατάσταση δεν φέρουν εντός τους το νόημα και τη σημασία τους**. Α contrario τα αποκτούν από τους συμπροσδιορισμούς των υποκειμένων, που ζουν σε έναν φυσικό πραγματικό κόσμο αλλά την ίδια στιγμή βιώνουν μια συμβολική-ερμηνευτική αποτύπωσή του. Συνεπώς, η ανθρώπινη ζωή διάγεται μέσω συμβόλων, τα αντικείμενα «επενδύονται με νόημα διαδραστικά» (Craib 1998: 161) και η ατομική δράση σπανίως αυτοπροσδιορίζεται, αλλά προσανατολίζεται συνεκτιμώντας τη δράση των άλλων (Τάτσης 1997).

Επιπρόσθετα, η συμβολική αλληλεπίδραση εξέφρασε έντονους ενδοιασμούς απέναντι στα προηγούμενα μιχεβιοριστικά υποδείγματα, που διατείνονταν πως ένα συγκεκριμένο ερέθισμα προκαλεί υποχρεωτικά σε όλους την ίδια αντίδραση. Η δημιουργία και η ερμηνεία συμβόλων με πολύσημο τρόπο, ουσιαστικά αντιστρατεύεται την υπόθεση περί άκριτης υιοθέτησης (από τα άτομα) έξωθεν επιβαλλόμενων νοημάτων και της παρεπόμενης αντανακλαστικής, μηχανιστικής και αυτόματης ανταπόκρισής (τους) σε αυτά (Benzies & Allen 2001: 541-547, Rock 2001: 29). Η δράση των ατόμων βασίζεται στο νόημα που εκείνα αποδίδουν, ήτοι μεταξύ ερεθίσματος και απάντησης μεσολαβεί¹ μια διαδικασία ερμηνείας (Blumer 2003: 66) και ως εκ τούτου τα άτομα έχουν περιθώρια να ορίσουν δημιουργικά και αυθορμήτως μια κατάσταση (Manis & Meltzer 1978: 7, Thomas W.I. & Thomas D.S. 1928: 572).

Οι απόψεις του (θεμελιωτή της σχολής) George Herbert Mead (ο οποίος ήταν επηρεασμένος βαθύτατα από τη θεωρία του Simmel για τους τρόπους ατομικής νοηματοδότησης των κοινωνικών φαινομένων και από τον αμερικάνικο πραγματισμό, ιδίως από τις θεωρίες του William James για τον κοινωνικό εαυτό) υπήρξαν, κατά τον Habermas, «η μόνη ευοίωνη προσπάθεια να συλληφθεί εννοιολογικά η πλήρης σημασία της κοινωνικής ατομικοποίησης» (2014: 282). «*Ο αυταρχικός φορέας Εγώ της φιλοσοφίας της συνείδησης απομυθοποιείται και μετατρέπεται σε ένα εμένα, σε έναν εαυτό που πρωτο-αναδύεται σε περιβάλλοντα αλληλεπίδρασης*» (Habermas 2014: 294). Η συσχέτιση του Εγώ με τις εμπειρίες και τη βιογραφία του κατά περίπτωση

---

¹ Αυτή η «καθυστερημένη αντίδραση» είναι το ειδοποιό γνώρισμα της νοήμονος συμπεριφοράς, μας λέει ο Mead (1962: 99), εμφανώς επηρεασμένος από τις θέσεις του John Dewey περί των πέντε σταδίων της στοχαστικής διαδικασίας.

άλλου, νοείται ως αναγκαία συνθήκη για να μπορέσει ο εκάστοτε εαυτός να συνθέσει την εικόνα του και να τοποθετηθεί εντός συγκεκριμένων κοινωνικών αξιακών παραδοχών και πολιτισμικών επιταγών. Κατά συνέπεια, για τον Mead η ατομικότητα δεν είναι πρώτα απ' όλα ενικότητα αλλά επίτευγμα, ο εαυτός είναι παραγόμενος κοινωνικά (Habermas 2014: 295) –ή αλλιώς εκπεφρασμένο: «είναι ένα δραματουργικό παράγωγο που δεν είναι κτήμα του δρώντος», όπως θα τονίσει αργότερα και ο Goffman (1959: 253). Οπότε, «η μεμονωμένη ατομικότητα του ανθρώπου συνειδητοποιείται ως προς τους άλλους, οι οποίοι είναι το απαραίτητο φόντο για να μάθει κανείς τον εαυτό του» (Jenkins 2007: 87). Το άτομο παρουσιάζει τον εαυτό του στους άλλους με συγκεκριμένο τρόπο και η ανταπόκρισή τους επιστρέφει σε αυτό και ενσωματώνεται ή όχι στην δική του ταυτότητα –η ατομική ταυτότητα εξάλλου θα απωλέσει κάθε νόημα αν ιδωθεί ως αποσχισμένη από τους άλλους ανθρώπους (Jenkins 2007: 46). Πέραν του ότι πλέον δεν παραγνωρίζονται (ως είθιστο) τα μέρη των ενεργημάτων των δρώντων που δεν επιδέχονται εξωτερική παρατήρηση, το θεωρητικό κέρδος εν προκειμένω είναι μια εμφατικά δοσμένη **έννοια της ετερότητας** –ο Άλλος διχάζει το υποκείμενο, το αποτρέπει απ' το να συγκροτηθεί ως απόλυτα αρραγές και κυρίαρχο του εαυτού του– πάνω στην οποία θα στηριχθούν οι κοινωνικοί κonstrουκτιβιστές για να πραγματευτούν την κοινωνικοποίηση και την κοινωνική κατασκευή των ρόλων.

Ο διχασμός του υποκειμένου, στην οπτική του Mead, λαμβάνει τη μορφή μιας διχοτόμησης του εαυτού σε ένα Εγώ ('I') και ένα Εμένα ('Me'). Από τη μια, το Εγώ είναι το μη κοινωνικοποιημένο σκέλος του εαυτού, το οποίο διατηρεί την ελευθερία του, δεν υποτάσσεται στις κοινωνικές νόρμες και εκφράζεται με πρωτόφαντους τρόπους (Mead 1962: 177-178, 198). Αν θα θέλαμε να κάνουμε μια ενδιαφέρουσα αναλογία, τότε πρόκειται γι' αυτό που θα ονόμαζε ο Balibar (αναφερόμενος στον Spinoza): «το ελάχιστο ασυμπιέστο όριο ατομικότητας» (2010: 87). Από την άλλη, το Εμένα έχει εσωτερικεύσει πλήρως τις εξωτερικές δυνάμεις συμμόρφωσης και κοινωνικού ελέγχου (έχει περατωθεί «η εσωτερικεύση του γενικευμένου Άλλου», με τους όρους του Mead). Μολονότι μεταξύ των δύο άκρων επικρατεί ένταση και μοιάζει ασυμφιλίωτη η αντίφαση **ανάμεσα στο τι προσδοκούν/αναμένουν οι άλλοι από το άτομο και στο τι πραγματικά αυτό επιθυμεί** (βλ. και τη διάκριση ανάμεσα σε «δυνητικό» και «πραγματικό», που αναφέρει ο Goffman στο βιβλίο του για το Στίγμα, 2001: 64), οι διακυμάνσεις αυτές πρέπει να παραμένουν κρυφές. Ανά πάσα στιγμή το άτομο πρέπει να βρίσκεται σε θέση να δώσει παραστάσεις για το χειρισμό εντυπώσεων

και τη διατήρηση της *κοινωνικά αποδεκτής* του εικόνας (Goffman 1959: 56). Για τον λόγο αυτό, οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές προσέδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στις «πρόσωπο με πρόσωπο διαντιδράσεις» (όπως τις αποκαλεί ο Goffman, Καπελλίδη 2013: 57) και στη μελέτη της οργάνωσης της καθημερινής συμπεριφοράς των ατόμων σε «συνθήκες συν-παρουσίας» (Goffman 1983: 2). Σύμφωνα με τους Berger και Luckmann, «η πρόσωπο με πρόσωπο περίσταση» είναι η αρχετυπική μορφή κοινωνικής αλληλόδρασης, διότι η υποκειμενικότητα του Άλλου είναι εντελώς πραγματική, συμπαγής και επιβλητική, οι σχέσεις γίνονται εξαιρετικά ευέλικτες και για όσο διαρκεί, συντελείται μια ποικιλόχρωμη και αδιόρατη ανταλλαγή υποκειμενικών νοημάτων» (Berger & Luckmann 2003: 65-67).

Επιπλέον, ο Mead όπως και η πλειονότητα των εκπροσώπων της μικροκοινωνιολογίας, θεωρούν ότι η «κοινωνία» ως αφαίρεση, ως δομή μεγάλης κλίμακας, είναι κατηγορία ελλιπής. Απεναντίας, πρέπει να κατανοηθεί «ως συλλογικά πρότυπα διαντίδρασης», «ως οργανωμένο σύνολο ανταποκρίσεων σε ορισμένες καταστάσεις στις οποίες συμμετέχει το άτομο» (Mead 1962: 270). Εξετάζοντας τις δομές υπό το πρίσμα της συμβολικής αλληλεπίδρασης, δηλαδή ως διαρθρώσεις ατόμων που συνδέονται μεταξύ τους δια των αλληλεξαρτήσεων των ατομικών δράσεων (Scott 1995: 108), η κοινωνιολογία προφυλάσσεται από την πραγματοποίηση, την εντύπωση δηλαδή ότι η κοινωνία υφίσταται ανεξάρτητα από τα άτομα και την απανθρωποποίηση, ήτοι τα άτομα λογίζονται μονοσήμαντα ως απλές αντανακλάσεις της δομής (Layder 1994: 57).

Προτού περάσουμε στο τελευταίο κεφάλαιο των φιλοσοφικών-επιστημολογικών προλεγόμενων της έρευνας μας, αξίζει να επισημανθεί, ότι χάρη στη συμβολική αλληλεπίδραση και στη φαινομενολογική κοινωνιολογία βέβαια για να είμαστε ακριβείς και δίκαιοι, δόθηκε μεγαλύτερη ώθηση στη διερεύνηση της καθημερινής ζωής εντός συγκεκριμένων απτών κοινωνικών πραγματικοτήτων και χωρικά εστιασμένων τοπικοτήτων, καθώς επίσης και στη μελέτη των κοινωνικών υποσυνόλων-ομάδων και της ατομικής ιδιοσυγκρασίας. Η κοινωνιολογία, αποκτά κατ' αυτόν τον τρόπο ερευνητική πρόσβαση, στις περιοχές που εκδιπλώνεται και πραγματώνεται ο κόσμος της καθημερινότητας των δρώντων υποκειμένων.

3.5. Οι αξιοσημείωτες εκλεκτικές συγγένειες με τους Dilthey, Durkheim, Hegel, Marx και Weber

Στον πρόλογο του παρόντος κειμένου είχαμε σημειώσει, πως ο πολυσχιδής χαρακτήρας του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού και οι πολλαπλές ευρηματικές συζεύξεις ετερογενών παραδόσεων που επιχειρεί (Andrews 2012: 39-40), εκπλήσσουν ευχάριστα οποιονδήποτε ερευνητή «αναζητά να κατασκευάσει γέφυρες μεταξύ ανταγωνιστικών θεωρητικών προτύπων» και δεν επιλέγει να οχυρωθεί πίσω από τα «ορθωμένα τείχη» οποιουδήποτε επιστημονικού κλάδου ή επιστημολογικού παραδείγματος (Μουζέλης 2010: 315). Στο τέρμα αυτής αναδρομικής εξέτασης των κυριότερων επιρροών του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, η ετερογένειά του καθίσταται ακόμη πιο πρόδηλη, εάν εξετασθεί η διασύνδεση ορισμένων στοιχείων από τη σκέψη των (σπουδαίων κλασσικών) Dilthey, Durkheim, Hegel, Marx, και Weber και η συμπερίληψή τους στο θεωρητικό του corpus².

Από την εννοιολογική σκευή του Wilhem Dilthey, ενός από τους σημαντικότερους σκαπανείς της φιλοσοφικής ερμηνευτικής, οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές ξεχώρισαν την αντι-τελεολογική του θέση περί ιστορικής ενδεχομενικότητας, καθώς και την αντίληψή του για την ιστορικότητα και την κοινωνική τοποθέτηση της ανθρώπινης σκέψης (Berger & Luckmann 2003: 26). Επιπροσθέτως, ενστερνίζονται τις απόψεις του για την ειδοποιό επιστημολογική διαφορά μεταξύ των φυσικών-θετικών επιστημών και των κοινωνικών-ανθρωπιστικών (ή αλλιώς των επιστημών του πνεύματος, των ηθικών επιστημών κατά John Stuart Mill κλπ.). Το γνωστικό αντικείμενο των πρώτων το συγκροτούμε με επαγωγικές και υποθετικές μεθόδους, υιοθετώντας την εκτενή και συστηματική χρήση πειραμάτων, τα οποία λαμβάνουν το χαρακτήρα υποθέσεων εργασίας και εξυπηρετούν ένα νομολογικό-αιτιολογικό εξηγητικό περίγραμμα. Αντιθέτως, το αντικείμενο των τελευταίων είναι εγγάρακτο στην ίδια την κοινωνική ζωή και αποκαλύπτεται διανοητικά μέσω της ερμηνευτικής διαδικασίας του βιώματος και της διυποκειμενικής κατανόησης (Ναγόπουλος 2003: 39-40). Για τον Dilthey, η ερμηνευτική δεν είναι απλώς μια τεχνική ανάγνωσης, ένα οικοδόμημα κανόνων για την

---

² Το κεφάλαιο αυτό, πιθανότατα θα μπορούσε να τοποθετηθεί αμέσως μετά την παράθεση της οπτικής του Vico, αν κανείς προτιμούσε να τηρήσει την αυστηρή χρονική διαδοχή της ιστορίας των ιδεών. Ωστόσο, επιλέχθηκε ως ο επίλογος της πρώτης μεγάλης μας θεματικής, διότι η στάση των κοινωνικών κονστρουκτιβιστών απέναντι στους ως άνω στοχαστές, υποδηλώνει περισσότερο έναν εκλεκτικισμό-συγκρητισμό παρά μια σύμπλευση με το γενικότερο πνεύμα της φιλοσοφίας τους.

αποσαφήνιση σκοτεινών εδαφίων σε σημαντικά κείμενα της παράδοσης, αλλά μια ανθρωπολογική σταθερά, μια φυσική και βαθύτερη ανάγκη του ανθρώπου να συμπληρώνει την ατομικότητά του –η βαθύτερη υπαρκτική διάσταση του ανθρώπινου. Είναι, όπως θα έλεγε και ο Martin Heidegger– κατανοώντας αλλότριες ψυχικές διαθέσεις βάσει των εκδηλώσεών τους (Dilthey 2010: 10). Ο Dilthey παρέχει τοιουτοτρόπως τη φιλοσοφική θεμελίωση των επιστημών του πνεύματος («τη μεν φύση εξηγούμε τον δε ψυχικό βίο κατανοούμε»), υποστηρίζοντας ότι η κατανόηση της σημασίας των εξαντικειμενικεύσεων του ανθρώπινου βίου είναι μια εγγενής τάση του ανθρώπου· «η κατανόηση είναι η εκ νέου ανακάλυψη του Εγώ στο Εσύ» (Bentazos 1988: 24). Κατά συνέπεια, ο συνδυασμός του βιώματος, της έκφρασης και της κατανόησης (Erleben, Ausdruck und Verstehen) αποτελεί τη συγκεκριμένη διαδικασία, σύμφωνα με την οποία η ανθρωπότητα δύναται να καταστεί αντικείμενο των ανθρωπιστικών επιστημών.

Όσον αφορά τον Durkheim, αξιοποιήθηκε ιδιαίτερος από τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές η ιδέα του για την αξεδιάλυτη σύνδεση της ανθρώπινης υπόστασης με την κοινωνικότητά της. Με άλλα λόγια, στην ντυρκεμιανή κοινωνιολογία, ο homo sapiens είναι πάντοτε και στον ίδιο βαθμό homo socius (βλ. σχετικά με την εν λόγω εξίσωση στο καταληκτικό κεφάλαιο του βιβλίου του για τη θρησκεία, Durkheim 2001). Επίσης στον Durkheim (όπως και στον Dilthey), οι λογικές κατηγορίες της ανθρώπινης σκέψης τοποθετούνται σε συγκεκριμένα ιστορικά και κοινωνικά πλαίσια, ενώ παράλληλα αμφισβητείται η κρατούσα φιλοσοφική αντίληψη, που εκλάμβανε τις κατηγορίες αυτές ως εμμενή νοητική ικανότητα του ανθρώπου και ως διακανονισμένο λόγο επί του πραγματικού (ο λεγόμενος «απριωρισμός», Durkheim 1909: 757). Ο άνθρωπος κατά τον Durkheim, για να οργανώσει τον κόσμο και τη σκέψη του σε κατηγορίες, δεν θα μπορούσε να έχει διαφορετική αφετηρία ή άλλο πρότυπο πέρα από την ίδια την κοινωνία. Συνεπώς, η κοινωνία είναι αυτή που προβάλλει τον εαυτό της στο συμβολικό διάστημα, είναι η ίδια που δημιουργεί τις επιφάνειες αναφορικά με τις οποίες **δίνει νόημα στην ύπαρξη και τον κόσμο**, προκειμένου να εξασφαλίσει την ενότητα και την αναπαραγωγή της (Ντυρκάιμ & Μως 2001). Ωστόσο, να τονίσουμε εδώ, ότι οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές δεν ακολουθούν μια ορθόδοξη θετικιστική ανάγνωση του ντυρκεμιανού έργου, δηλαδή δεν θεωρούν ότι για να εισέλθουν τα ανθρώπινα όντα στο πεδίο της έρευνας πρέπει πρώτα να υποβιβαστούν στην τροπικότητα των πραγμάτων ούτε ασπάζονται τον κοινωνιολογισμό του Durkheim,

δηλαδή την γενικότερη τάση του να αναγάγει την ανθρώπινη φύση και την ανθρώπινη δραστηριότητα αποκλειστικά και μόνο σε κοινωνικούς προσδιορισμούς. Πιστεύουν ακράδαντα, πως αυτό που εννοεί ο Durkheim, όταν αναφέρεται στην αντικειμενική πραγματικότητα των κοινωνικών γεγονότων και στη μεγαλοπρεπή ανεξαρτησία της κοινωνίας από τις μεταπτώσεις της πεπερασμένης ατομικής ύπαρξης, δεν αφορά στο πρωτείο της δομής έναντι των υποκειμένων. Η κοινωνία για τους κονστρουκτιβιστές (για να θυμηθούμε και την αρχή της συμπληρωματικότητας του Derrida, 1990), είναι **και** προϊόν της διαρκούς δράσης των ατόμων αλλά **και** μια δομημένη αντικειμενική πραγματικότητα, που τα άτομα δεν την ελέγχουν πλήρως και τα υπερβαίνει («η διαλεκτική ελευθερίας και περιορισμού διέπει τις ζωές των ανθρώπων», θα μας πουν οι εγκληματολόγοι Henry & Milovanovic, 1994: 112). Η κοινωνία έχει χαρακτήρα δυικό, υπογραμμίζουν οι Berger και Luckmann, καθότι είναι ταυτόχρονα **και** αντικειμενική πραγματική κατάσταση **και** υποκειμενικό νόημα (2003: 47).

Για την περαιτέρω επεξήγηση της προαναφερθείσας δυσπόστατης φύσης της κοινωνικής πραγματικότητας, οι κονστρουκτιβιστές ανατρέχουν στη διαλεκτική μέθοδο του Hegel και του Marx. Το ενδεικτικότερο απόσπασμα για την επιβεβαίωση των ανωτέρω, προέρχεται από το βιβλίο-ορόσημο των Berger και Luckmann, «Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας»: «Είναι σημαντικό να έχει κανείς στο μυαλό του ότι η αντικειμενικότητα του θεσμικού κόσμου, όσο συμπαγής κι αν εμφανίζεται στα μάτια του ατόμου, είναι μια αντικειμενικότητα που την παράγει, την κατασκευάζει ο άνθρωπος. Η διαδικασία μέσω της οποίας τα εξωτερικευμένα προϊόντα της ανθρώπινης δραστηριότητας αποκτούν το χαρακτήρα της αντικειμενικότητας, λέγεται αντικειμενικοποίηση (ο όρος προέρχεται από το εγγλεϊανό/μαρξικό *Versachlichung*) [...] παρά την αντικειμενικότητα που σηματοδοτεί τον αντικειμενικό κόσμο στην ανθρώπινη εμπειρία, αυτός δεν προσλαμβάνει ως εκ τούτου κάποιο οντολογικό στάτους πέρα από την δραστηριότητα που τον δημιούργησε [...] η σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο, τον παραγωγό και τον κοινωνικό κόσμο, το προϊόν του, είναι και παραμένει **μια σχέση διαλεκτική** [...] η εξωτερίκευση και η αντικειμενικοποίηση είναι στιγμές μέσα σε μια συνεχή διαλεκτική διαδικασία. Η τρίτη στιγμή αυτής της διαδικασίας, (είναι) η εσωτερίκευση, μέσω της οποίας ο αντικειμενικοποιημένος κοινωνικός κόσμος επιστρέφει και προβάλλεται στη συνείδηση κατά την πορεία της κοινωνικοποίησης [...] Καθεμία από αυτές (τις στιγμές) αντιστοιχεί σε ένα ουσιαώδη χαρακτηρισμό του κοινωνικού κόσμου: *Η κοινωνία είναι ανθρώπινο προϊόν. Η*

κοινωνία είναι αντικειμενική πραγματικότητα. Ο άνθρωπος είναι κοινωνικό προϊόν [...] μια ανάλυση του κοινωνικού κόσμου που θα αφήνει έξω οποιαδήποτε από αυτές τις τρεις στιγμές θα είναι παραμορφωτική» (2003: 121-122).

Εντούτοις, σε παραπάνω ενότητες έγινε λόγος για το ότι σε πλείονες περιπτώσεις τα άτομα αντιλαμβάνονται την κοινωνική πραγματικότητα ως φυσική, προφανής, ενίοτε ξένη, παράξενη και ανεξέλεγκτη, ως έχουσα ισχύ γενικού νόμου, νοηματική αυτοτέλεια κ.ο.κ. Την κατάσταση αυτή την περιγράφει ο Marx με την έννοια της πραγματοποίησης (Verdinglichung). Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος επανειλημμένα ξεχνά πως ο ίδιος είναι ο δημιουργός του ανθρώπινου κόσμου, και άρα ότι ο αντικειμενικοποιημένος κόσμος παύει να γίνεται πλέον κατανοητός ως ανθρώπινο εγχείρημα –κατόπιν τούτου, τα φυσικά συμβάντα, οι κοσμικοί νόμοι, οι εκδηλώσεις της θείας βούλησης κλπ., αποκτούν πρόσθετη εξηγητική δύναμη.

Ακόμη, οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές στηρίζονται στον Marx για να θεμελιώσουν τον κοινωνικό χαρακτήρα της αυτό-δημιουργίας του ανθρώπου (βλ. την κριτική των Marx-Engels στον Stirner, 1997: 45-48, 53-54, 168-411), τον καθορισμό της συνείδησης του ανθρώπου από την κοινωνική του ύπαρξη (Marx 2012) και την τελική επικράτηση ενός από τους αλληλοσυγκρουόμενους ορισμούς της πραγματικότητας επί τη βάσει της ισχύος των φορέων που τους διατυπώνουν και όχι χάριν της θεωρητικής τους επινοητικότητας (βλ. την πασίγνωστη διατύπωση του Marx: «οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι σε κάθε εποχή οι κυρίαρχες ιδέες»).

Τέλος, από το πολυδαίδαλο εννοιολογικό σύστημα του Max Weber, οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές αντλούν, κατά πρώτον, τις θεωρίες του για την ερμηνευτική κατανόηση της κοινωνικής συμπεριφοράς. Για τον Weber, υπάρχει ένα υποκειμενικό σύμπλεγμα νοήματος σε κάθε κοινωνική πράξη (Weber 1947: 101), το οποίο ο κοινωνικός επιστήμονας αναζητά, ούτως ώστε να προβεί στην αιτιώδη εξήγηση της πορείας της (διαμέσου της λογικής ανασύστασης της αλληλουχίας των κριτηρίων απόφασης), καθώς και των συνεπειών της (Weber 1983: 217). Εφόσον κατά τον Weber, η δράση των ατόμων κατευθύνεται προς τους άλλους, τους λαμβάνει υπόψη και προσανατολίζεται βάσει των συμπεριφορών τους (Weber 1968: 4), δηλαδή τα υποκειμενικά νοήματα αναφέρονται ως επί το πλείστον στην πράξη των άλλων (Weber 1983: 217), τότε η κατανόηση αυτού του κοινωνικά προσανατολισμένου πράττειν αποτελεί την ιδιαίτερη εξηγηματική μέθοδο της κοινωνιολογίας (Colliot-Thélène 2005:

114). Κατά δεύτερον, εκτός από τη διερεύνηση του υποκειμενικού νοήματος των δρώντων, οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές εφαρμόζουν μεθοδολογικά και το νόημα που (όπως τονίζει ο Weber) «κατασκευάζεται εννοιολογικά με έναν καθαρό τύπο» (Weber 1983: 217). Ο ιδεότυπος (όπως αποκαλείται) δεν είναι εμπειρικό εύρημα αλλά μια θεωρητική κατασκευή (Αντωνοπούλου 2003: 279), από την οποία εκκινεί ο κοινωνιολόγος για να καταστήσει δυνατή την μετέπειτα περιπτώσιολογία (Τσίρος 2014: 55-56). Για παράδειγμα οι Berger και Luckmann χρησιμοποιούν ιδεοτυπικά ακρότατα (θεσμική πυκνότητα/θεσμική διαφοροποίηση) για να εξετάσουν το εύρος θεσμοποίησης των κοινωνιών (2003: 154).

Ελπίζοντας ότι (ως τώρα) έχουμε αναλύσει επαρκώς τα θεωρητικά ρεύματα, που το συνθετικό παράδειγμα του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού συνενώνει σε μια ενιαία αφήγηση (και δεν έχει παραληφθεί τίποτα το ουσιώδες), θα αφιερώσουμε τα προσεχή κεφάλαια, πραγματευόμενοι την επιδραστικότητά του στην κοινωνιολογία.

4.Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΟΝΣΤΡΟΥΚΤΙΒΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

4.1. Η πραγματικότητα ως κοινωνική κατασκευή

Δεν θα ήταν διόλου υπερβολικό να ισχυριστούμε, πως ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός αναδιαμορφώνει εκ βάθρων την κοινωνιολογία, όχι μόνο με το να διευρύνει τους θεωρητικούς της ορίζοντες αλλά και με το να επαναπροσδιορίζει το τι εστί πραγματικό για τα μέλη μιας κοινωνίας, θέτοντας στο επίκεντρο τη διερεύνηση της «προθεωρητικής ζωής των ατόμων», «τις τυποποιήσεις της σκέψης του κοινού νου» και «την κατανομή της γνώσης σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον» (Schütz 1962: 149).

Αρχικά, σύμφωνα με τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές, όταν αναφερόμαστε στην κοινωνική πραγματικότητα της εκάστοτε κοινωνικο-ιστορικής συγκυρίας, εννοούμε κατά κύριο λόγο έναν κόσμο κοινών νοημάτων, πρακτικών και σχέσεων, ο οποίος συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση κάθε μορφής συν-ανήκειν. Αυτός ο κοινός κόσμος δεν είναι ούτε απλώς αντικειμενικός ούτε απλώς υποκειμενικός, αλλά διυποκειμενικός, αφορά δηλαδή τους συνδέσμους μεταξύ των επιμέρους υποκειμένων, είναι «μοιρασμένος» αναμεταξύ τους και δομείται συλλογικά ως *σύνθεση των προοπτικών*

τους –όχι όμως ως ποσοτικό άθροισμά τους. Συνεπώς, κατ’ αυτούς η κοινωνική πραγματικότητα, είναι το σύνολο των ιδεών που γίνονται αποδεκτές από μια κοινωνική ομάδα (McCarthy 2003: 2) –δεν είναι τα πράγματα καθαυτά αλλά οι σκέψεις και οι πεποιθήσεις των ατόμων γι’ αυτά (Hacking 1999). «Οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές θεωρούν ότι η πραγματικότητα κατασκευάζεται μέσω της ανθρώπινης δραστηριότητας και ότι τα μέλη μιας κοινωνίας επινοούν από κοινού τις ιδιότητες του κόσμου», όπως επισημαίνει ο André Kukla (Kukla 2000).

Βέβαια, η παραδοχή –η οποία πολλάκις μεθερμηνεύεται λανθασμένα– ότι ο κοινωνικός κόσμος δημιουργείται από τις σκέψεις και τις πράξεις των μελών της κοινωνίας και συντηρείται ως πραγματικός και έχων λογική συνοχή χάρη σε αυτές, δεν ισοδυναμεί με το ότι η οντολογική υπόσταση του φυσικού κόσμου τίθεται υπό αμφισβήτηση. Σαφώς και για τον κοινωνικό κονστρουκτιβιστή η πραγματικότητα, η αλήθεια, η γνώση κ.ο.κ δε μπορούν να «ανακαλυφθούν» διότι δεν προϋπάρχουν της κατασκευής τους (Kukla 2000). Όμως αυτό σημαίνει απλούστατα πως καίτοι υπάρχει ένας εξωτερικός αντικειμενικός κόσμος πέραν της υποκειμενικής συνείδησης, το νόημά του δεν υφίσταται ανεξαρτήτως του τρόπου, με τον οποίο τα δρώντα υποκείμενα αντιλαμβάνονται τα πράγματα, τις καταστάσεις και τα συναισθήματά τους (Crotty 1988). Άρα, η περιπαικτική διάθεση ορισμένων επικριτών, για το ότι οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές πιστεύουν αφελώς στην ταυτόχρονη ύπαρξη πολλών συμπάντων (Beaumie 2001) ή ακόμα και στο ότι ο ανθρώπινος νους μπορεί να κατασκευάζει ουράνια σώματα (ερώτηση που απευθύνθηκε στον Nelson Goodman σε επιστημονικό συνέδριο), οφείλεται στο ότι αγνοούν το σημείο εστίασης του κονστρουκτιβισμού, που δεν είναι άλλο από την διεξοδική **μελέτη των αποδιδόμενων νοημάτων**.

Επίσης, οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές μολονότι πράγματι δεν πιστεύουν στην πολλαπλότητα φυσικών πραγματικοτήτων, συμμερίζονται τη θέση της φαινομενολογίας για την διαιρεμένη σε διάφορες σφαίρες συνείδηση των ατόμων για τον κόσμο. Όπως είδαμε και πιο πάνω, η φαινομενολογία υποστήριξε πως ο καθημερινός κόσμος της ζωής είναι η πραγματικότητα *par excellence*, η οποία υποστυλώνει τις λοιπές (αναδιδόμενες από αυτήν) πραγματικότητες, εξού και έχει κατηγορηθεί αρκετές φορές για αναγωγισμό. Η προαναφερθείσα θέση, αποτέλεσε οδηγητικό νήμα και ταξινομητική αρχή των κονστρουκτιβιστών, οι οποίοι και αυτοί με τη σειρά τους θεωρούν πως ο βιόκοσμος είναι η ανώτατη πραγματικότητα, που εμπερικλείει εντός της τις άλλες «πεπερασμένες περιοχές νοήματος», «τους θύλακες

που οροθετούνται από περιγεγραμμένα νοήματα και τρόπους εμπειρίας», π.χ. τέχνη, θεωρία, επιστήμη, όνειρο, παιχνίδι, θρησκεία κλπ. (Berger & Luckmann 2003: 53-59). Οι πραγματικότητες αυτές είναι διαπερατές και τα άτομα κινούνται προσωρινά από τη μία στην άλλη (Mehan & Wood 1975: 6), όμως η συνείδηση πάντα επανέρχεται στην ανώτατη πραγματικότητα της καθημερινότητας, που είναι τακτοποιημένη και αυταπόδεικτη, που δεν χρειάζεται πρόσθετη επαλήθευση πέραν της απλής της παρουσίας και που διευθετεί τον ιστό των ανθρώπινων σχέσεων. Έτσι λοιπόν, η διεισδυτική ματιά των κοινωνικών κονστρουκτιβιστών, προσπαθεί να συλλάβει τις διαδικασίες κατασκευής αυτής της ύψιστης πραγματικότητας, διευκρινίζοντας βέβαια ότι κάθε άτομο βιώνει **την κοινή** πραγματικότητα με **διαφορετικούς βαθμούς εγγύτητας και απόστασης**, τόσο χωρικά όσο και χρονικά. Εν ολίγοις, τα άτομα έχουν εντονότερο ενδιαφέρον για την άμεσα προσπελάσιμη ζώνη της πραγματικότητας, αυτή που βρίσκεται εντός του εποπτικού τους πεδίου και λιγότερο έως καθόλου ενδιαφέρον για τις ζώνες που δεν εμπλέκονται στην καθημερινή απασχόλησή τους. Με αυτό τον τρόπο διατηρούνται ανέπαφες οι ποιοτικές διαφοροποιήσεις και οι πολύπλοκες κοινωνικές νοηματοδοτήσεις και προφυλάσσονται ταυτόχρονα από αφηρημένες γενικεύσεις, που «μας απομακρύνουν από το αληθινό περιεχόμενο», όπως θα έλεγε και ο Max Weber (Αντωνοπούλου 2008: 382).

Πριν προχωρήσουμε στις διακριτές κοινωνικές κατασκευές, από τις οποίες συντίθεται η καθημερινή πραγματικότητα (π.χ. γλώσσα, σύμβολα, θεσμοί, γνώση, κοινωνικοί ρόλοι, κοινωνική κανονικότητα κ.ά.), θεωρούμε αναγκαία ακόμη μία διευκρινιστική παρατήρηση. Αυτή αφορά στη μομφή ότι ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός, υποστηρίζοντας ότι τα άτομα έχουν απεριόριστες δυνατότητες να κατασκευάζουν και να αλλάζουν τον κόσμο κατά το δοκούν, καταλήγει σε έναν υπέρμετρο βολονταρισμό. Παρά ταύτα, η κατηγορία αυτή έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τις διακηρυγμένες απόψεις των κονστρουκτιβιστών, οι οποίοι, αναμφιβόλως, αποδέχονται την ύπαρξη ορισμένων φραγμών στη δράση των ατόμων (λόγου χάριν ο βιολογικός τους οργανισμός, το φυσικό περιβάλλον, οι ιστορικές συνθήκες, οι κοινωνικές δομές κ.ά.), δίνουν όμως περισσότερη έμφαση στους κοινωνικοϊστορικούς ανασχετικούς παράγοντες.

Οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές αποδέχονται τη μαρξική θέση ότι τα άτομα δημιουργούν τον κόσμο που ζουν αλλά κάτω από τις άμεσα υπάρχουσες συνθήκες που τους δίνονται και μεταβιβάζονται (Marx 1984: 115). Κατά συνέπεια, ο κόσμος του

νοήματος παραδίδεται στα άτομα από τις προηγούμενες γενεές ως ήδη δομημένος και προ-ερμηνευμένος (π.χ. από την οικογένεια, την εθνοτική/ταξική ομάδα ή τη μητρική τους γλώσσα). Το άτομο βρίσκεται αντιμέτωπο με αυτές τις ήδη δεδομένες (δηλαδή εξωτερικές και «αντικειμενικές») δομές του νοήματος, στις οποίες καλείται το ίδιο να ενταχθεί μέσα από μια μακροχρόνια διαδικασία κοινωνικοποίησης, πράγμα το οποίο ταυτόχρονα σημαίνει, ότι καλείται να ενσωματώσει αυτά τα νοήματα και τις πρακτικές στην προσωπική του ταυτότητα. Προσφυώς ο Luhmann υποστήριξε, πως η κατασκευασμένη πραγματικότητα έχει την ιδιότητα να συνεχίζει τη δική της πραγματικότητα (2003: 101), πολλά κοινωνικά γεγονότα παρότι αποτελούν υποκειμενικά κατασκευάσματα εισέρχονται στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων ως «αντικειμενικά», ως μέρη της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων που είναι αδύνατον να αγνοηθούν (Rouliot, 2004, σελ. 329). Για παράδειγμα, ο τυποποιημένος χρόνος της καθημερινότητας συνιστά μια τομή ανάμεσα στο κοινωνικά καθιερωμένο ημερολόγιο και στον προσωπικό-βιωματικό χρόνο των ατόμων (Berger & Luckmann 2003: 62). Ο πλήρης συγχρονισμός μεταξύ αυτών των επιπέδων χρονικότητας είναι ακατόρθωτος, καθότι η χρονική δομή μιας κοινωνίας περικλείει από παντού τις υπάρξεις των ατόμων. Τα άτομα δεν μπορούν να αντιστρέψουν τις αλληλουχίες που επιβάλλει και επομένως ρυθμίζουν τα σχέδιά τους με βάση αυτήν την «πραγματική κατάσταση». Η ατζέντα της καθημερινότητάς τους αλλά και η βιογραφία τους ως σύνολο διατρέχεται από αυτήν την καταναγκαστική δομή.

Οπότε, η κοινωνική πραγματικότητα ασφαλώς και δεσμεύεται από τα παρελθοντικά πεπραγμένα και τις πολιτισμικές παραδόσεις, την ίδια στιγμή όμως αναπαράγεται, επανερμηνεύεται, επανανοηματοδοτείται και μεταβάλλεται μέσω της καθημερινής διαντίδρασης των υποκειμένων. Σε αντίθετη περίπτωση, οι σημασίες, οι πρακτικές και οι σχέσεις που συγκροτούν την κοινωνική πραγματικότητα, θα παρέμεναν στάσιμες, ταυτόσημες και αμετάλλακτες από τη μια γενιά στην άλλη και τελικά θα καταργούσαν την ίδια την κίνηση της ιστορίας. «Πρέπει να κατανοήσουμε τον κοινωνικό κόσμο, όσο και το πλαίσιο νοηματοδότησής του, ως δυναμικές και σύνθετες διαδικασίες και όχι ως στατικές τυποποιήσεις ή δομικά προδεδωμένα» (Giddens 1979: 219-220).

4.2. Η δημιουργία των σημειωτικών συστημάτων: η γλώσσα και τα σύμβολα

Η σπουδαιότερη κοινωνική δραστηριότητα του ανθρώπου, σύμφωνα με τους κονστρουκτιβιστές, είναι η παραγωγή σημείων. Τα σημεία είναι προϊόντα άτυπης κοινωνικής σύμβασης, είναι κοινωνικές κατασκευές που «αντιπροσωπεύουν και συμβολίζουν ό,τι οι άνθρωποι συμφωνούν ότι πρέπει να αντιπροσωπεύουν και να συμβολίζουν» (Charon 1989: 39-40). Αν και κατά βάση προέρχονται από την τάση του ανθρώπου να αντικειμενοποιεί (ο όρος είναι του Hegel) την ανθρώπινη υποκειμενικότητά του, συναιρούνται σε συστήματα (π.χ. χειρονομιών, σωματικών κινήσεων, υλικών τεχνουργημάτων, γλωσσικών ήχων) και αποσυνδέονται από την αμεσότητα της πρόσωπο με πρόσωπο περίπτωσης, της «εδώ και τώρα» έκφρασης υποκειμενικών προθέσεων. Με τον τρόπο αυτό, δίδεται ένα στάτους ανωνυμίας στις ιζηματοποιημένες εμπειρίες, διότι αποκόπτονται από τα αρχικά τους συμφραζόμενα και καθίστανται αντικειμενικά διαθέσιμες, προσιτές και εύκολα μεταβιβάσιμες σε όσους συμμετέχουν στο ίδιο σύστημα σημείων (Berger & Luckmann 2003: 133). Με την εν λόγω προτυποποίηση, επιτυγχάνεται ένα **αντικειμενικό θησαύρισμα τεράστιων συσσωρεύσεων νοήματος και εμπειρίας**, που διατηρείται και διαδίδεται στις επόμενες γενιές (Berger & Luckmann 2003: 80). Τα δύο κυριότερα συστήματα σημείων, τα δύο κατεξοχήν «μέσα παραγωγής του νοήματος» (Hall 1978) είναι τα σύμβολα και η γλώσσα.

«Δεν υπάρχει αυτοκατανόηση που να μην διαμεσολαβείται από σύμβολα [...] η κατανόηση συμπίπτει με την ερμηνεία που δίνουμε σε αυτούς τους διαμεσολαβητικούς όρους [...] εξαναγκάζουμε την αυτοκατανόηση να ακολουθήσει την παρακαμπτήριο του συνολικού θησαυρού των συμβόλων», γράφει ο Paul Ricouer (Ricouer 2008). Πράγματι, χαρακτηριστικό της ανθρώπινης σκέψης και δράσης είναι η ανάλυση του περιβάλλοντος μέσω συμβόλων, τα οποία βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση μεταξύ τους, υπάρχουν ως συστήματα και είναι συνδεδεμένα με συγκεκριμένους κανόνες χρήσης ή αλληλοπαραπέμπονται (Λαμπροπούλου 1999: 29). Θα μπορούσε κάλλιστα να υποστηρίξει κανείς, πως το πλέον ουσιώδες στην ανθρώπινη ύπαρξη, είναι η χρήση συμβόλων, μέσω των οποίων οι άνθρωποι δομούν τον κόσμο τους και εκφράζουν τις βασικές αρχές της κοινωνίας τους, επισημαίνει ο Jerome Bruner (1966: 88-89). Άλλωστε «η μοναδικότητα της ανθρώπινης ικανότητας για συμβολισμό» (Kilminster 2010: 32) έχει προβληματίσει σπουδαίους στοχαστές (βλ. τη λεγόμενη «συμβολοποιούσα δράση» στον Schleiermacher ή τη «συμβολική υποτύπωση» του

Kant στο έργο του Κριτική της Κριτικής Δύναμης), οι οποίοι χαρακτήρισαν τα σύμβολα, ως τρόπους να διαβιβασθεί έμμεσα –δηλαδή να απεικονισθεί, να ενσαρκωθεί, και να αποτυπωθεί σε κάτι το σωματικό, το αισθητό– η δράση του Λόγου από τον ένα ψυχισμό στον άλλον.

Τα σύμβολα, όχι μόνο τα απτά αντικείμενα αλλά και οι συμβολικές πράξεις, τελετουργίες, διαδικασίες και καταστάσεις, είναι τα μέσα προσανατολισμού και οι συντεταγμένες της δράσης (Henry & Milovanovic 1994: 113-114), τα μνημοτεχνικά βοηθήματα που επανεπιβεβαιώνουν την περίπλοκη και κρίσιμη για μια συγκεκριμένη συλλογικότητα γνώση. Είναι το περιεκτικό κοινωνικό κεφάλαιο γνώσης, το καταστάλαγμα εμπειριών πολλών γενεών που κατατέθηκαν εκεί με τη μορφή συμβόλου και άρα ό,τι δεν αναπαρίσταται συμβολικά είναι πολύ δύσκολα αναγνωρίσιμο από μια κοινότητα. Χάρη στα σύμβολα λοιπόν πραγματοποιείται η αποστασιοποίηση από τη φυσική-υλική πραγματικότητα και τη στιγμιαία της κατάσταση (Elias 2010: 45-48). Με τη βοήθειά τους ο άνθρωπος δημιουργεί και αναδημιουργεί τον κόσμο μέσα στον οποίο δρα, χωρίς να παραμένει παθητικός δέκτης μιας έξωθεν επιβαλλόμενης πραγματικότητας (Charon 1989: 62). Τέλος, σύμφωνα με τον Ernst Cassirer, τα σύμβολα παρότι οικουμενικό φαινόμενο, ποικίλλουν (μορφικά και περιεχομενικά) από κοινωνία σε κοινωνία ενώ παράλληλα καλλιεργούν και προωθούν την συνδυαστική-συσχετιστική σκέψη (1970: 36-38).

Το δεύτερο –και ίσως το σπουδαιότερο– σύστημα σημείων, είναι η γλώσσα (Leeds-Hurwitz 2009: 892-895). Οι φωνητικές εκφράσεις είναι ικανές να υπερβούν το «εδώ και τώρα» των υποκειμενικών καταστάσεων και τη συγκεκριμένη σύνδεση, με την οποία τα πράγματα μας είναι δοσμένα στην άμεση εμπειρία (Βυγκότσκι 2008: 190). Η ευαπόδεικτη κομβικότητα της γλώσσας προκύπτει απλά και μόνο με το να αναλογισθεί κανείς ότι η καθημερινή ζωή συντηρείται πρώτα και κύρια μέσω της γλωσσικής σημασιодότησης. Η γλώσσα κατονομάζει, κατηγοριοποιεί, ταξινομεί τον κόσμο, τροφοδοτεί τη ζωή των ατόμων με νοηματοδοτημένα αντικείμενα, επιβάλλει την τάξη και ως εκ τούτου οι άνθρωποι δεν κατακλύζονται από μάζες αδιαφοροποίητων ερεθισμάτων. Επίσης, χρησιμοποιείται για την συγχώνευση διαφορετικών ζωνών της πραγματικότητας σε ένα εννοηματοωμένο όλον, καθώς και για τη *μετάφραση και τη γλωσσική ενσωμάτωση στην τάξη της καθημερινής ζωής, εμπειριών που αντιστοιχούν στις πεπερασμένες περιοχές νοήματος*, οι οποίες αναφέρθηκαν πιο πάνω (Berger & Luckmann 2003: 60-61). Η λειτουργία αυτή, δηλαδή, η επαναφορά των μετατοπίσεων-

απομακρύνσεων ξανά στην πραγματικότητα της καθημερινής ζωής, είναι άκρως σημαντική. Τούτο, διότι στην επιστήμη, την τέχνη, τη θρησκεία, τη θεωρία, τον κόσμο των ονείρων κ.ο.κ. επιτυγχάνεται η μέγιστη αποσύνδεση με την αμεσότητα της στιγμής και κατασκευάζονται τεράστια οικοδομήματα συμβολικών αναπαραστάσεων. Η γλώσσα ως **κοινωνός δύο κόσμων** (βιόκοσμος - επιμέρους νοηματικές επικράτειες), επανεισάγει τις παραπάνω αναπαραστάσεις στην καθημερινή ζωή, προκειμένου να τις συλλάβει ο κοινός νους και να γίνουν συστατικά στοιχεία της καθημερινής πραγματικότητας. Η γεφύρωση αυτή εκτός από χωρική και οριζόντια έχει και χρονική διάσταση, καθώς χάρη στη γλώσσα ένας ολόκληρος κόσμος του μακρινού παρελθόντος μπορεί να γίνει αυτοστιγμεί επίκαιρος.

Παραλλήλως, η γλώσσα εφοδιάζει τα άτομα με μια προκατασκευασμένη δυνατότητα για τη διαρκή αντικειμενοποίηση της εκτυλισσόμενης εμπειρίας τους και την ένταξή της σε κατηγορίες, με βάση τις οποίες αποκτούν νόημα για αυτούς και τους συνανθρώπους τους (Berger & Luckmann 2003: 82). Ακόμη, συνιστά *περιεχόμενο και εργαλείο* της κοινωνικοποίησης, μέσο μιας αμφίδρομης επικοινωνίας ανάμεσα σε αντικειμενική και υποκειμενική πραγματικότητα, καθώς επίσης και πηγή ιδιαίτερα ισχυρών **προσωπικών και συλλογικών δεσμών**. *Στα άτομα*, παρέχει γνωστική συνέχεια μέσω διαδοχικών περιόδων κοινωνικοποίησης, διευκολύνει το συντονισμό και την κοινωνική προσαρμογή τους (Maturana & Varela 1987). *Στις ομάδες* από την άλλη μεριά, παρέχεται η ευχέρεια επικοινωνίας κατά μήκος των γενεών (Kraus 2008: 76-77), διότι, όπως υπογραμμίζει ο Waddington, η γλώσσα είναι ένας «κοινωνιογενετικός μηχανισμός διαγενεακής μάθησης και μετάδοσης πληροφοριών» (Waddington 1961: 74). Επιπλέον, σε αρκετές περιπτώσεις, είναι ένα κριτήριο των ομάδων για την ενσωμάτωση νέων μελών, μνημένων στην τοπική διάλεκτό τους ή για τον αποκλεισμό των αμύητων.

Στα συστήματα σημείων ξανασυναντάμε τον δυαδικό χαρακτήρα «υποκειμενικό νόημα-αντικειμενική κατάσταση», στον οποίο είχαμε αναφερθεί στο κεφάλαιο 3.5. Είναι γεγονός, ότι η γλώσσα και τα σύμβολα είναι μια πραγματική κατάσταση εξωτερική προς τα άτομα, είναι μια νομοθεσία, μια ταξινόμηση που ενέχει εξουσία και καταπίεση, μια υποχρέωση, μια καθυπόταξη, μια γενικευμένη διοίκηση που βασίζεται στο αγελαίο της επανάληψης (Barthes 1979: 19-21). Ωστόσο, τα σημεία δεν είναι απολύτως στεγανοποιημένα, επενδύονται διαρκώς με νόημα λόγω των κοινωνικών πρακτικών, των οποίων αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι. Για τους κονστρουκτιβιστές

τα σημεία είναι εύπλαστα και η ορθόδοξη υπόθεση μιας «φυσικής σύνδεσης» μεταξύ μιας λέξης και ενός πράγματος, μεταξύ ενός συμβόλου και του πράγματος που συμβολίζεται, διαψεύδεται εμπειρικά από τις απειράριθμες αποκλίσεις που παρατηρούνται από εποχή σε εποχή και από πολιτισμό σε πολιτισμό. Έτσι, τα σημεία σημαίνουν κάτι, όχι γιατί αιχμαλωτίζουν την οντολογική ουσία των πραγμάτων, αλλά γιατί χρησιμοποιούνται με κάποιο συγκεκριμένο τρόπο που επιτρέπει τη συνεννόηση μεταξύ των ατόμων (Fierke & Jørgensen 2001: 20). Άλλωστε είναι προφανές ότι οι εκάστοτε τύποι συμβόλων και τα ηχητικά πρότυπα μιας γλώσσας δεν είναι ιδιάζοντα χαρακτηριστικά όλου του ανθρώπινου είδους, αλλά της κοινωνίας μέσα στην οποία αναπτύσσονται. Δεν παγιώνονται γενετικά αλλά δημιουργούνται, κατασκευάζονται και αποκτούνται από το κάθε μέλος κατά τη διάρκεια μιας σχετικά μακράς μαθησιακής διαδικασίας (Elias 2010: 51). Σταθερή παραμένει μονάχα η βιολογική προδιάθεση για συστηματοποίηση σημείων, η οποία διεγείρεται και ενεργοποιείται κοινωνικά. Επομένως, τα σημεία αφενός μεν συναρμόζονται σε σχετικά κλειστά συστήματα, αφετέρου δε, δίνουν χώρο στην αλλαγή, στους «σημασιακούς νεωτερισμούς» (Ricoeur 2008), στην ανθρώπινη δημιουργικότητα, στην παραγωγική φαντασία (βλ. για παράδειγμα τον μεταφορικό λόγο ή τις μετωνυμίες). Έχουμε να κάνουμε με μια παράξενη διαλεκτική συμμορφίας και παρέκκλισης μας λέει ο Ricoeur – «η οντολογική αυθαιρεσία του σημείου δεν αναιρεί τη δεσμευτικότητά του», δεσμευτικότητα που απολαμβάνει εντός συγκεκριμένων κοινωνικών πλαισίων³, όπως θα έλεγε και ο Ferdinand de Saussure (Saussure 1979).

4.3. Η γνώση και η επιστήμη ως κοινωνικά «προϊόντα»

Η κριτική ενασχόληση του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού με την κοινωνική κατασκευή-κατανομή της γνώσης και τη λειτουργία των επιστημών, ακολουθεί δύο διακριτά πλην όμως αλληλένδετα μονοπάτια. Αφενός, οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές εναντιώνονται στις καταστατικές αρχές του θετικισμού, οι οποίες στενεύουν υπερβολικά την έννοια της γνώσης και υπερμάχονται της μονοκρατορίας της επιστήμης ως αποκλειστικού φορέα της. Αντιθέτως, για τους κονστρουκτιβιστές όλοι ανεξαιρέτως

---

³ Για παράδειγμα, δεν υπάρχει κανένας αναγκαίος λόγος για τον οποίο η λέξη «σκύλος» συναρτάται με την έννοια σκύλος, εξού και λέγεται dog στα αγγλικά ή chien στα γαλλικά κλπ. Ευρισκόμενος κάποιος εντός της ελληνικής γλώσσικής κοινότητας όμως, χρησιμοποιεί αναγκαστικά το εν λόγω σημείο, προκειμένου να γίνει κατανοητός.

οι τρόποι του υπάρχουν μέσα στην κοινωνία (οι μορφές των κοινωνικών πρακτικών και σχέσεων) αφορούν και προϋποθέτουν πάντοτε συγκεκριμένους τρόπους του γνωρίζειν, δηλαδή κατηγορίες νοηματοδότησης και ερμηνείας της πραγματικότητας. *Αφετέρου*, θέτουν υπό αμφισβήτηση την υποτιθέμενη «αυτονομία των επιστημών και αμεροληψία των επιστημόνων», ισχυριζόμενοι ότι στο πεδίο της έρευνας υπεισέρχονται μονίμως εξωγενείς παράγοντες.

Αναλυτικότερα, η οπτική του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού αποσυμπλέκει τον ορισμό της γνώσης από αυστηρά επιστημονικά κριτήρια αιώτερης εγκυρότητας και τον διαπλατύνει ώστε να μπορέσει να συμπεριλάβει τις κατευθυντήριες γραμμές της καθημερινής συμπεριφοράς, τις κοινωνικά αποδεκτές και αιτιολογημένες πεποιθήσεις και γενικά οποιοδήποτε σώμα γνώσεων καταλήγει να γίνει κοινωνικά κατεστημένο ως πραγματικότητα. Στα παραπάνω συγκαταλέγονται π.χ. όλες οι τυποποιήσεις φυσικών και κοινωνικών γεγονότων, όλες οι γνώσεις-συνταγές που χρησιμοποιεί κανείς στις καθημερινές ρουτίνες, κάθε πραγματιστικά απαραίτητη γνώση για την ορθή αντιμετώπιση συνηθισμένων προβλημάτων κλπ. Με αυτή τη αναθεώρηση, η παραγωγή γνώσης δεν αντιμετωπίζεται ως κτήμα ή αποκλειστικό προνόμιο της επιστήμης αλλά ως μια ευρύτερη διαδικασία, που συντελείται στις διαντιδράσεις των ανθρώπων με το φυσικό τους περιβάλλον και στις διαπροσωπικές τους ανταλλαγές (Watts 1997: 309, Roth 2000: 6-20). Η παραχθείσα κατ' αυτόν τον τρόπο γνώση, συγκεντρώνεται σε ένα κοινό απόθεμα γνώσης, το οποίο συμβουλεύονται διαρκώς τα άτομα, ενώ οι προσωπικές τους εμπειρίες είναι μεστές νοήματος μόνον αναφερόμενες σε αυτό. Το κατηγορήμα κοινό, δεν σημαίνει εδώ βέβαια, ότι όλα τα άτομα έχουν τις ίδιες και πανομοιότυπες γνώσεις – καθότι η γνώση δομείται με όρους συνάφειας (ενδιαφέροντα, συμφέροντα, προσωπική κατάσταση των δρώντων) και κατανέμεται κοινωνικά (διαφορετικοί τύποι ατόμων την κατέχουν σε διαφορετικό βαθμό). Όπως επίσης δεν σημαίνει, ότι καθαυτές οι γνώσεις που παράγονται εντός των διαφόρων τομέων εξειδίκευσης μιας κοινωνίας, είναι εγγεγραμμένες σε αυτό το απόθεμα. Ωστόσο, ο κοινωνικός καταμερισμός της γνώσης (ποιος ρόλος μεταφέρει συγκεκριμένο προσάρτημα γνώσης, ποιος ειδικεύεται στο τάδε ή δείνα θέμα, σε ποιον μπορεί να απευθυνθεί κανείς για πληροφορίες, σε ποιον μπορεί να αποκρύψει κάτι κ.ο.κ.) συνιστά στοιχείο του κοινού αποθέματος (Berger & Luckmann 2003: 87-93). Με βάση τα προαναφερθέντα λοιπόν, συμπεραίνουμε ότι η γνώση (υπό αυτή την εναλλακτική-χαλαρή έννοια) είναι προϊόν κατασκευής των γνωστικών ενεργειών των υποκειμένων

(Σκορδούλης 2005: 85-88), είναι σαν ένα κλειδί που ταιριάζει σε μια κλειδαριά, η προσαρμογή αυτή όμως δεν περιγράφει την κλειδαριά αλλά την ικανότητα του κλειδιού, κατά τον Ernst Von Glasserfeld. Οι γνώσεις δηλαδή, δεν είναι αληθείς η ψευδείς αλλά λειτουργικά αρμόζουσες και βιώσιμες, εξηγούν, καθοδηγούν και ελέγχουν τη ζωή των ανθρώπων προκειμένου αυτή να διατηρεί την οργάνωσή της, χωρίς αυτό απαραίτητα να σημαίνει ότι τους αποκαλύπτουν τον κόσμο όπως πραγματικά είναι.

Να ξεκαθαρίσουμε για ακόμη μια φορά, προς αποφυγή παραναγνώσεων, ότι ως επί το πλείστον οι κονστρουκτιβιστές (γενικώς αλλά και ειδικότερα όσον αφορά τη γνώση και την επιστήμη), δεν διατυπώνουν οντολογικές κρίσεις περί της ύπαρξης των αντικειμένων, αλλά ασπάζονται τη νηφάλια παραδοχή, ότι δεν υπάρχει ουδέτερη παρατήρηση και περιγραφή τους. Όπως τονίζει και ο Ernst Cassirer, τα φυσικά αντικείμενα είναι σε κάθε περίπτωση «κοινωνικά αντικείμενα» (αναφέρεται στο Palan 2000: 581). Τα αντικείμενα υπάρχουν και η αισθητηριακή αντίληψη πράγματι τα προσλαμβάνει, μόνο που αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία, είναι πώς το υποκείμενο συσχετίζεται με αυτά (δηλαδή πώς τα εντοπίζει, τα αντιλαμβάνεται, τα νοηματοδοτεί, τα περιγράφει, τα παρουσιάζει, αναφέρεται σε αυτά κλπ.), ποια η ανάμειξη της γνώσης με τις εκάστοτε ιδεολογικοπολιτικές αντιθέσεις, πώς εξηγούνται οι διαφορετικές (και ανεξάρτητες από τα αντικείμενα καθαυτά) ερμηνείες του κόσμου και πώς η κοινωνία ορίζει την εμφάνιση όσο και το περιεχόμενο των ιδεών (Manheim 1997: 319-20, Herrick 2005: 176).

Εν συνεχεία, η κρατούσα αντίληψη περί επιστημονικής κανονιστικότητας και αναζήτησης της απόλυτης Αλήθειας με τη χρήση ορθολογικών μεθόδων (παρατήρηση, πείραμα, λογική επεξεργασία δεδομένων), η οποία μάλιστα καλλιεργείται έντονα και στις κοινωνικές επιστήμες, είναι άκρως προβληματική σύμφωνα με τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές, διότι παραβλέπει το γεγονός ότι η γνώση δεν είναι μονάχα καρπός της ατομικής ενατένισης του κόσμου από τον ερευνητή, αλλά συνάμα και αποτέλεσμα της δράσης των ατόμων στο πλαίσιο κοινωνικών θεσμών, που επηρεάζουν και κατευθύνουν την έρευνα (Ξανθόπουλος 2015: 14-19). Συνεπώς, στην υπεράσπιση της απρόσβλητης από επιρροές γνώσης που συγκροτείται από την απρόσκοπτη αφοσίωση των ερευνητών, μπορεί να εντοπίσει κανείς περισσότερες ιδεολογικές συνδηλώσεις απ' ό,τι αμάχητα επιστημονικά τεκμήρια. Για τους κονστρουκτιβιστές, οι καθοριστικοί παράγοντες στο διαχωρισμό γνώσης-μη γνώσης είναι οι κοινωνικοί ορισμοί και όχι

κάποια εξωκοινωνικά, υπεριστορικά και πανανθρώπινα κριτήρια γνωσιακής εγκυρότητας (Berger & Luckmann 2003: 137-138). Το αντικείμενο της γνώσης είναι κοινωνικά δημιουργημένο και το γνωρίζον υποκείμενο μετέρχεται τα εργαλεία σκέψης που του μεταβιβάζει η κοινωνία. Εν συντομία, οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές αναδεικνύουν τη συνάρθρωση μεταξύ της επιστήμης και του ιστορικο-κοινωνικού σχηματισμού στον οποίο αναπτύσσεται (Γεωργοπούλου: 1) και τοποθετούν στο στόχαστρο της κριτικής τους, τη θέση ότι οι επιστημονικές αποφάνσεις υπακούουν μόνο σε εσωτερικά κριτήρια εγκυρότητας/αλήθειας.

Πιο συγκεκριμένα, το επιστημονικό γεγονός είναι αποτέλεσμα κατασκευής, όπου ετερογενείς πραγματικότητες (υλικές, νοητικές, φυσικές, κοινωνικές και οικονομικές) εμπλέκονται και αναμειγνύονται με τέτοιο τρόπο, ώστε τελικά να αίρονται οι διχοτομίες ανάμεσα στην επιστήμη και την κοινωνία, στην φύση και την κουλτούρα, στο γνωστικό και το κοινωνικό επίπεδο. (Latour & Woolgar 1993). Οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές λοιπόν, υπενθυμίζουν σε όσους φαίνεται να το ξεχνούν, ότι η επιστήμη (όπως και κάθε άλλο είδος γνώσης), δεν είναι αλώβητη και αδιάτρητη από βιοποριστικά και επαγγελματικά συμφέροντα, από εξωτερικές επιδράσεις, από προσωπικές διαμάχες και από εργαλειακές χρήσεις (Barnes 1970: 7, Χρυσοχόου 2010: 20-21, Jackson R. και Sørensen G 2006: 363, Cromby & Nightingale 1999: 6). Οι μύθοι και τα αφηγήματα περί «καθαρής επιστήμης» και περί κοινωνικοϊστορικά ουδέτερων θεμελίων δικαιολόγησής της, αποδομούνται με την κατάδειξη της εμφιλοχώρησης κοινωνικών συνιστωσών **τόσο** στην επιλογή των υπό διερεύνηση θεμάτων **όσο** και στα τελικά πορίσματα των ερευνών (Barnes 1977: 1-2). Έτσι, το κονστρουκτιβιστικό πρόγραμμα εγκαταλείπει δια παντός την αναζήτηση μιας φορμαλιστικής διατύπωσης αποπλαισιωμένων επιστημονικών αρχών, και στρέφεται σε ζητήματα που αφορούν **στις κοινωνικές συμβάσεις, στην κοινωνική αποδοχή, στις πεποιθήσεις που αποκτούν αξιοπιστία** μέσα σε μια συγκεκριμένη ερμηνευτική κοινότητα ή «κοινότητα λόγου». Άλλωστε, όπως λέει και ο Georges Canguilhem: «Το παράδειγμα είναι αποτέλεσμα μιας επιλογής χρηστών, κανονικό είναι το κοινό σε μια δεδομένη περίοδο μιας συλλογικότητας ειδικών» (Canguilhem 1976).

Επιπλέον, εκτός του ότι η επιστήμη αδυνατεί να τοποθετηθεί σε ένα αρχιμήδειο σημείο παρατήρησης (αποκομμένη από τα πυκνά δίκτυα κοινωνικών σχέσεων) και πέραν του ότι οι διάφορες επιστημονικές κοινότητες παράγουν γνώση μέσω της διυποκειμενικής συμφωνίας (consensus) και της επικοινωνίας των επιστημόνων (Anttonen 1999), οι

κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές εστιάζοντας στο μικρο-επίπεδο, επισημαίνουν ότι ούτε το πλαίσιο θέασης του μεμονωμένου ερευνητή, είναι απαλλαγμένο από κοινωνικές-πολιτιστικές προκαταλήψεις. Εν προκειμένω, αμφισβητούνται ξανά «οι καθαρές παρατηρησιακές αναφορές» του θετικισμού και του εμπειρισμού (Αραμπατζής 2010: 92) και μετατοπίζεται το επιστημολογικό ενδιαφέρον από την ανάλυση της παρατήρησης και της οπτικής επαφής από άποψη φυσιολογίας, στην ανάλυση της κατανόησης (όσων βλέπει κανείς) και των ποικίλων εννοιολογικών/σημασιολογικών πλαισίων (Hanson 2002: 5).

Η επιστημονική παρατήρηση, κατά τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές, επηρεάζεται από τους προϋδεασμούς, τα πιστεύω, τις προσδοκίες, τις βασικές παραμέτρους αντιμετώπισης του κόσμου και τις πρότερες εμπειρίες των ερευνητών (Bird 2009), αφού ο επιστήμονας (ας μας επιτραπεί η έκφραση) εισέρχεται «ολόκληρος» στο πεδίο των παρατηρήσεων, δίχως να αφήνει μέρος του εαυτού του και της νοοτροπίας του έξω από αυτό (Ξανθόπουλος 2015: 84). Ακόμη, η σκέψη των ερευνητών υποκινείται από τις ιδιαιτερότητες του συλλογικού ιστορικοκοινωνικού «στυλ σκέψης» στο οποίο ανήκει (Henrica 1982: 209), δηλαδή εξαρτάται από συγκεκριμένες προϋποθέσεις που καθορίζουν τι γίνεται αποδεκτό, τι μπορεί κανείς να σκεφτεί, να παρατηρήσει, να αναγνωρίσει και να μάθει (Schnelle 1981: 733). Το στυλ σκέψης, δεν αφορά μόνο στα θεωρητικά σχήματα των ερευνητών αλλά και στον τρόπο που προσλαμβάνουν τα υπό εξήγηση φαινόμενα (Oberheim & Hoyningen-Huene 2009). Ο επιστήμονας βλέπει με τα μάτια του και κατανοεί με τα μάτια της συλλογικότητας (Harwood & Fleck 1986: 175). Εν ολίγοις, η παρατήρηση είναι ιδεολογικά βεβαρημένη, αξιολογικά φορτισμένη και εμποτισμένη με θεωρία (Curd & Cover 1998: 302-319). Ο τρόπος που βλέπει κανείς τον κόσμο και τον καταγράφει, δεν είναι ένα είδος μονόδρομης σχέσης και επίδρασης του κόσμου πάνω στον άνθρωπο, αλλά αποτέλεσμα της παρέμβασης του παρατηρητή στο παρατηρούμενο αντικείμενο (Hacking 1983: 186-209). Εφόσον *δεν καθορίζει το γεγονός καθαυτό τον τρόπο που θα μιλήσει κανείς για αυτό* (Fleck 1979: 238), τα όρια του νοητικού πλαισίου *δεν τίθενται εξωγενώς από την πληθώρα ή την ανεπάρκεια υφιστάμενων γεγονότων ή φαινομένων αλλά από την ισχύ των εννοιών και των ιδεών* (Langer 1948: 5).

Συνεπώς, για τους κονστρουκτιβιστές, δεν υπάρχει ένα αδιάσειστο σύμπλεγμα γεγονότων, ανεξάρτητο από τον ανθρώπινο νου και το εκάστοτε θεωρητικό του υπόβαθρο, που να μπορεί να υποβληθεί σε εμπειρική επαλήθευση σύμφωνα με μια

καθολική επιστημονική μέθοδο (Glaserfeld 1989: 1-14). Η επιστήμη δεν προοδεύει γραμμικά, συσσωρεύοντας γνώση ή ανακαλύπτοντας και επαληθεύοντας εμπειρικές αλήθειες (Linklater 1996: 279-298), αλλά προχωρά εφευρίσκοντας νέους τρόπους ερμηνείας (Christensen 2005: 2). Άρα, όπως υπογραμμίζει και ο Gregory Bateson, «ποτέ δεν μπορεί να μας είναι εντελώς σαφές κατά πόσον αναφερόμαστε στον κόσμο όπως είναι ή στον κόσμο όπως τον βλέπουμε» (Ruesch & Bateson, 1968: 238).

4.4. Η κοινωνική κατασκευή των θεσμών, των ρόλων και της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς

Στις άμεσες προτεραιότητες των κοινωνικών κονστρουκτιβιστών βρισκόταν ανέκαθεν η επισταμένη εξέταση των διαδικασιών θεσμοποίησης, η ενδεδειγμένη αναζήτηση δηλαδή των βαθύτερων λόγων για τους οποίους η κοινωνική πραγματικότητα, δεν είναι αδιαφοροποίητη, αόριστη και απρογραμμάτιστη, αλλά καθόλα εύτακτη και οργανωμένη στη βάση επιμέρους σχέσεων και πρακτικών καθώς και σταθερών και επαναλαμβανόμενων μοτίβων συμπεριφοράς.

Για τους κονστρουκτιβιστές, κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα (κοινωνική ή μη) τείνει να μετατρέπεται σε συνήθεια και να εντάσσεται στο καλούπι ενός προτύπου, ώστε να μπορεί να επιτελεστεί στο μέλλον με τον ίδιο τρόπο, χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια ή προσήλωση. Χάρη στην εν λόγω παγίωση, δεν απαιτείται η εκ νέου εξεύρεση εναλλακτικών λύσεων για τα ίδια ζητήματα και έτσι τα άτομα εξοικονομούν ελεύθερο χρόνο και ενέργεια για περαιτέρω προβληματισμούς και μελλοντικές καινοτομίες (Berger & Luckmann 2003: 107). Η διαδικασία αυτή προηγείται της θεσμοποίησης, ενώ η τελευταία συμβαίνει κάθε φορά που υπάρχει **αμοιβαία τυποποίηση πράξεων**, οι οποίες είχαν μετατραπεί σε συνήθειες από διάφορους τύπους δρώντων υποκειμένων. **Οι θεσμοί** είναι ακριβώς αυτό που ο Dilthey –αναφερόμενος ενδεικτικά στον τρόπο ζωής, στις μορφές επικοινωνίας, στα έθιμα, στο δίκαιο, στο κράτος, στη θρησκεία, στην τέχνη, στις επιστήμες, στα ιδανικά, στη γλώσσα και τα σύμβολα– αποκαλούσε αντικειμενικό πνεύμα, ήτοι ποικίλες μορφές, υπό τις οποίες τα κοινά σημεία που υπάρχουν ανάμεσα στα άτομα, αντικειμενικοποιήθηκαν στον κόσμο των αισθήσεων (Dilthey 1996: 117-136).

Οι θεσμοί λοιπόν, παραγόμενοι από τη συνεχή αλληλόδραση των ατόμων και την αλληλοδιαπλοκή των ατομικών συνηθειών, εγκαθιδρύουν προκαθορισμένα πρότυπα

συμπεριφοράς (αντίληψη που βρίσκεται πολύ κοντά στις θέσεις του Merleau-Ponty και του Καστοριάδη για τη θέσμιση των κοινωνιών). Τούτο, αυτομάτως συνεπάγεται κοινωνικό έλεγχο, πριν και ξέχωρα από τους ανεξάρτητους μηχανισμούς ελέγχου και κυρώσεων που απαιτούνται όταν οι διαδικασίες της θεσμοποίησης δεν είναι πλήρως επιτυχείς. Η διαστελλόμενη θεσμική τάξη (όπως επανειλημμένα έχουμε τονίσει) αποκτά τη δική της πραγματικότητα, βιώνεται ως εξωτερικό και αναγκαστικό γεγονός, που είναι δύσκολα προσπελάσιμο στην εσκεμμένη παρέμβαση, πειθαναγκάζει, ελέγχει και προλέγει τις συμπεριφορές, σχηματίζει ομοιογενή σύνολα και επιβάλλει τους δικούς της ορισμούς της πραγματικότητας, εξασθενίζοντας την πολυμορφία των υποκειμενικών νοημάτων. Η θεσμοποιημένη δομή είναι μια «μεμβράνη που απομονώνει τη διεπίδραση από τον κόσμο, λειτουργώντας ταυτόχρονα ως φίλτρο για την εκλεκτική διέλευση εξωτερικών χαρακτηριστικών», γράφει πολύ παραστατικά ο Goffman (1961: 58-59).

Παρεμπιπτόντως, δεν είναι απαραίτητο να υπάρχει λογική και λειτουργική ενοποίηση μεταξύ των συνηθειών ή των διαδικασιών θεσμοποίησης (Berger & Luckmann 2003: 126). Οι θεσμοί, ακόμη και χωρίς ιδιαίτερη εξωτερική συνάφεια, συνυπάρχουν και έχουν την τάση να φαίνονται στο άτομο ενωμένοι, κατατείνοντας σε μια (έστω και ελάχιστη) νοηματική συνοχή. Έτσι, οι διακριτές επιτελέσεις ενσωματώνονται από τα ίδια τα άτομα σε ένα συμπαγές και αδιάσπαστο βιογραφικό πλαίσιο. Επομένως, η «λογική» των θεσμών (φράση του Pareto) δεν είναι εγγενής σε αυτούς καθαυτούς ή στην εξωτερική τους λειτουργικότητα, αλλά στον τρόπο επεξεργασίας τους από τα άτομα που τους αναστοχάζονται.

Η θεσμική τάξη αναπαρίσταται κατά κύριο λόγο από τους **ρόλους**. Σαφώς στην αναπαράσταση των θεσμών μετέχουν και η γλώσσα, τα σύμβολα, τα τεχνητά υλικά αντικείμενα κ.ο.κ., απλώς οι ρόλοι λογίζονται ως η θεσμική αναπαράσταση par excellence, διότι αφορούν στην ανθρώπινη συμπεριφορά αυτή καθαυτή. Οι θεσμοί κινδυνεύουν να ατονήσουν ή να απονεκρωθούν, αν δεν αντιπροσωπευθούν και εκδηλωθούν στην πραγματική εμπειρία. Συνεπώς, οι ρόλοι **υλοποιούν τη θεσμική τάξη**, «**κάνουν εφικτή την ύπαρξη των θεσμών** ξανά και ξανά ως **πραγματική παρουσία** στην καθημερινή ζωή των ατόμων» (Berger & Luckmann 2003: 145). Αν θέλαμε να δώσουμε έναν περιεκτικό ορισμό, θα λέγαμε πως ο ρόλος είναι η δραστηριότητα που αναλαμβάνει ο κάτοχος μιας θέσης σε ένα σύστημα θέσεων, η

οποία ασκείται βάσει κανονιστικών απαιτήσεων που εγείρει η συγκεκριμένη θέση σε όποιον την κατέχει.

Επίσης, οι ρόλοι είναι γενικοί καθορισμοί-προσδιορισμοί και συλλαμβάνουν τα άτομα ως τύπους και όχι ως μεμονωμένα πρόσωπα, έστω και αν επιτρέπουν διαφορετικούς συνδυασμούς (Habermas 2014: 281). Εντείνουν τη συνήθεια, τον αυτοματισμό και την ανωνυμία, διότι είναι σχήματα προς χρήση για όλους, χωρίς να απαιτείται εξατομίκευση. Αποτελούν τμήμα του κοινού (για μια συλλογικότητα υποκειμένων) αποθέματος γνώσης και έχουν μεγάλη στρατηγική σημασία για την καλλιέργεια αισθήματος ασφάλειας και σιγουριάς στα άτομα, εφόσον οι τυποποιημένες συμπεριφορές εγγυώνται μέγιστη προβλεψιμότητα και επιβεβαίωση των προσδοκιών. Επιπλέον, η κατασκευή μιας τυπολογίας ρόλων εκτός του ότι συνεπικουρεί τον κοινωνικό έλεγχο, αποτελεί απαραίτητη συνιστώσα της ενσωμάτωσης των θεσμών στην ατομική εμπειρία, καθότι **το άτομο συμμετέχει στον κοινωνικό κόσμο υποδύόμενο ρόλους** (Berger & Luckmann 2003: 143). Πράγματι, οι ρόλοι είναι *διαμεσολαβητές* ανάμεσα στα νοήματα που είναι αντικειμενικοποιημένα σε μια κοινωνία και τους τρόπους με τους οποίους αυτά γίνονται υποκειμενικώς πραγματικά. Συνιστούν τη δίοδο εισόδου στους ειδικούς τομείς του κοινού αποθέματος γνώσης, όχι μόνο με τη στενότερη έννοια της πρόσβασης σε πολύ εξειδικευμένες γνώσεις, αλλά και με την έννοια της γνώσης των κανονιστικών προτύπων, των αξιών ακόμη και των συναισθημάτων που συνοδεύουν την υιοθέτηση του ρόλου. Κατά συνέπεια, «*ένας εαυτός περιμένει το άτομο όταν αναλαμβάνει μια θέση*» (Goffman 1961: 75-77).

Αναφορικά με τη σχέση ανάμεσα στο άτομο και το ρόλο του, δε μπορούμε να αναμένουμε ούτε πλήρη ελευθερία κινήσεων ούτε και πλήρη περιορισμό (Goffman 1974: 269), επειδή υπάρχει αφενός το αντικειμενικό νόημα του κοινωνικού ρόλου και οι προσδοκίες γι' αυτόν τον ρόλο (έτσι όπως ορίζονται από το θεσμοποιημένο πρότυπο) και αφετέρου ο ιδιαίτερος υποκειμενικός τρόπος με τον οποίο ο κάτοχος αυτού του ρόλου ορίζει την κατάστασή του εντός του ρόλου. Επιπροσθέτως, ο κάθε ρόλος δανείζεται μόνο ένα μέρος του ατόμου, δηλαδή τα άτομα δεν αναγκάζονται να δοθούν ολοκληρωτικά σε ένα δεδομένο ρόλο, γεγονός που επιτρέπει το διαχωρισμό και την αποστασιοποίησή τους από τον εκάστοτε υποδύόμενο ρόλο (Stebbins 1967: 247-250) –εξάλλου, όπως έδειξε και ο Simmel, κάθε άτομο στέκεται στην τομή πολλών ρόλων και κοινωνικών κύκλων (Simmel 1971). Ωστόσο, παρατηρείται μερικές φορές και η πραγματοποίηση των ρόλων, τουτέστιν η ελαχιστοποίηση της υποκειμενικής απόστασης

που μπορεί να εγκαταστήσει το άτομο ανάμεσα στον εαυτό του και την ερμηνεία του ρόλου του, με αποτέλεσμα να ταυτίζεται συνολικά με τις κοινωνικές τυποποιήσεις που του αποδίδονται.

Η θεσμοποιημένη κοινωνική πραγματικότητα «μαθαίνεται» από τα υποκείμενα και εγγράφεται μέσα στον ψυχισμό τους, αποτελώντας έτσι μια βασική (και σε μεγάλο βαθμό ασυνείδητη) κριτηριολογία (δηλαδή μια σειρά από κανόνες, αξίες, νόρμες κλπ.) για το τι λογίζεται ως φυσικό/«φυσιολογικό»/αυτονόητο, και τι όχι (βλ. για παράδειγμα την έννοια του *habitus* στον βιβλίο του Bourdieu *Le Sens Pratique*, 2006: 87 κ.έ.). Η μη συμμόρφωση σε αυτές τις θεσμικές φόρμουλες και η απόκλιση από τις προγραμματισμένες διαδρομές δράσης, **θεωρείται ως παρρεκκλίνουσα συμπεριφορά** και συχνά συνεπάγεται κυρώσεις. Τα άτομα λοιπόν, δεν μπορούν εύκολα να παρακάμψουν ή να αγνοήσουν τους θεσμούς χωρίς σημαντικό κόστος. Η περρέκλιση εκλαμβάνεται ως αμφισβήτηση της κοινωνικής πραγματικότητας και ως υπονόμηση των κοινώς αποδεκτών γνωστικών και κανονιστικών αυτονόητων. Άλλωστε δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι για τις κοινωνίες οι κανονιστικές ή ιδεολογικές δομές και πρακτικές είναι εξίσου σημαντικές με τις υλικές (Reus-Smit 2001: 209-230), οπότε και προστατεύονται στον ίδιο βαθμό. Ο κοινωνικός έλεγχος σε αυτές τις περιπτώσεις εφαρμόζεται κατά τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές με δύο εκ διαμέτρου αντίθετους τρόπους.

Ο ένας εκ των δύο είναι η θεραπεία, με την οποία διασφαλίζεται ότι οι πραγματικοί ή οι δυνάμει παρεκκλίνοντες θα παραμείνουν εντός των θεσμοποιημένων ορισμών της πραγματικότητας. Κάτι τέτοιο, απαιτεί ειδικές θεσμικές διευθετήσεις (π.χ. ψυχανάλυση, εξορκισμός, ποιμαντορική μέριμνα, συμβουλευτικά προγράμματα κ.ο.κ), μια θεσμοθετημένη παθολογία, ένα σώμα γνώσης διαγνωστικών εννοιών, διάφορα προληπτικά μέτρα, εξειδικευμένες τεχνικές στη θεραπευτική διαδικασία, κατάλληλους ειδικούς, τρόπους εσωτερίκευσης της θεραπείας και κυρίως εννοιολογικά εργαλεία για την καταπολέμηση και διάλυση οποιονδήποτε αμφιβολιών, σχετικών με την αξιοπιστία/αποτελεσματικότητά της (Berger & Luckmann 2003: 211-212). Ο έτερος τρόπος είναι η εκμηδένιση ή αλλιώς αρνητική νομιμοποίηση, η οποία εξολοθρεύει εννοιολογικά ό,τι βρίσκεται εκτός ενός συγκεκριμένου συμβολικού σύμπαντος και κατ' επέκτασιν του ορισμού που αυτό προσδίδει στην πραγματικότητα. Ουσιαστικά, αυτός ο τρόπος κοινωνικού ελέγχου αρνείται την πραγματικότητα φαινομένων ή ερμηνειών που δεν υπάγονται ή δεν ταιριάζουν σ' ένα συγκεκριμένο νοηματικό

σύμπαν. Όπως θα δούμε και παρακάτω, ο δεύτερος τρόπος συνήθως εφαρμόζεται στους ξένους προς την υπό-εξέταση κοινωνία, οι οποίοι κρίνονται ακατάλληλοι για θεραπεία. Οι δικοί τους ορισμοί της πραγματικότητας παρουσιάζονται ως συγκεχυμένοι, ως ορισμοί κατώτερου οντολογικού στάτους, που δεν πρέπει να παίρνονται στα σοβαρά από κανέναν εχέφρονα.

Κατά συνέπεια, η παρατήρηση όσο και η ονομάτιση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς είναι ένα φαινόμενο κοινωνικό, δηλαδή η παρέκκλιση, όπως και η συμμορφούμενη συμπεριφορά, είναι κοινωνικό προϊόν, το οποίο μάλιστα φανερώνει τις δομικές αντιφάσεις μιας εσωσυστημικής διαφοροποίησης, καθόσον και η συμπεριφορά που δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες, εξαρτάται από τις δομές των προσδοκιών, όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει ο Luhmann (1995: 119-121). Η λειτουργία αυτής της καθοδηγητικής διαφοράς (συμβατική/αποκλίνουσα συμπεριφορά), είναι να προσανατολίζει τις εντός του συστήματος συμπεριφορές και να μειώνει δραστικά την πολυπλοκότητα και την ενδεχομενικότητα. Επίσης, οι εν λόγω προσδοκίες μπορούν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικότερα την απροσδιοριστία του μέλλοντος και να προσφέρουν την απαραίτητη ασφάλεια, προτρέποντας τα άτομα να προσαρμοσθούν στο δίπολο κανονικό/αποκλίνων έναντι της τυχαιότητας και των λοιπών πιθανών εναλλακτικών λύσεων. Εν τέλει η έκπληξη, το μη προσδοκώμενο και το ξένο στη θεσμοποιημένη κοινωνική πραγματικότητα κατατάσσονται ως αποκλίνοντα, ως άδικα ή ανήθικα και ως απογοητεύσεις. Έτσι από το καινούργιο και το νεωτερικό αφαιρείται κάθε νομιμότητα (Luhmann 1995: 130-132).

4.5. Η ερμηνευτική μέθοδος στην κοινωνιολογία

Ως τώρα, ο αναγνώστης θα έχει ήδη συναντήσει διάσπαρτες αναφορές στη βασική επιστημολογική-μεθοδολογική αρχή των κοινωνικών κονστρουκτιβιστών, ότι δηλαδή για την εις βάθος μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς, των ανθρώπινων αλληλεπιδράσεων και των κοινωνικών φαινομένων δεν ενδείκνυται η αμιγής μεταφορά του τρόπου περιγραφής, που ακολουθείται στη μελέτη των φυσικών φαινομένων (Jackson & Sorensen, 2006: 14). Σίγουρα, ο κοινωνικός κόσμος εν μέρει αποτελείται και από φυσικές οντότητες, αλλά αυτό που προέχει ερευνητικά, είναι οι ιδέες και τα νοήματα που σχετίζονται με αυτές. Τα συμβάντα που μελετούν οι κοινωνικές επιστήμες, σε αντίθεση με αυτά που εξετάζουν οι φυσικές, λέει ο Collingwood, έχουν

μία «εσωτερική» πλευρά, που πρέπει να περιγραφεί βάσει των σκέψεων των δρώντων στους οποίους οφείλονται τα συμβάντα, όσο και μία «εξωτερική» πλευρά, ικανή να περιγραφεί με όρους σωμάτων ή κινήσεων των σωμάτων (Salmon 2001: 570). Άρα, αντί να εμμένουμε στην άποψη ότι στον κοινωνικό κόσμο τα πάντα είναι ορατά και παρόντα ανά πάσα στιγμή, πρέπει να αποδεχθούμε το γεγονός, πως ο κοινωνικός κόσμος κατασκευάζεται από τους δρώντες και ως εκ τούτου οφείλουμε **να ερμηνεύσουμε και να κατανοήσουμε** τις υποκειμενικές προθέσεις και τα νοήματα τα οποία δεν είναι εμπειρικά εμφανή. Η κατασκευή δεν σημαίνει βέβαια, όπως έχουμε ξαναπεί, απουσία παραγόντων που χαράσσουν εξωτερικά όρια στους κοινωνικοπολιτισμικούς σχηματισμούς, αλλά ότι οι συγκεκριμένες μορφές που θα λάβουν οι σχηματισμοί αυτοί, χαρακτηρίζονται από μεγάλη πλαστικότητα, πολυάριθμες παραλλαγές, εμπειρική σχετικότητα και επινοητικότητα/δημιουργικότητα. Με αυτή την έννοια ο άνθρωπος κατασκευάζει ο ίδιος τον εαυτό του και τον κόσμο του, με αυτήν την έννοια «ο άνθρωπος είναι ένα ζώο αιωρούμενο σε έναν ιστό σημασιών, που το ίδιο έχει υφάνει», όπως πολύ χαρακτηριστικά υπογραμμίζει ο ανθρωπολόγος Clifford Geertz (2003: 17).

Εν πρώτοις, η αρχή της αλληλοσύνδεσης του Simmel, δηλαδή της καταστατικής κοινωνικής σχέσης ανάμεσα στο Εγώ και στο Εσύ, αποτελεί την ουσιαστική απαρχή του εγχειρήματος της κατανόησης ως *προνομιακού τρόπου συγκρότησης της κοινωνιολογικής γνώσης* (Simmel 1977). Όντως, οι σχέσεις των δρώντων και η προερμήνευσή τους σχετικά με τις υλικές και συμβολικές διαστάσεις της κοινωνικής καθημερινότητας, **είναι η πρώτη ύλη για την κοινωνική επιστήμη** (Σαββάκης 2013: 38-39). Σε αυτήν στηρίζεται η μέθοδος του κατανοείν (verstehen), που στοχεύει στην αποτύπωση και κατανόηση της πρωτογενούς διαδικασίας παραγωγής και βίωσης της καθημερινής διυποκειμενικής δράσης (Τσιώλης 2006: 46). Η ερμηνευτική ως έντεχνη κατανόηση λοιπόν (όπως θα έλεγε και ο Dilthey), σκοπεύει στην μεθοδική ανάπλαση και επαναβίωση των εσωτερικών εμπειριών του άλλου, δίνει τη δυνατότητα στον κοινωνικό επιστήμονα να ανακατασκευάσει το υφιστάμενο (ενδεχομένως δυσδιάκριτο) νόημα μιας κοινωνικής πραγματικότητας και να το καταστήσει πρόδηλο. Ο ερευνητής στις κοινωνικές επιστήμες πρέπει, σύμφωνα με τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές, να δει τον κόσμο με τα μάτια του άλλου (Spiegelberg 1953: 237) και να συλλάβει –ενεργοποιώντας την κοινωνιολογική του φαντασία και

συμπληρώνοντας με τη δική του ζωτικότητα— όλο το πλαίσιο της ύπαρξης, που ο άλλος καταλαμβάνει (Mills 1970, Giddens 1989: 39, Dilthey 2010: 59).

Για το λόγο αυτό, (μεθοδολογικά μιλώντας) η βασική μονάδα ανάλυσης είναι τα άτομα και οι μεταξύ τους σχέσεις, καθώς και τα νοήματα, που αποδίδονται κάθε φορά από τους συμμετέχοντες στην εκάστοτε κοινωνική σχέση (Αλεξίου 2007, Natanson 1962: 157). Δανειζόμενοι μια έκφραση του Karl Popper, θα λέγαμε πώς στις κοινωνικές επιστήμες είναι απαραίτητη μια «περιστασιακή λογική» (1976: 102), που – αποφεύγοντας τις αυθαίρετες εξισώσεις και επαγωγές– αντιμετωπίζει το άτομο ως αυταξία, ως ατομικό όλον (Dilthey 1996: 117-136) και εντοπίζει τις συνάψεις ανάμεσα στην ποικιλομορφία των εκφάνσεων και το *εσωτερικό πλαίσιο* στο οποίο στηρίζονται. Άλλωστε, κατά τον Gregory Bateson, που εισήγαγε τον όρο *πλαίσιο*, καμία επικοινωνιακή κίνηση, γλωσσική ή μη, δεν μπορεί να γίνει κατανοητή χωρίς αναφορά στο μετα-επικοινωνιακό μήνυμα (στο μετα-μήνυμα) για το τι συμβαίνει, και άρα στο πλαίσιο ερμηνείας που ταιριάζει με την κίνηση (Tannen, 1993: 18). Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο τα άτομα, όπως επίσης και τα ζώα, ανταλλάσσουν μεταξύ τους σήματα (signals) συμφωνίας ως προς το επίπεδο αφαίρεσης στο οποίο στοχεύει κάθε μήνυμα. Για παράδειγμα όπως τονίζει και η σχολή της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, μια υψωμένη γροθιά μπορεί σε ένα πλαίσιο να είναι σύμβολο εχθρικής απειλής, αλλά σε ένα άλλο πλαίσιο, όπως π.χ. σε μια πορεία, σύμβολο μαχητικότητας και ξεσηκωμού των διαδηλωτών.

Συνεπώς, η «ερμηνευτική» στις κοινωνικές επιστήμες δεν στοχεύει «στην κατάκτηση του αντικειμενικού νοήματος», αλλά στην ανακάλυψη και ερμηνεία της εσωτερικής συνοχής και διασύνδεσης μεταξύ ιδεών, απόψεων, πεποιθήσεων, προθέσεων, πράξεων και πρακτικών, καθώς και στην κατανόηση του τρόπου, με τον οποίο οι άνθρωποι *αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα σε σχέση με τους θεσμούς, μέσα στους οποίους ενρίσκονται και κινούνται* (Λυριντζής 1989: 42). Η ερμηνευτική παράδοση (η οποία αναβιώνει ξανά, λόγω του ότι αξιοποιείται συστηματικά, μεταξύ άλλων, και από τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές), ενδιαφέρεται για τον τρόπο, που τα αποδιδόμενα στις καταστάσεις νοήματα, δημιουργούνται, διαπραγματεύονται, διατηρούνται και τροποποιούνται, όπως επίσης και για τις ιδιαίτερες ερμηνευτικές προδιαθέσεις των δρώντων (Scwandt 2003: 292-331, Galariotis 2007: 18). Επομένως, η πρόσβαση στην κοινωνική πραγματικότητα και η κατανόηση των βιοτικών εκδηλώσεων, είναι μεθοδολογικά δυνατή, διαμέσου των διαφορετικών κοινωνικών κατασκευών, όπως

είναι για παράδειγμα η γλώσσα, η ατομική και συλλογική συνείδηση, τα κοινά νοήματα, οι αναπαραστάσεις κ.ά. Έτσι, η ερμηνευτική κοινωνική έρευνα προσπαθεί να κατανοήσει τα κοινωνικά φαινόμενα, τις κοινωνικές διαδικασίες και διεργασίες (κυρίως) από την σκοπιά των ατόμων, δίδοντας έμφαση στην πολυπλοκότητα και στο πολυδιάστατο και κάνοντας χρήση μεθόδων ανάλυσης που οι θετικιστές αδίκως κατά τη γνώμη μας, ονομάζουν προεπιστημονικές (π.χ. η μαρτυρία, η αφήγηση κ.ο.κ.).

Διερευνώντας τις εμπειρίες των υποκειμένων με την ερμηνευτική μέθοδο, ο κοινωνικός επιστήμονας απεκδύεται τις θετικιστικές αξιώσεις για καθολικές γενικεύσεις και αφήνεται στον πλούτο και το βάθος των πληροφοριών, που πολλές φορές ξεπερνά ή και ανατρέπει τις αρχικές θεωρητικές συνισταμένες και σχεδιασμούς του, αναδεικνύει καινούρια ερευνητικά ερωτήματα και είναι δυνατόν να οδηγήσει την έρευνα σε νέους δρόμους. Εξάλλου, στην ποιοτική κοινωνική έρευνα είναι περισσότερο πιθανή μια συνεχής και έντονη αλληλεπίδραση μεταξύ θεωρητικών κατασκευών και ερευνητικών ευρημάτων στο πεδίο (Ιωσηφίδης 2003). Η ερευνητική διαδικασία γίνεται αντιληπτή σαν μια πορεία σχηματισμού υποθέσεων εργασίας, όπου οι θεωρητικές προτάσεις προκύπτουν από τα δεδομένα και δεν διατυπώνονται a priori (Robson 2002: 25).

Τέλος, η ερμηνευτική μέθοδος απαιτεί προσωπική δέσμευση, εγρήγορση και ενεργή συμμετοχή-εμπλοκή του ερευνητή στα κοινωνικά δρώμενα, καθότι αρνείται ότι μπορεί να υπάρξει ουδέτερη, απόμακρη ή απλώς περιγραφική παρατήρηση της κοινωνικής πραγματικότητας (η «παρατήρηση, ως εξακρίβωση, είναι ερμηνεία», γράφει ο Rouliot, 2004: 319-336). Ο ερευνητής πρέπει να εισχωρήσει στον κόσμο του νοήματος της εκάστοτε κοινωνικής ομάδας ή των μεμονωμένων ατόμων που μελετά, αποβάλλοντας πρώτον *κάθε αίσθηση υπεροχής*, ότι δηλαδή είναι ο κατεξοχήν προνομιακός παρατηρητής στο «γυάλινο πύργο» του, σε απόσταση ασφαλείας από τα συγκρουσιακά κοινωνικά συμφέροντα και τα εξουσιαστικά συμφραζόμενα, και δεύτερον *κάθε ελιτιστική πίστη* ότι είναι απόλυτα προετοιμασμένος να αντιμετωπίζει με ευκολία την απλοϊκότητα της καθημερινότητας και της κοινής γνώμης, χάρη στο εντελές εννοιολογικό του οπλοστάσιο. Τέτοιο παράδειγμα έκφρασης ανωτερότητας και ελιτισμού είναι το πόνημα του Lippman για την «Κοινή Γνώμη», στο οποίο ο όρος αυτός είναι αρνητικά φορτισμένος από τον συγγραφέα. Για τον Lippman, μόνο ο αντικειμενικός ειδικός –χάρη στις υπέρτερες διανοητικές του ικανότητες– μπορεί να παρουσιάσει την πραγματικότητα σε συνοπτική και εύληπτη μορφή (Lippman 1988).

4.6. Η Εθνομεθοδολογία

Ένα ακόμη σημαντικό ρεύμα στην ποιοτική μεθοδολογία έρευνας, που επικεντρώνεται στην κατασκευή της καθημερινής πραγματικότητας από τους δρώντες, είναι η εθνομεθοδολογία. Η εθνομεθοδολογία είναι ένας ιδιότυπος συνδυασμός φαινομενολογίας (καθώς μελετά το πώς οι δρώντες βιώνουν και ερμηνεύουν τον κόσμο) και λειτουργισμού (εφόσον μεριμνά για τις πρακτικές επίτευξης της κοινωνικής ευταξίας-αρμονίας, Zimmerman D. & Wieder 1970: 289). Ενδιαφέρεται άμεσα για τη διερεύνηση των πρακτικών συλλογισμών των δρώντων, της γλώσσας ως συγκροτητικής-πραξακτικής-ερμηνευτικής διαδικασίας, των στρατηγικών επιτέλεσης της καθημερινής ζωής και του τρόπου διαχείρισης των προσωπικών υποθέσεων (με λίγα λόγια της τεχνογνωσίας της επιβίωσης), αποφεύγοντας παράλληλα τη διατύπωση ηθικών κρίσεων ή κρίσεων περί γνωστικής εγκυρότητας. Ο ιδρυτής της σχολής Harold Garfinkel, δηλώνει, πως οι εθνομεθοδολογικές μελέτες δίνουν στις πιο κοινότητες δραστηριότητες της καθημερινής ζωής την προσοχή, η οποία συνήθως έλκεται από εξαιρετικά γεγονότα (2003: 23).

Επιπλέον, η εθνομεθοδολογία ασκεί κριτική στην παραδοσιακή κοινωνιολογία, ότι δεν αναστοχάζεται και ως εκ τούτου επιβάλλει τη δική της αίσθηση της κοινωνικής πραγματικότητας στον κοινωνικό κόσμο. Ακόμη, την κατηγορεί για το ότι δεν μελετά με αρκετή προσοχή τον καθημερινό κόσμο (ο οποίος θα έπρεπε να αποτελεί βασική πηγή άντλησης γνώσεων) και αντιμετωπίζει τους δρώντες, σύμφωνα με τον Garfinkel, ως «κοινωνικά αφιονισμένα άτομα δίχως κρίση, που υφίστανται παθητικά την επίδραση εξωτερικών δυνάμεων». Επιπροσθέτως, οι εθνομεθοδολόγοι τονίζουν, πως η υπερτροφία των στατιστικών μεθόδων στην κοινωνιολογία γίνεται άκρως επικίνδυνη, διότι εξαιτίας της αδικείται παράφορα η κομψότητα και η περιπλοκότητα του πραγματικού κόσμου και δεν αναζητούνται πολλές προοπτικές περιγραφής και αντίληψης ενός κοινωνικού σκηνικού. Έτσι, η κοινωνιολογία αποξενώνεται από το κοινωνικό στοιχείο (Mehan & Wood 1975: 37, 63) και δεν λογοδοτεί στις πραγματικές κοινωνικές συνθήκες. Αντιθέτως, σύμφωνα με το εθνομεθοδολογικό πρόγραμμα, πρέπει να διερευνηθεί ο καθημερινός κόσμος ως θέμα ιδίω δικαιώματι και όχι ως πηγή για τα θέματα που ενδιαφέρουν κατά καιρούς την κοινωνιολογία (Zimmerman & Pollner 1970). Αντικρούοντας τη μονοδιάστατη απλοποίηση, τις στείρες ποσοτικοποιημένες αναγωγές και τις αυθαίρετες/ιδεατές κοινωνιολογικές αφαιρέσεις, οι εθνομεθοδολόγοι προκρίνουν την εστίαση στις ειδικές συνθήκες, στα συγκεκριμένα

χωροχρονικά χαρακτηριστικά, στην «αυτόχθονη γνώση» και στις «τοπικές κουλτούρες» (Have 2004: 17-30). Κατά αυτόν τον τρόπο, επιτυγχάνεται η ουσιαστική και διαρκώς ανατροφοδοτούμενη σύνδεση της επιστημονικής γνώσης με το καθημερινό πράττειν (Button 1991: 1), ενώ η ενδεχόμενη εξαγωγή γενικεύσεων θα γίνεται πάντοτε από το ιδιογραφικό στο νομοθετικό (βλ. για τη σχετική διάκριση Brainbridge 2003: 644). Επομένως, η κοινωνιολογία που προτείνουν οι εθνομεθοδολόγοι αντιπαλεύει την απομάκρυνση της επιστήμης από την επικράτεια της καθημερινότητας, τη χρήση αφηρημένων περιγραφών καθώς και *την αυτούσια μελέτη κανόνων και θεσμικών μορφωμάτων, η οποία δεν συνυπολογίζει τη μετάφραση και την εφαρμογή τους από τους «πρωταγωνιστές της πραγματικής ζωής».*

Παρότι αρκετά επηρεασμένη από την φαινομενολογική παράδοση, η εθνομεθοδολογία δεν θεωρεί τη διυποκειμενικότητα ως ένα δεδομένο χαρακτηριστικό του κοινωνικού κόσμου. Αυτό σημαίνει ότι η διυποκειμενικότητα δεν προϋποτίθεται, αλλά επιτυγχάνεται μέσα από τη συνδυασμένη δράση, την αμοιβαία συνεργασία και τις πρακτικές δραστηριότητες των υποκειμένων (εν ολίγοις είναι ευκατρία). Συνάμα, (εν συγκρίσει με τη φαινομενολογία) δεν προσηλώνεται στην άμεση συνειδησιακή εμπειρία ή σε νοητικά πειράματα (Freeman 1980) για να αντλήσει τα υπό διερεύνηση νοήματα, αλλά στις κοινωνικές καταστάσεις που τα παράγουν και τα διατηρούν (Hear & Roth 1973: 364). Τούτο σημαίνει, ότι έχει ακραιφνή εμπειρικό προσανατολισμό, όπως προκύπτει και από τη φράση του Garfinkel: «δεν υπάρχει λόγος να ερευνούμε μέσα στα κρανία των δρώντων διότι δεν πρόκειται να βρεθεί τίποτα το ενδιαφέρον» (1980: 190). Η πραγματικότητα λοιπόν, για τους εθνομεθοδολόγους, δεν είναι διασφαλισμένη και σταθεροποιημένη προκαταβολικά, αλλά πραγματώνεται ως εγχειρηματικό επίτευγμα –θα μπορούσαμε να πούμε, δανειζόμενοι τον όρο από τον Karl Jaspers, ότι η πραγματικότητα είναι «καθ' οδόν».

Όσον αφορά τη στάση του ερευνητή, η εθνομεθοδολογία υποστηρίζει ότι κάθε ερευνητής πρέπει να αναλαμβάνει ενεργό ρόλο, υιοθετώντας και αναπτύσσοντας την οπτική γωνία που ταιριάζει με το υπό μελέτη υποσύνολο, προκειμένου να κατανοήσει τη λεγόμενη «ενδεικτικότητα των νοημάτων», δηλαδή τη στενή τους σύνδεση με το πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η διαντίδραση (Πετμεζίδου 1996: 16). Βέβαια αυτό δεν σημαίνει, ότι ο ερευνητής θα απωλέσει τη θεωρητική του αυτονομία. Η εθνομεθοδολογία άλλωστε, προσπαθεί να επιτύχει έναν συγκερασμό ανάμεσα, αφενός στην «πιστή» καταγραφή των σκηνών της καθημερινότητας και του ιδιολέκτου των

κοινωνικών δρώντων και αφετέρου στην μετέπειτα αυτόνομη μελέτη τους, ούτως ώστε να αποφευχθεί η πλήρης ταύτιση των φαινομένων με τις γνώμες των δρώντων γι' αυτά. Έτσι, αυτό που πραγματικά εννοούν εν προκειμένω οι εθνομεθοδολόγοι είναι, ότι ο ερευνητής δεν θα πρέπει να θεωρεί την επιστήμη «ως τη βασιλική οδό προς την αλήθεια» (όπως θα έλεγε και ο Feyerabend). Απεναντίας, θα πρέπει να συνεξετάζει τις τεχνικές και τις στρατηγικές των εφευρετικών-επινοητικών δρώντων, τη δική τους ερμηνεία της πραγματικότητας, «το γλωσσάρι» της καθημερινότητάς τους, όπως και να «αγκαλιάσει ένα πλήθος μεθοδολογικών δυνατοτήτων» (Ferrell & Sanders 1995: 305), αρνούμενος τη σιδηρά πειθαρχία σε μια υποτιθέμενη βέλτιστη ερευνητική μέθοδο. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις και μόνον σχετικοποιείται η απόσταση ανάμεσα στον επιστήμονα-αυθεντία και στον άνθρωπο της καθημερινότητας.

Τέλος, αναφορικά με την προαναφερθείσα πολυμορφία των χρησιμοποιούμενων μεθόδων (Zimmerman 1978: 6), η εθνομεθοδολογία πράγματι ακολουθεί διάφορες γραμμές έρευνας όπως είναι για παράδειγμα η συμμετοχική παρατήρηση, η εθνογραφία πεδίου, η εκτέλεση βάδισης, η πρόκληση γέλιου, η συνέντευξη, η παράσταση σε αίθουσες δικαστηρίων, οι επιτόπιες έρευνες, η μελέτη των χώρων εργασίας και του επιστημονικού πράττειν⁴, η ανάλυση της συνομιλίας⁵ και τα πειράματα διάσπασης προσοχής⁶. Παράλληλα, αξιοποιεί μια πληθώρα φυσικών τεκμηρίων όπως είναι για παράδειγμα οι αφηγήσεις ζωής, οι πίνακες ζωγραφικής, οι τηλεφωνικές συνομιλίες, οι ηχητικές-τηλεοπτικές μαγνητοταινίες-βιντεοταινίες, οι θεατρικές παραστάσεις, τα δημόσια έγγραφα, η νομολογία, οι εφημερίδες, τα αρχεία νοσοκομείων, τα τραγούδια, οι δικαστικές αποφάσεις κλπ. Όπως είπαμε και παραπάνω για το πέρασμα από την

---

⁴ Τόσο ως τρόπος ανακάλυψης καινούργιας γνώσης (το παραγόμενο επιστημονικό έργο) όσο και ως κοινωνικά οργανωμένη δραστηριότητα, με την έννοια ότι και εδώ υπάρχει μια τυπική πραγματικότητα ενός συγκεκριμένου μικρόκοσμου, που δεν διαφέρει στις δομικές του ομολογίες από εκείνον ενός «απλού» ανθρώπου (Ritzer 2012: 352).

⁵ Αναλύονται δηλαδή το ύφος των συνομιλητών, ο ρυθμός της συνομιλίας, η τεχνοτροπία αφηγηματικής εκφοράς, οι ακολουθίες και τα ολισθήματα της γλώσσας, οι ενδεχόμενες υπεκφυγές, οι επανορθωτικές κινήσεις, οι συνήθειες/τυπικές εκφράσεις, οι αλληλουχίες/διαδοχές στη διάρθρωση των λόγων, οι εναλλαγές στη σειρά των συνομιλητών, οι άρρητες συνεκδηλώσεις κ.ά.

⁶ Με αυτά, διαταράσσονται οι κανονικές διεργασίες, ώστε να γίνει φανερή η διαδικασία με την οποία δομείται ή αναδομείται η πραγματικότητα. Καταδεικνύεται έτσι, ο εύθραυστος χαρακτήρας της κοινωνικής ζωής, ενώ μέσα από τους τρόπους που οι δρώντες κατανοούν και θεραπεύουν την προβληματική κατάσταση, ο ερευνητής εξάγει γενικότερα συμπεράσματα για τις μεθόδους αντιμετώπισης της καθημερινής ζωής. Είναι σημαντικό λοιπόν για τα άτομα, να επιδίδονται σε καθημερινές δραστηριότητες ρουτίνας, που δεν αντιλαμβάνονται πλήρως, παρά μόνο όταν αναφύονται δυσκολίες και παρεμποδίσεις μιας δραστηριότητας, η οποία προηγουμένως έρρεε αυτόματα.

ιδιογραφική διάσταση στις γενικεύσεις, ο απώτερος σκοπός όλων των προηγουμένων είναι να αποκαλυφθούν οι ανεξάρτητοι από τις εκάστοτε συνθήκες μικροδομικοί όροι παραγωγής της διαντίδρασης (Σαββάκης 2013: 173). Με σημείο εκκίνησης το ειδικό και απτό, τις εκφορές του κοινού νου, οι εθνομεθολόγοι στοχεύουν σε ένα αφηρημένο και γενικό κατάλογο δευτερογενών τυπολογιών (Craib 1998: 190), που ταξινομεί τις τυποποιήσεις των δρώντων και αναδεικνύει το συλλογικό μέσα από τα επιμέρους ατομικά στιγμιότυπα.

4.7. Η ερευνητική εφαρμογή της συμβολικής αλληλεπίδρασης

Στο κεφάλαιο 3.4. της παρούσας εργασίας, τονίσθηκε ότι η σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρασης είχε σημαντικό αντίκτυπο στη γένεση και τη διαμόρφωση της θεωρίας του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού. Ο Mead παρουσίασε πράγματι μια συστηματική θεώρηση της φύσης της ανθρώπινης ζωής από τη σκοπιά της συμβολικής αλληλόδρασης, παρόλα αυτά δεν ανέπτυξε τις μεθοδολογικές της συνέπειες για την κοινωνιολογία (Blumer 2003: 65). Σημαντικότερη στην κοινωνιολογική έρευνα υπήρξε η συμβολή του Herbert Blumer, μεταπτυχιακού φοιτητή του Mead, ο οποίος παρουσίασε μια περισσότερο κοινωνιολογικά και μεθοδολογικά θεμελιωμένη εκδοχή των φιλοσοφικών διερωτήσεων του δασκάλου του, εξάλλου ήταν και εκείνος που διατύπωσε τον όρο «συμβολική αλληλεπίδραση», γύρω στο 1937.

Σε θεωρητικό επίπεδο ο Blumer υποστηρίζει, πως εκείνο που έχει σημασία για την ανθρώπινη δράση, δεν είναι η στάση ως μια εσωτερικευμένη τάση, αλλά η καθοριστική διαδικασία **κατασκευής νοημάτων**, μέσα από την οποία ο φορέας δράσης καταλήγει να διαμορφώσει το ενέργημά του (Blumer 1969: 97). Το άτομο σύμφωνα με τον Blumer, δεν είναι περικυκλωμένο από ένα περιβάλλον προϋφιστάμενων αντικειμένων που επιδρούν πάνω του και καθορίζουν μηχανιστικά τον τρόπο που ενεργεί. Τουναντίον, στην καθημερινή του επαφή και αλληλεπίδραση με τα άλλα άτομα, συγκροτεί τα αντικείμενα, δίνει νόημα σε αυτά ή στις συμπεριφορές των άλλων, κάνει εκτιμήσεις, λαμβάνει αποφάσεις, δημιουργεί σύμβολα, σταθμίζει και κατασκευάζει τη δράση του βήμα βήμα (House 1977: 161-177, Blumer 1969: 11, Denzin 1992). Κατά τον Blumer, οι πιέσεις, οι πρότερες συνθήκες και οι παράγοντες που προηγούνται της δράσης (π.χ. η κοινωνική δομή, οι κανόνες, τα έθιμα, οι κοινωνικοί ρόλοι, η πολιτισμική παράδοση κ.ά.), όπως και η εμφανής εξωτερική συμπεριφορά του ατόμου,

δεν μας παρέχουν επαρκείς/ικανοποιητικές εξηγήσεις –χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια, ότι πρέπει να αδιαφορήσουμε για όλα τα παραπάνω. Η έμφαση όμως, πρέπει να δοθεί στο ενδιάμεσο στάδιο, δηλαδή αυτό του ιδιοσυγκρασιακού και μοναδικού τρόπου **ερμηνείας** μιας συγκεκριμένης κατάστασης από το άτομο (Shibutani 1988: 23-31). Τέλος για τον Blumer, τα άτομα και οι μακροδομές δεν πρέπει να ιδωθούν ως δύο εντελώς ασύνδετα τμήματα της κοινωνικής ζωής (θέση που επικρατούσε στην πρώιμη αμερικάνικη κοινωνιολογία, Meltzer & Petras 1970: 3-17). Οι δεύτερες υπάρχουν μόνο υπό την προϋπόθεση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των ατόμων. Επιπλέον, η κοινωνική δομή δεν είναι τετελεσμένη, αλλά μια συνεχής διαδικασία κατά την οποία η οριστικοποίησή της μετατίθεται επ' άοριστον (Collins 1994: 242-289, Blumer 1969: 87).

Ο Blumer υπήρξε πολέμιος του συμπεριφορισμού, του δομικού λειτουργισμού και του επιστημονισμού ενώ άσκησε έντονη κριτική στην αναγωγή της πολυπλοκότητας της κοινωνικής ζωής στην υπεραπλουστευτική συσχέτιση μεταβλητών. Για τον λόγο αυτό, χρησιμοποιούσε τις λεγόμενες «ευαισθητοποιούσες έννοιες», οι οποίες είναι πλαστικές και χαλαρές –όχι λόγω ανωριμότητας της κοινωνιολογίας αλλά λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του αντικειμένου που μελετά– και ως εκ τούτου δυνάμενες να συλλάβουν την διαρκή *κίνηση του νοήματος*. Επίσης χρησιμοποίησε και τη μέθοδο της «συμπαθητικής ενδοσκόπησης», όπου ο ερευνητής υιοθετεί την οπτική γωνία και τον τρόπο σκέψης των δρώντων που παρατηρεί. Αυτή την άμεση συνάρτηση του κοινωνικού επιστήμονα με τα ερμηνευτικά σχήματα των δρώντων, ο Blumer την ονόμαζε «γνώση του κόσμου από πρώτο χέρι» (Blumer 1969: 6-11).

Επιπρόσθετα, ο Blumer στράφηκε στις έρευνες πεδίου, στην εθνογραφία, στη συμμετοχική παρατήρηση, στη συστηματική επαφή και μεθοδική ανάλυση μικρών κοινοτήτων (ανέστιοι, πλάνητες, πόρνες, χαρτοπαίκτες) και στην αναζήτηση τεκμηρίων ζωής (αυτοβιογραφίες, βιογραφίες, αλληλογραφίες, ημερολόγια, ταινίες, συνεντεύξεις), ούτως ώστε να αποτρέψει την φετιχοποίηση των μεθοδολογικών εργαλείων και την απόσπασή τους από τη ζώσα πραγματικότητα (και τις συνακόλουθες διακυμάνσεις και αποχρώσεις της). Το παράδειγμά του ακολουθήθηκε από αρκετές μετέπειτα έρευνες, γι' αυτό και συγκεντρώσαμε ορισμένες από τις πιο σημαντικές, τις οποίες και παραθέτουμε περιληπτικά-σχηματικά στην αμέσως επόμενη παράγραφο.

Ο Becker το 1953, στο έργο του για τους χρήστες μαριχουάνας, έδειξε ότι το αίσθημα ευφορίας που νιώθει κανείς κάνοντας χρήση, είναι προϊόν κοινωνικής κατασκευής και όχι μια εσωτερική ψυχική κατάσταση που προκαλείται από το εν λόγω ναρκωτικό (1953: 235–42). Μια άλλη πολύ σημαντική έρευνα ήταν αυτή του William R. Rosengren το 1961, όπου μελετήθηκαν οι αυτο-νοηματοδοτήσεις των ψυχικά διαταραγμένων ατόμων και οι διάφορες εναλλαγές των αυτό-νοηματοδοτήσεων, ανάλογα με το πώς αυτά πίστευαν ότι φαίνονται στα μάτια των άλλων ατόμων⁷. Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι ο Rosengren κατάφερε να προβλέπει και εναλλαγές πριν αυτές όντως συμβούν σε πραγματικό χρόνο (1961: 454-462). Επίσης, οι Glaser και Strauss το 1964 εξέτασαν τα διάφορα «πλαίσια επίγνωσης» στις καθημερινές διαντιδράσεις. Μελέτησαν για παράδειγμα, το πώς επηρεάζεται η διαντίδραση, στις περιπτώσεις που το προσωπικό ενός νοσοκομείου έρχεται σε επαφή με ασθενείς που αγνοούν την κρισιμότητα της κατάστασής τους (1964: 669-679). Επιπλέον, οι West και Zimmerman το 1987, στη μελέτη τους για την κατασκευή του φύλου, ανέδειξαν την κοινωνικά κατασκευασμένη «φύση» της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας, η οποία προέκυψε από συνεχείς αλληλεπιδράσεις και διαδικασίες κοινωνικοποίησης (1987: 125-151). Ακόμη, οι Britt και Heise το 2000, μελέτησαν διάφορα κοινωνικά κινήματα προκειμένου να καταλάβουν, πώς οι συμμετέχοντες κατασκευάζουν τις κατηγορίες του καταπιεστή και του καταπιεσμένου και πώς μια ταυτότητα που είναι κοινωνικά στιγματισμένη, χαιρεί θετικής αποδοχής εντός του κινήματος (2000: 252-270). Τέλος, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να ξεχνάμε και τις πολυάριθμες μικροκοινωνιολογικές έρευνες του Goffman, οι οποίες (ενθυμούμενοι τα λόγια του Bourdieu) με έναν αστείρευτο πλούτο πραγματολογικού υλικού της σύγχρονης αστεακής ζωής, με τη μεθοδική κατάδυσή τους στον κόσμο της καθημερινότητας, ανακαλύπτουν το απειροελάχιστο και το αγνοημένο (Bourdieu 2012).

Συγκεφαλαιώνοντας, θα λέγαμε πως η συμβολική αλληλεπίδραση μας υπενθυμίζει, ότι η επικράτεια της καθημερινής ζωής με την ενδογενή ποικιλομορφία και ετερογένειά της, αποτελεί προνομιακό πεδίο διερεύνησης για τον κοινωνικό επιστήμονα, ο οποίος μετακινείται ανάμεσα στους διάφορους κοινωνικούς μικρόκοσμους, αφουγκράζεται τη γλώσσα, τα σύμβολα, τα νοήματα, τις επιλογές και αξίες των δρώντων, χωρίς όμως να

---

⁷ Ο Mead εξάλλου είχε τονίσει, ότι κάθε άνθρωπος δημιουργεί μια εικόνα για τον εαυτό του αλληλεπιδρώντας με άλλα άτομα και αναπτύσσοντας *εξ' αντανακλάσεως συνείδηση του πώς τον βλέπουν οι άλλοι* (Σπινέλλη 2014: 271).

συμφωνεί αναγκαστικά ή να ταυτίζεται με αυτά –αναμειγνύεται, αλλά συγχρόνως αποστασιοποιείται στον απαραίτητο βαθμό (Mills 1985: 9). Έτσι, η θετικιστική απαίτηση για μια αναλλοίωτη, άνευ όρων και συνθηκών αλήθεια, σχετικοποιείται ανάλογα με τις κοινωνικές περιστάσεις και τα διακυβεύματα, ενώ οι εννοιολογήσεις ευρύτερης τάξεως αναδύονται από τη βιωμένη εμπειρία και μόνον, από την «πρόζα του κόσμου», για να χρησιμοποιήσουμε και μια φράση του Foucault (2008: 45).

5. ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΟΝΣΤΡΟΥΚΤΙΒΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

5.1. Το πρώτο στάδιο στην κατασκευή του εγκλήματος: η θεσμοθέτηση κανόνων

Στις ενότητες που ακολουθούν εκτίθενται οι θέσεις των εγκληματολόγων, οι οποίοι υιοθετούν την κονστρουκτιβιστική θεωρία. Εφόσον το αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι να αναδείξει την επιρροή του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού στην εγκληματολογία, θεωρήσαμε προτιμότερο να παρουσιάσουμε αναλυτικά τις θέσεις αυτές και να μην αναφερθούμε στις αντιρρήσεις, τα αντεπιχειρήματα ή τις κριτικές που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί εναντίον τους.

Αναντίρρητα, η ιδέα που βρίσκεται στο επίκεντρο της κονστρουκτιβιστικής θεωρίας, είναι πως τα κοινωνικά φαινόμενα δεν είναι αυταπόδεικτα ούτε βασισμένα αποκλειστικά σε αντικειμενικές συνθήκες αλλά εξαρτώνται παράλληλα από το πώς ονοματίζονται, οριοθετούνται και τοποθετούνται σε σχέση με άλλα, από τα άτομα και τις οργανώσεις τους. Η θέση αυτή, αν εφαρμοσθεί στην ανάλυση της νομοθετικής διαδικασίας –δεδομένου ότι ένα πολύ μεγάλο μέρος της εγκληματολογίας αφορά στη μελέτη της νομο-παραγωγής (Cohen 2015:157)– τότε ανακύπτει το ζήτημα της **πολιτικής διάστασης της εγκληματοποίησης**. Όλες οι κονστρουκτιβιστικές προσεγγίσεις δηλαδή, συνεξετάζουν τους ισχυρισμούς διαφορετικών ομάδων συμφερόντων περί της πραγματικότητας και της αλήθειας, τις σχέσεις εξουσίας πίσω από τις νομοθετικές ρυθμίσεις και την επιλεκτικότητα στην αξιολόγηση συμπεριφορών. Έτσι, η έννοια του εγκλήματος παύει να θεωρείται αξιολογικά αποφορτισμένη (Box 1983) και αντιμετωπίζεται ως ιδεολογική και πολιτική κατασκευή, αφού κάθε κανόνας απηχεί τη διαδικασία αξιολόγησης των ομάδων που τον θέτουν (Turk 1970: 33) και αφού σε κάθε κοινωνία, η κατανομή δύναμης και

εξουσίας είναι διαφορεική (Δασκαλάκης, 1985: 57-58). Επομένως, η δημιουργία των νόμων δε βασίζεται στην κοινωνική συναίνεση αλλά σε συγκρούσεις και ανταγωνισμούς συμφερόντων, τα οποία συνδέονται με την κοινωνική, οικονομική, πολιτική και επαγγελματική θέση των κοινωνικών εταίρων. Ανάλογα με το είδος του νόμου, κινητοποιούνται διαφορετικές ομάδες (με απαιτήσεις διαφορετικής κοινωνικής απήχησης) ενώ διαφοροποιούνται οι δυνατότητες πρόσβασης/παρέμβασής τους («η ισχύς» για την οποία είχε κάνει λόγο και ο Becker) στο περιεχόμενο και την αποτελεσματικότητά του (Λαμπροπούλου 2012: 31-32). Στην ουσία επαναλαμβάνεται και εδώ η ίδια κριτική που είχε γίνει και στην επιστήμη (βλ. κεφάλαιο 4.3.), δηλαδή ότι στη νομοθεσία διεισδύουν δυνάμεις που αναδύονται στο ευρύτερο κοινωνικό πλέγμα, μέσα στο οποίο είναι ενταγμένη (Moore 1973) και ότι ο λόγος που η νομοθεσία επηρεάζεται από εξω-νομικούς κοινωνικούς παράγοντες είναι η αναπόσπαστη πολλαπλότητα των ρόλων και η πολύπλευρη φύση των θεμάτων⁸ («τα στοιχεία του νόμου είναι ταυτόχρονα και στοιχεία άλλων μορφών» γράφει ο Fitzpatrick, 1984: 122).

Οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές λοιπόν, υπερτονίζουν την εξάρτηση των θεσμών από κοινωνικοϊστορικούς και πολιτικούς παράγοντες (οπτική που πρωτοεμφανίζεται τον 19^ο αιώνα με τον ιδρυτή της Ιστορικής Σχολής του Δικαίου και δάσκαλο του Marx, Friedrich Karl von Savigny) και έρχονται σε αντίθεση με τα συναινετικά ή φυσικό-δικαιικά μοντέλα, όπου υφίσταται ένας κεντρικός πυρήνας κοινών φυσικών χαρακτηριστικών του ανθρωπίνου γένους (αιώνιων και ανεξάρτητων από τις πολιτισμικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες της κάθε επιμέρους ανθρώπινης ομάδας), από τον οποίο αναβλύζουν όλες οι αξίες και οι ηθικές επιταγές των κοινωνιών (Turner 1993: 489-512). Άλλωστε, όπως υπογραμμίζει και ο Luhmann, στις σύγχρονες κοινωνίες διαπιστώνεται το πέρασμα από ένα σταθερό, αμετάβλητο και οντικό δίκαιο σε ένα δίκαιο διαδικασιακό ή δίκαιο γίνεσθαι, σε ένα μετατρέψιμο δίκαιο, όπου οι

---

⁸ Να διευκρινίσουμε εδώ, ότι αυτό που οι εν λόγω απόψεις αναδεικνύουν, είναι η αδυναμία της τυπικής λογικής να εξηγήσει τα κοινωνικά φαινόμενα. Ένα κοινωνικό θέμα που απασχολεί το δίκαιο, απασχολεί ταυτόχρονα και άλλα κοινωνικά υποσυστήματα (οικονομία, πολιτική κλπ.), ενώ ο εκάστοτε νομοθέτης δεν είναι μόνο νομοθέτης υπό την έννοια της αρχής της ταυτότητας (A=A), αλλά κάτοχος πολλαπλών κοινωνικών ρόλων, ενίοτε αλληλοσυγκρουόμενων, όπως και κάθε άτομο στην κοινωνία (βλ. το σχετικό κεφάλαιο για τους ρόλους και την αποστασιοποίηση από τον ρόλο). Μια διαλεκτική λογική που αποδέχεται την αρχή της αντίφασης (κάτι μπορεί να είναι συγχρόνως και A και μη A) είναι άκρως βοηθητική στο να κατανοήσουμε, πώς νομικοί και εξω-νομικοί παράγοντες συναντώνται στην κατασκευή των νόμων (βλ. σχετικά με την αξιοποίηση της διαλεκτικής στην εγκληματολογία το άρθρο των Henry και Milovanovic: *The constitution of constitutive criminology: a postmodern approach to criminological theory*, 1994).

προσδοκίες, προκειμένου να αποκτήσουν δικαιική ισχύ (Rechtsgeltung), πρέπει να διωλισθούν και να νομιμοποιηθούν τυπικά μέσα από μια διαδικασία λήψης αποφάσεων (Luhmann 1999: 220 κ.έ.). Συνεχίζει, λέγοντας πως η ασφάλεια εντός μια κοινωνίας ισοδυναμεί κατά βάση με μια ένδειξη εμπιστοσύνης στην ήδη απομειωμένη περιπλοκότητα. Οι αντιλήψεις που προβάλλουν τον αναλλοίωτο χαρακτήρα του Δικαίου, υπόσχονται ασφάλεια ενώ όταν η κοινωνία θετικοποιεί το Δίκαιό της, τότε παύει να θεωρεί ως δεδομένο ότι σ'αυτόν τον τομέα έχει απομειωθεί η περιπλοκότητα και αναγκάζεται να προβεί η ίδια στην απομείωσή της, **μέσω του πολιτικού της συστήματος.**

Εφόσον, κατά τους κονστρουκτιβιστές, η πολιτική αναμειγνύεται στις νομοθετικές πράξεις, υποχωρεί αναπόφευκτα η προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων (τα οποία πρέπει να απολαμβάνουν όλοι οι άνθρωποι μόνο και μόνο επειδή είναι άνθρωποι) ενώ προέχει η προάσπιση συμφερόντων συγκεκριμένων ομάδων που, «από εννοιολογική και φυσική άποψη, είναι στενότερες από την ανθρωπότητα ως σύνολο» (Κονδύλης 1998). Αφού, το δίκαιο και δη το ποινικό, όπως κάθε πολιτική πράξη, αποτελεί προσπάθεια για απόκτηση τμήματος ισχύος ή συμμετοχή στην κατανομή της εξουσίας (Weber 2011), η ανισότητα των πολιτών και η αδυναμία ορισμένων τάξεων απέναντι στην κρατική αυθαιρεσία είναι δεδομένες (Miaille 1983).

Το χρέος της εγκληματολογίας λοιπόν, σύμφωνα με τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές, συνδέεται με ένα κριτικό «διαφέρον» (κατά την χαμπερμασιανή έννοια του Interessen, Habermas 1990), στο βαθμό που στοχεύει τόσο στην αποσυγκάλυψη των τόπων και των τρόπων της κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας όσο και στην αναγνώριση των δομών της κοινωνικής εξουσίας και κυριαρχίας. Βάσει αυτών, οι κονστρουκτιβιστές αναγνωρίζουν πως το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης είναι ένα πεδίο (υπό την έννοια του Bourdieu) με τη δική του εσωτερική λογική και αναγκαιότητα, άρα οι ενδοσυστημικοί του λόγοι είναι εκλογικεύσεις του τρόπου λειτουργίας του και όχι επιστημονικά τεκμήρια. Βεβαίως, μπορούν να καταστούν αντικείμενα μελέτης αλλά αυτό δε σημαίνει επ' ουδενί λόγω, ότι η εγκληματολογία πρέπει να παραλαμβάνει τις έννοιές της, τεθειμένες από το ποινικό δίκαιο (Bianchi 1978: 245). Οι εγκληματολόγοι που υποστηρίζουν κάτι τέτοιο –ιδίως οι θετικιστές που «φωτογραφίζουν» σποραδικά μεμονωμένες στιγμές αυτής της πολυεπίπεδης διαδικασίας και τις καταγράφουν ασύνδετα– αδυνατούν να εντοπίσουν την κοινωνικοπολιτική διάσταση της ποινικής νομοθέτησης («τις εγκληματοποιήσεις

που δημιούργησε η κοινωνία», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά και ο Denis Szabo, 2004), δηλαδή το ότι οι όροι «παράνομη» ή «αποκλίνουσα», δεν συνιστούν ποιοτικά χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς αλλά πρόκειται για συμπεριφορές, που οι άνθρωποι χαρακτηρίζουν (επιτυχώς) ως τέτοιες. (Becker 1963: 9). Οι χαρακτηρισμοί που επικρατούν, είναι απόρροια της αναντιστοιχίας ισχύος των κοινωνικών ομάδων. Οι υπερέχουσες ομάδες δύναται να καταστήσουν δεσμευτικά τα πολιτισμικά τους πρότυπα και τα δικά τους συστήματα ερμηνείας του κόσμου (παρουσιάζοντας τας συχνά ως αναγκαία και δικαιότερα όλων) μέσω της νομοθέτησης (Becker 1963: 168). Ομοίως, μετατοπίζοντας τις συγκρούσεις σε ένα δικαιοκτικό επίπεδο αντιμετώπισής τους, δεν χρειάζεται πια να νομιμοποιούν την εξουσιαστική πρακτική τους, καθότι ο θεσμοποιημένος κανόνας που εξυπηρετεί συγκεκριμένα συμφέροντα, δίνει την εντύπωση ενός ευρύτερα κοινωνικά αποδεκτού κανόνα, ο οποίος χαίρει της απαραίτητης νομιμότητας και δεν έχει ανάγκη διαρκούς αιτιολόγησης κατά την εφαρμογή του (για τη διαφορά νομιμότητας-νομιμοποίησης βλ. Dyzenhaus 1999). Κατά συνέπεια, το ποινικό δίκαιο μπορεί να συμβάλει στη σταθερότητα της οικονομικής και κοινωνικής δομής και στην διατήρηση/διασφάλιση της αποκτηθείσας ισχύος και των υφιστάμενων σχέσεων εξουσίας, κυρίως με τη δημιουργία ενός κανονιστικού κλίματος (αξίες, ηθικοί κώδικες κλπ.), βάσει του οποίου η καθεστηκυία τάξη πραγμάτων εμφανίζεται δίκαιη, νόμιμη και κοινωνικά αποδεκτή (Λαμπροπούλου 2012: 48-49, βλ. επίσης την *ex post facto* νομιμοποίηση του δικαίου στον Δασκαλάκη και τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους στον Althusser).

Έτσι, χωρίς την ύπαρξη του κανόνα, που χαρακτηρίζει επιλεγμένες συμπεριφορές ως παρεκκλίνουσες, δεν θα υπήρχε η παρέκκλιση ως κοινωνικό γεγονός (Becker 1963: 186) –γι' αυτό και η εγκληματικότητα ως **συλλογική πράξη** προϋποθέτει, αφενός τη συμμετοχή του παραβάτη, αφετέρου αυτού που θέτει τον κανόνα και αυτού που τον εφαρμόζει (δηλαδή την αντίδραση του ποινικού συστήματος στο έγκλημα). Για τους κονστρουκτιβιστές οι υφιστάμενες σχέσεις εξουσίας και επιρροής, το κυρίαρχο πολιτικό ύφος, οι καθιερωμένες πολιτικές πρακτικές (Floercke 1992: 17-19, Λαμπροπούλου 2012: 32), η κομματική σύνθεση των κυβερνήσεων και οι βασικές τους επιλογές (Chambliss & Seidman 1971), διαδραματίζουν τον αποφασιστικό ρόλο στην εγκληματοποίηση και ποινικοποίηση συμπεριφορών (εν ολίγοις στην κατασκευή του εγκλήματος), ενώ αυτό που συχνά υποστηρίζουν ορισμένοι εγκληματολόγοι, ότι δηλαδή οι εγκληματοποιήσεις αντλούν τη νομιμοποίησή τους από την ηθική ή το κοινό

περί δικαίου αίσθημα μιας κοινωνίας, θεωρείται (από τους πρώτους) άκρως παραπλανητικό. «Το έγκλημα είναι ζήτημα πολιτικό», όπως τονίζει και ο Δασκαλάκης και πρέπει πάντοτε να έχουμε κατά νου το πολιτικό πλαίσιο της ποινικής νομοθέτησης, όπως επίσης και τον εκάστοτε βαθμό πολιτικοποίησης των νόμων (αν δηλαδή ο εν λόγω νόμος θα αποτελέσει υπόθεση μόνο των εσωτερικών ενδιαφερόντων⁹ και των ειδικών ή θα ληφθούν υπόψη εξωτερικές επιρροές και συμφέροντα). Μολονότι υπάρχει η άποψη ότι το ποινικό δίκαιο δεν χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό πολιτικοποίησης, σύμφωνα με τις κονστрукτιβιστικές εγκληματολογικές προσεγγίσεις (π.χ. εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, θεωρίες της ετικέτας, constitutive criminology, θεωρίες κοινωνικής σύγκρουσης κλπ.), πληροί τα περισσότερα κριτήρια –άλλωστε οι εν λόγω νομοθετικές ρυθμίσεις χρησιμοποιούνται (όπως θα αναλύσουμε διεξοδικότερα σε παρακάτω υποενότητες) για την επίλυση κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων, εξυπηρετούν συμφέροντα οργανωμένων ομάδων, ποινικοποιούν συμπεριφορές που έχουν μικρή κοινωνική απαξία και προκαλούν ελάχιστη κοινωνική βλάβη, καθώς επίσης και αποκτούν μεγάλη δημοσιότητα από τα ΜΜΕ (τα οποία και αντιμετωπίζουν με σκανδαλοθηρικό τρόπο το υπό επίλυση πρόβλημα).

Παράλληλα, είναι σημαντικό να συνειδητοποιήσουμε, πως η ισχύς δεν κατοχυρώνεται μόνο με την λήψη αποφάσεων αλλά και με την νομοθετική αδράνεια σε ορισμένες περιπτώσεις. Γίνεται λόγος δηλαδή για μη απόφαση (non decision) των νομοθετών, όταν δεν θεσμοθετούνται νόμοι ή δεν αλλάζουν οι ήδη ισχύοντες, ούτως ώστε να αποτρέπονται αποποινικοποιήσεις πράξεων που στην ουσία δεν προσβάλλουν έννομα αγαθά και να εμποδίζονται ποινικοποιήσεις επιβλαβών συμπεριφορών και πρακτικών των κοινωνικά-οικονομικά ισχυρών ομάδων (Λαμπροπούλου 2012: 54).

Συνεπώς, παρατηρούμε πως τα έννομα αγαθά τυγχάνουν αποσπασματικής προστασίας έναντι ορισμένων συμπεριφορών και πως το έγκλημα δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένας νομικός ορισμός συμπεριφορών, που η πραγμάτωσή τους επισύρει την επίσημη κοινωνική αντίδραση (Δασκαλάκης 1985: 16). Η νομοθέτηση συνιστά την πρώτη φάση της κατασκευής του εγκλήματος, ήτοι της αναγωγής μιας συμπεριφοράς σε έγκλημα

---

⁹ Οι εσωτερικοί ενδιαφερόμενοι (κυβέρνηση, κόμματα, διοίκηση) συμμετέχουν άμεσα στη νομοθέτηση ενώ οι εξωτερικοί (π.χ. φορείς επίσημου κοινωνικού ελέγχου, ειδικοί, ΜΜΕ, κοινή γνώμη, κοινωνικές ομάδες στις οποίες αναφέρεται ρητά η διάταξη κ.ά.), έχουν ανάλογα με την περίπτωση διαφορετικές δυνατότητες διαπραγμάτευσης, πίεσης και υπεράσπισης των συμφερόντων τους (Λαμπροπούλου 2012: 30-31).

(Δασκαλάκης 1985: 44) και ανήκει στον δομικό τρόπο διατήρησης της τάξης (ανώτατα επίπεδα πολιτικής και διαχείρισης του εγκλήματος) κατά τον Heinz Steinert (1998: 409-410), ενώ υπάρχει και ο προσωποποιημένος-εξατομικευμένος (δυνάμεις καταστολής και κατώτερα στρώματα στην πυραμίδα του ΣΑΠΔ), ο οποίος θα μας απασχολήσει στη συνέχεια.

5.2. Το δεύτερο στάδιο: η συγκεκριμενοποίηση του γενικού κανόνα και η κατασκευή του εγκληματία

5.2.1. Η θεωρία της ετικέτας

Ως εδώ, έχουμε παρουσιάσει, ότι για τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές το έγκλημα κατασκευάζεται σχεδόν εξ ολοκλήρου από τους ορισμούς και τις αντιλήψεις των «θεσμικών φορέων πρωταρχικού προσδιορισμού» (institutional primary definers), όπως τους ονομάζει ο Stuart Hall (1988). Οι έννοιες της παρέκκλισης και του εγκλήματος είναι πλήρως ενδεχομενικές (contigent) και συνυφασμένες με τις εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές δομές και κοινωνικές ανισότητες (Muncie 2001: 160)¹⁰. Σε αντίθεση με το θετικιστικό συναινετικό παράδειγμα (που διατείνεται ότι οι διαφορές επιλύονται ειρηνικά, ότι υπάρχει ένα ενιαίο γενικό συμφέρον και ότι η ουδετερότητα των νόμων είναι αδιαφιλονίκητη), η επίτευξη της κοινωνικής τάξης παρουσιάζεται εν προκειμένω, ως αναγκαίος συμβιβασμός ανάμεσα σε μια πληθώρα σχέσεων, που ενέχουν μεν συνεργασίες αλλά πολύ περισσότερο συγκρούσεις, καταναγκασμούς, συσχετισμούς δυνάμεων, κυριαρχία και εκμετάλλευση –άρα από αυτή την οπτική, οι κανόνες δεν μπορούν να γίνουν δεκτοί ως θεσμική κατοχύρωση καθολικά αποδεκτών αξιών, αλλά ως προϊόντα διαπραγμάτευσης και αντιπαραθέσεων (Muncie 2010: 141).

Σε αυτό τον αγώνα των «πολιτικών σημασιολόγων», για να δανειστούμε και τον όρο του Hall, ο ηγεμονικός λόγος που καταφέρνει να ριζεί στο περιθώριο όλους τους

---

¹⁰ Οι Alfred Kroeber και Clyde Kluckhohn (Kroeber & Kluckhohn 1952) ωστόσο, σημειώνουν ότι δεν υπάρχει πολιτισμός που να αποδέχεται το ψέμα, την κλοπή, τη βία και την αιμομιξία. Βέβαια, κάτι τέτοιο δεν ισχύει εφόσον αν μελετήσει κανείς ιστορία, στην κλασική Σπάρτη για παράδειγμα οι νέοι κατά τη διάρκεια της αγωγής τους, επιτρεπόταν να κλέβουν για να μάθουν να αυτοσυντηρούνται και να αναπτύξουν στρατηγική σκέψη. Ή ακόμη, αν ανατρέξει κανείς στην ανθρωπολογία, θα διαπιστώσει ότι η απαγόρευση της αιμομιξίας και η δημιουργία των συστημάτων συγγένειας, ήταν κοινωνική κατασκευή μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου, υποκινούμενη μάλιστα από οικονομικά και όχι ηθικά κίνητρα. Για άλλη μια φορά διαπιστώνουμε πόσο σημαντικό είναι το κοινωνικό πλαίσιο και η «ιστορικοποίηση του συλλεχθέντος υλικού» (Becker 1986: 69-78).

αντίπαλους ορισμούς και ερμηνείες της πραγματικότητας, τροφοδοτεί την κοινωνία με προκατασκευασμένες εικόνες για το έγκλημα και την παρέκκλιση, τις οποίες τελικά συμερίζεται το κοινωνικό σύνολο. Τούτο, διότι χάρη στους ιδεολογικούς του μηχανισμούς (για την αποκάλυψη των οποίων μάχονται οι κονστρουκτιβιστές), καταφέρνει να παρουσιάζεται ως φυσικός, πανανθρώπινος, αδιαμφισβήτητος, έξω από κοινωνικοϊστορικές συγκυρίες και συγκεκριμένες συγκρούσεις ή συμφέροντα, τα οποία υπηρετεί. (Hall 1988: 355) –ας θυμηθούμε εδώ και μια βασική έννοια της φαινομενολογίας, τη λεγόμενη «φυσική στάση», κατά την οποία το άτομο δεν αντιλαμβάνεται την κοινωνική πραγματικότητα ως κοινωνική κατασκευή ορισμένων δρώντων αλλά πιστεύει πως είναι νοηματικά αυθύπαρκτη και αυτοτελής.

Εφόσον λοιπόν, το ενδιαφέρον των κοινωνικών κονστρουκτιβιστών εστιάζεται στο αποδιδόμενο νόημα (Henry 2007: 145–163) και την επικρατέστερη ερμηνεία μιας πράξης και όχι από υποτιθέμενες καθαυτές εγκληματικές συμπεριφορές (μια ανάλογη μετάθεση πρωτο-διαπιστώσαμε στη θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης), είναι λογικό να θεωρούν, πως ο ποινικός χαρακτηρισμός δεν έχει αναγνωριστικό ρόλο, αλλά δημιουργικό. Οι ομάδες δε, που έχουν τη δύναμη να ορίζουν ή να αντιστέκονται στους ορισμούς (Pavarini 1994: 43-62), βρίσκονται στην κορυφή της «ιεραρχίας της αξιοπιστίας», όπως πολύ σωστά τόνισε ο εισηγητής της θεωρίας της ετικέτας στην εγκληματολογία, Howard Becker (σύμφωνα με Hall et al 1989: 100). Έτσι, η εγκατάλειψη των βεβαιοτήτων του θετικισμού και η ανάδειξη της σχετικότητας των εννοιών παρέκκλιση, έγκλημα και εγκληματίας (Morrison 2013: 14), οδηγεί στην προβληματοποίηση των ίδιων των συστημάτων κοινωνικού ελέγχου, που ορίζουν και διαχειρίζονται το έγκλημα. Η μετατόπιση από τους παράγοντες εγκληματογένεσης στις διαδικασίες εγκληματοποίησης, φέρνει στην επιφάνεια το ερώτημα: γιατί κάποια άτομα ή κάποιες ομάδες είναι πιο ευάλωτες στον ποινικό στιγματισμό; Όπως σημειώνει και ο Ηλίας Δασκαλάκης (εγκληματολόγος οξυδέρκεια, που εισήγαγε πρώτος την ως άνω προβληματική στην ελληνική βιβλιογραφία): «Αυτό που προσλαμβάνουμε κοινωνικά σαν έγκλημα δεν είναι παρά ο απολογισμός της δράσης των οργάνων της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης [...] το υλικό που έχουμε μπορεί να μας μιλήσει μόνο για τον κοινωνικό έλεγχο και όχι για την εγκληματικότητα» (1985: 7).

Με βάση τα παραπάνω λοιπόν, είναι εγκληματολογικά αδιάφορη η αναζήτηση των «παρεκκλίνοντων χαρακτηριστικών» του «παρρεκκλίνοντος ατόμου», αφού η ίδια η παρέκκλιση είναι το προϊόν μιας «κοινωνικά κατασκευασμένης διάκρισης», κατά τον

Becker (Clarke 2001: 267). Επιπλέον, η εγκληματική συμπεριφορά είναι μια νομική κατηγορία και διακρίνεται από τη μη εγκληματική, ως προς το εξωτερικό χαρακτηριστικό ότι τιμωρείται από τον ποινικό νόμο (MacIver 1973: 88). Η επίσημη κοινωνική αντίδραση λοιπόν, έχει διαπλαστική λειτουργία, η οποία συνίσταται στο χαρακτηρισμό ορισμένων ατόμων (που επιλέγονται από το μηχανισμό του συστήματος του επίσημου κοινωνικού ελέγχου για να διαδραματίσουν το ρόλο αυτό) ως εγκληματιών¹¹. Η προϋφιστάμενη της εν λόγω αρνητικής αξιολόγησης αντικειμενική πραγματικότητα (για την οποία κάνει λόγο η παραδοσιακή εγκληματολογία), απορρίπτεται ολοσχερώς –ο εγκληματίας δεν είναι ο δυσπροσάρμοστος στις θεμελιακές αξίες, ο ασυντόνιστος με τη συλλογική συνείδηση, δεν είναι σύμπτωμα, δεν είναι άτομο με ελλιπή προσωπικότητα, δεν δυσλειτουργεί, όπως και ο ποινικός νόμος δεν είναι μέτρο της ανθρώπινης ομαλότητας ή κανονικότητας.

Αντιθέτως, τα άτομα «γίνονται» εγκληματίες, εξαιτίας της επιβολής κρίσεων (Stirner 2005: 97) πάνω στη συμπεριφορά τους, εξαιτίας της τοποθέτησης ετικετών. Η πιο κρίσιμη μεταβλητή στη μελέτη της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, είναι η αξιολόγησή της από τους θεατές, από το «κοινό», παρά ο μεμονωμένος δράστης καθ'αυτός (Erikson 1962: 308, Muncie 2001: 159). *Κατ' αυτόν τον τρόπο γίνεται και η σύνδεση με την πρώτη φάση της κατασκευής του εγκλήματος (νομοθέτηση), καθώς έχουμε τώρα την απονομή της ιδιότητας του εγκληματία σε συγκεκριμένα άτομα (την προσωποποίηση απρόσωπων-γενικών κανόνων), δηλαδή τη «δευτερογενή εγκληματοποίηση και ποινικοποίηση», όπως γράφει και ο Γ. Νικολόπουλος (2015-16: 12). Ο κοινωνικός έλεγχος δεν έπεται του εγκλήματος (σύμφωνα με τις εν λόγω προσεγγίσεις) αλλά οδηγεί στην παρέκκλιση και το έγκλημα, διαπίστωση που προσφέρει μάλιστα και τις δυνατότητες («διανοίγει νέους κριτικούς ορίζοντες» όπως λέει και ο S. Cohen, 1973: 622-625), για την περαιτέρω εξέταση των επιπλοκών που προκαλούνται στις μελλοντικές συμπεριφορές των ατόμων, από τον απαξιωτικό χαρακτηρισμό της πράξης τους ως παρρεκλίνουσας-*

---

¹¹ Το επιχείρημα ότι οι διαδικασίες κοινωνικής αντίδρασης είναι συνάμα διαδικασίες επινόησης και κατασκευής αναγνωρίσιμων εγκληματικών πληθυσμών, ενισχύεται εμπειρικά και από τη μελέτη του Jock Young (Young 1971), όπου περιγράφεται ανάγλυφα το πώς η χρήση μαριχουάνας στο Λονδίνο μετετράπη (μέσω της συντονισμένης παραμορφωτικής δράσης των ΜΜΕ, της αστυνομίας και ορισμένων ηθικολόγων) από μια σχετικά αβλαβή κοινωνική δραστηριότητα, σε μείζον κοινωνικό πρόβλημα, το οποίο απαιτούσε άμεση διευθέτηση και ενεργή παρέμβαση των αρχών. Ομοίως, στην περίπτωση του Stanley Cohen (Cohen 2002), μικρής βαρύτητας τελεσθέντα αδικήματα μεταξύ νεανικών ομάδων, μεγεθύνθηκαν κατά την προβολή τους από τα ΜΜΕ, ενώ οι συγκεκριμένοι νέοι παρουσιάστηκαν ως το σύμβολο, που συμπυκνώνει όλα τα κακώς κείμενα της κοινωνίας.

εγκληματικής (Lemert 1967). Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά και ο Hulsman, «το ποινικό σύστημα επιτείνει τις κοινωνικές ανισότητες και μονιμοποιεί τη σταδιοδρομία του εγκλήματος, λόγω των στιγματιστικών κυρώσεων» (Hulsman & Bernat de Celis 1997).

Αυτή η διαδικασία λοιπόν, μπορεί να εδραιώσει τον εγκληματία σε μια τροχιά σταδιοδρομίας, που οδηγεί σε μεγαλύτερη και όχι μικρότερη συμμετοχή στην εγκληματική συμπεριφορά, κυρίως επειδή οι επιλογές για να συμμετέχει σε μη εγκληματικές συμπεριφορές είναι κλειστές, ενώ τα χαρακτηριστικά, οι ιδιότητες και οι δεξιότητες σε σχέση με τη συμπεριφορά που παραβιάζει το νόμο βελτιώνονται. Η χαώδης και υπεροπτική αντιμετώπιση του εγκληματία, που του επιφυλάσσει το ΣΑΠΔ (ιδίως για άτομα που ανήκουν σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, Feeley 1979: 199-243), όπως και η συλλογική εχθρότητα και αποστροφή της κοινωνίας γι' αυτά που διέπραξε, λειτουργούν ως αυτοεκπληρούμενη προφητεία, καθώς το άτομο εσωτερικεύει το στίγμα, υιοθετεί και επιτελεί τον εγκληματικό ρόλο που του αποδίδεται (Shoham 1982). Επίσης, εκτός από τις προλεχθείσες μελλοντικές συνέπειες, η ετικέτα επιδρά και στο παρελθόν του δράστη, διότι προκειμένου να εξηγηθεί το έγκλημα που τέλεσε, ολόκληρη η κοινωνική του ταυτότητα ανατρέπεται **αναδρομικά και αναθεωρείται ολικά** (με άλλα λόγια, τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του κατασκευάζονται, Mischel 1968). Συνεπώς, για τους κονστρουκτιβιστές εγκληματολόγους, ο (στιγματιστικός) κοινωνικός έλεγχος δεν αναχαιτίζει ή αναμορφώνει το δράστη –απεναντίας, πυροδοτεί τη μετέπειτα εγκληματική του καριέρα, καθιστώντας εξαιρετικά δυσχερή την επιστροφή του στην προ-εγκληματική κατάσταση (βλ. π.χ. την αντιμετώπιση ανειδίκευτων εργατών με ποινικό μητρώο από τους εργοδότες στο Schwartz & Skolnick 1964).

5.2.2. Ο ενεργός ρόλος των ΜΜΕ στην κατασκευή του πραγματικότητας

Είναι γεγονός, πως τα ΜΜΕ συμβάλλουν στη αντίληψη της κοινωνίας για την εγκληματικότητα, καθώς συγκεντρώνουν πληροφορίες και προβαίνουν σε ερμηνείες τους, τις εντάσσουν σε νοηματικές ενότητες, αξιολογούν συμπεριφορές και *μεταδίδουν προκαταλήψεις και στερεότυπα για ορισμένα άτομα και ομάδες* (Hall 1989: 273-323). Έτσι επιτυγχάνεται και εδώ (όπως είδαμε και στο αμέσως προηγούμενο κεφάλαιο), η σύνδεση του πρώτου επιπέδου κατασκευής του εγκλήματος (αυτού της νομοθέτησης)

με το δεύτερο επίπεδο (αυτού της κατασκευής του εγκληματία), εφόσον στοχοποιούνται από τα MME *επιλεγμένα άτομα και ομάδες*, όπως και υπερπροβάλλονται σε αυτά *πολύ συγκεκριμένες εγκληματικές συμπεριφορές*. Ο εγκληματολόγος που διακατέχεται από κριτικό πνεύμα λοιπόν, οφείλει να εξετάσει πώς τα MME κατασκευάζουν τα εγκληματικά συμβάντα και τις προσλήψεις της εγκληματικότητας και να μελετήσει, όπως πολύ σωστά σημειώνουν οι Ferrell και Sanders, «όχι μόνον εικόνες αλλά εικόνες των εικόνων, έναν απέραντο χώρο διαμεσολαβητικών κατόπτρων» (1995: 14).

Μια προσέγγιση για τη διαδικασία ενεργητικής συμμετοχής των MME στην κατασκευή της πραγματικότητας αμφισβητεί ότι η αποστολή τους συνίσταται στην παροχή μιας συνεκτικής κοσμοεικόνας ή στην πολιτική ολοκλήρωση, ή στον πολλαπλασιασμό της γνώσης ή στην δημιουργία κάποιων *fora* όπου θα ακούγονται και θα εκπροσωπούνται ισότιμα όλα τα κοινωνικά συμφέροντα κ.ο.κ. (Luhmann 2003: 178). Στα MME δεν ισχύει ο κώδικας αληθές/μη αληθές (Luhmann 2003: 81) αλλά ο δυαδικός κώδικας πληροφορία/μη πληροφορία, ο οποίος συνιστά *καθοδηγητική διαφορά για τον αυτοπροσδιορισμό του εν λόγω συστήματος*. Τούτο σημαίνει, πως πρωταρχική σημασία αποδίδεται σε ότι έχει πληροφοριακή αξία. Αυτό επιλέγεται και επεξεργάζεται από το σύστημα, ακόμη και αν δεν ανταποκρίνεται στα πράγματα όπως πραγματικά είναι. Οι βασικοί στόχοι δεν είναι άλλοι από την πρόκληση και την προσέλκυση της συλλογικής προσοχής, τη διαρκή παραγωγή και επεξεργασία ερεθισμών, την επαύξηση της διεγερσιμότητας της κοινωνίας και τη συνεχή αναπαραγωγή αβεβαιότητας (το φαινόμενο της επικοινωνίας εξάλλου εξαρτάται από ό,τι συμβαίνει στον παραλήπτη/δέκτη, όπως τονίζουν και οι Maturana και Varela, 1992: 207). Για τον λόγο αυτό, πληροφορία για τα MME είναι κυρίως το πρωτάκουστο, η υπέρβαση του συνηθισμένου και του προσδοκώμενου, η σύγκρουση, η απόκλιση, το αβέβαιο, η απιθανότητα –η προσοχή δεν απαιτεί την ύπαρξη αλήθειας αλλά το εντυπωσιακό και άρα μια είδηση που μεταδίδεται για δεύτερη φορά διατηρεί μεν το νόημά της, αλλά στερείται πληροφοριακής αξίας (Luhmann 2003: 53). Άλλωστε, έτσι τελείται και η αυτοποίηση του συστήματος, δηλαδή με την επανεισαγωγή της αναγνωρισιμότητας των θεματικών ως μη πληροφορία (ως αρνητική αξία) και την συνακόλουθη υποχρέωσή του να μεριμνήσει για νέες πληροφορίες και να δημοσιεύσει αυτό που δεν είναι ακόμη γνωστό.

Προκειμένου να επιτευχθεί ο σκοπούμενος αιφνιδιασμός, οι πληροφορίες πρέπει να είναι καινούργιες, εξού και επιλέγονται κατά κόρον θέματα με συγκρουσιακό χαρακτήρα (οι λεγόμενες «κακές ειδήσεις», κατά τον McLuhan, 1990:256), που προκαλούν ένταση-αναταραχή και παρατείνουν την αναμονή για περαιτέρω πληροφόρηση σχετικά με την έκβαση της σύγκρουσης. Για παράδειγμα, οι παραβιάσεις κανόνων (δικαικών και ηθικών), επιλέγονται αρκετά συχνά με το σκεπτικό, ότι η προσβολή ενδυναμώνει τον κανόνα, του δίνει κύρος και αποδεικνύει ότι ισχύει. Με την επιλεκτική αναφορά παραβιάσεων και την προβολή τους ως σπάνιων ή εξαιρετικών, πέραν του ότι δυναμώνει η αγανάκτηση και ενισχύεται εμμέσως ο κανόνας, παράλληλα αυξάνει και η λεγόμενη «πολυμερής άγνοια» του κοινωνικού συνόλου για την έκταση και τη φυσιολογικότητα της παρέκκλισης (Poritz 1968). Επίσης, η παρουσίαση των παραβιάσεων επικεντρώνεται τις περισσότερες φορές **στα πρόσωπα** (στους δράστες και τα θύματα), με αποτέλεσμα η αναζήτηση και ο εντοπισμός των αιτιών της έκνομης συμπεριφοράς να *περιορίζεται στο ατομικό επίπεδο και όχι στις ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες*. Ακόμη, τα ΜΜΕ, στην προσπάθειά τους να τροφοδοτήσουν το κοινό με επίκαιρα θέματα, αποκόπτουν τα μεμονωμένα εγκληματικά συμβάντα από τις πραγματικές τους σχέσεις και τα εντάσσουν σε μια ευρύτερη συμβολική κατηγορία, προκειμένου να αυξηθεί η προσοχή του κοινού και να κρατηθεί αμείωτο το ενδιαφέρον του για αρκετό διάστημα (π.χ. ένα περιστατικό βιασμού μιας ηλικιωμένης γυναίκας από έναν νεαρό, θεματοποιείται ως εγκληματικότητα σε βάρος των ηλικιωμένων). Βλέπουμε επομένως, ότι με τις προαναφερθείσες τακτικές πραγματώνεται η σχέση μεταξύ γενικού κανόνα και μεμονωμένου παραβάτη, η διασύνδεση δηλαδή των δύο σταδίων της εγκληματοποίησης, με αποτέλεσμα να αυξάνεται **αφενός ο σεβασμός της κοινωνίας για τον Νόμο και αφετέρου η απαξία της προς τις ομάδες, που στιγματίζονται ως απείθαρχες/απειθείς**.

Τα ΜΜΕ, συμμετέχουν και στην κατασκευή κυμάτων εγκληματικότητας, από κοινού με τους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου (κυρίως της αστυνομίας) και με διάφορους ειδικούς (εγκληματολόγοι, ψυχολόγοι, ψυχίατροι κλπ.), οι οποίοι λαμβάνουν μέρος στη δημόσια συζήτηση (Fishman 1981: 98-117). Ως κύματα εγκληματικότητας, ορίζονται εκείνα τα εγκληματικά περιστατικά, που παραμένουν αρκετές μέρες στην τηλεοπτική επικαιρότητα (αλλά και στον τύπο), παρουσιαζόμενα δε σαφώς μεγαλοποιημένα, ούτως ώστε να ενισχυθούν τα κυρίαρχα στερεότυπα. Επιπλέον, η υπερβολική προβολή της εγκληματικότητας δημιουργεί την

εντύπωση της αύξησής της (Ζαραφονίτου 2008: 85), καλλιεργεί **τον φόβο** στους πολίτες και προκαλεί **ηθικούς πανικούς**. Για όσο διάστημα το θέμα υπάρχει στην ημερήσια διάταξη (τουτέστιν, προτού φθίνει και χαθεί εντελώς), τα ΜΜΕ συνεχίζουν να αναφέρονται σε γεγονότα που εντάσσονται σ' αυτήν τη θεματική κατηγορία, επιβεβαιώνοντας την "πραγματικότητα" του θέματος (Fishman 1981: 106).

Αναφορικά με την προκληθείσα αύξηση του φόβου για την εγκληματικότητα, είναι βέβαιο ότι ο φόβος αυτός δεν ανταποκρίνεται στον πραγματικό κίνδυνο θυματοποίησης (Λαμπροπούλου 1999: 87-101). Τα ΜΜΕ αναφέρονται σχεδόν αποκλειστικά σε βαριές και όχι διαδεδομένες μορφές εγκληματικότητας, ειδικά σε εγκλήματα βίας μεταξύ αγνώστων, οπότε και ευλόγως εντείνεται η δυσπιστία και το αίσθημα ανασφάλειας (Ζαραφονίτου 1991: 209-215). Οι ειδήσεις επενδύονται με δραματικές αφηγήσεις γεμάτες συναισθηματισμό, όπου το έγκλημα απλουστεύεται ως γεγονός και ερμηνεύεται τελείως επιφανειακά, καθότι πληροφορίες που δεν σχετίζονται με τον τρόπο τέλεσης της πράξης, τη διαλεύκανσή της και την απαγγελία κατηγορίας, σπανίως αναφέρονται (π.χ. το σύνθετο ιστορικό μιας υπόθεσης, οι εγκληματογόνοι παράγοντες, η τύχη του δράστη και του θύματος μετά τη σύλληψη και καταδίκη, σχεδόν ποτέ δεν θα απασχολήσουν τα ΜΜΕ). Επίσης, ο δράστης χαρακτηρίζεται πάντοτε αρνητικά και το θύμα συνήθως ανίδεο, αβοήθητο κοινωνικά χρήσιμο και συμπαθητικό. Ο τεχνηέντως κατασκευασμένος φόβος έχει εδώ ως απώτερο στόχο τη νομιμοποίηση της κατασταλτικής δράσης των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου (εξού και προβάλλονται συστηματικά από τα ΜΜΕ, η αστυνομία και τα εγκλήματα που αυτή εξιχνιάζει) και τη διατήρηση των δομών εξουσίας (Gerbner 1972: 28-187). Ως αναγκαίο επακόλουθο αυτής της επιτήδευσης λοιπόν, το κοινό υπερεκτιμά τη σημασία των φορέων επίσημου κοινωνικού ελέγχου στην καταπολέμηση της εγκληματικότητας και υιοθετεί πολλάκις μια απολογητική στάση για τον έλεγχο και την καταστολή, ιδίως μάλιστα όταν πρόκειται για ενέργειες των οργάνων της τάξης, οι οποίες παραβιάζουν καταφανώς ανθρώπινα δικαιώματα και ελευθερίες. Κοντολογίς, για το κοινό που εμφορείται από φόβο, το πρωτείο της ασφάλειας αποτελεί το υπ' αριθμόν ένα νομιμοποιητικό έρεισμα κάθε κατασταλτικής πρακτικής, ακόμη και της πιο βάρβαρης.

Πιο συγκεκριμένα, ο ηθικός πανικός παρατηρείται, όταν μία κατάσταση, ένα επεισόδιο, ένα πρόσωπο ή μια ομάδα προσώπων μπορεί να προκαλέσουν αναστάτωση, προβληματισμούς και κοινωνικό άγχος και ως εκ τούτου να χαρακτηριστούν ως εχθρική απειλή για τις κοινωνικές αξίες και τα κοινωνικά συμφέροντα. Τα

προαναφερθέντα παρουσιάζονται με ένα συγκεκριμένο, στερεοτυπικό-μονόπλευρο τρόπο από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (τα ΜΜΕ συνθέτουν ένα «ψευδοπεριβάλλον», όπως υπογραμμίζει και ο Lippman, 1988: 33), όπου μάλιστα τα έχοντα κύρος και εξουσία πρόσωπα (πολιτικοί, εκδότες, βιομήχανοι, ηθικοί επιχειρηματίες, εκπρόσωποι της εκκλησίας κ.ά.), αναλαμβάνουν να προστατεύσουν τις ηθικές αξίες της κοινωνίας την ίδια στιγμή που διάφοροι ειδικοί επί τους θέματος, οι οποίοι απολαμβάνουν την εκτίμηση του κοινωνικού συνόλου, διατυπώνουν τις εκτιμήσεις τους προτείνοντας λύσεις, προκειμένου να λάβει χώρα κάποια δράση. Ο ηθικός πανικός στην ουσία είναι μία αντίδραση, η οποία βασίζεται στη λανθασμένη και υπερβολική αντίληψη ότι η συμπεριφορά κάποιων μελών της κοινωνίας –συνήθως μιας μειονότητας, ή των μελών κάποιας υποκοουλτούρας– θεωρείται τόσο προβληματική και τόσο επικίνδυνη για τη διατήρηση της υφιστάμενης κοινωνικής δομής (προφανώς ο φόβος και εδώ είναι δυσανάλογος σε σχέση με την πραγματική επαπειλούμενη βλάβη, Goode & Yehuda 1994), ώστε κρίνονται επιτακτικές η τιμώρηση των ενόχων και η αποκατάσταση της προκληθείσας ζημίας. Το γεγονός αυτό φυσικά, οδηγεί στην αύξηση των καταγγελιών, στην κατακόρυφη άνοδο των συλλήψεων και στην διόγκωση του εγκάθειρκτου πληθυσμού· «η παραγωγικότητα του ποινικού συστήματος αυξάνει», όπως λέει και ο Dario Melossi. Βέβαια, εκτός από τις προαναφερθείσες ποσοτικές αυξομειώσεις, μεταβάλλονται και ποιοτικά οι αναπαραστάσεις για τον παραβάτη του νόμου, δηλαδή **οι αναπαραστάσεις που παράγει η κοινωνία σχετικά με τον εγκληματία**. Τούτο, συνεπάγεται σοβαρότερες και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις, όπως π.χ. μεταβολές στο νομικό σύστημα και την κοινωνική πολιτική, ή ακόμα και στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται μια κοινωνία τον εαυτό της (Cohen 1972/1980: 9).

Βάσει όλων των παραπάνω, αντιλαμβανόμαστε πώς διαμορφώνεται και συντηρείται η αντίληψη, ότι ο επικίνδυνος εγκληματίας προέρχεται από τις χαμηλόμισθες τάξεις, τους νέους και τους αλλοδαπούς (όπως θα δείξουμε και σε παρακάτω κεφάλαια), αντίληψη η οποία συντελεί στην *εξαφάνιση* οποιασδήποτε έγνοιας για αναζήτηση ενόχων στις κρατικές-κοινωνικές δομές και στην *εκτροπή* από προβλήματα, των οποίων η λύση θα υπονόμεινε την εξουσία παντοδύναμων ανθρώπων και οργανισμών (Steinert 1998: 411).

5.3. Το τελικό στάδιο: ο ιδεολογικός μανδύας των κατασκευών

5.3.1. Φυσικοποίηση του κοινωνικοϊστορικού

Το τρίτο και τελευταίο στάδιο της κατασκευής, αφορά στην ιδεολογική νομιμοποίηση των υφιστάμενων οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών διευθετήσεων, κυρίως με την απόκρυψη εξίσου ιστορικά εφικτών μορφών οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων. Την ίδια στιγμή δηλαδή, μπορεί να υπάρχουν (ή είναι δυνατό να υπάρξουν) διαφορετικά, αλλά και ανταγωνιστικά προς το κυρίαρχο, σχέδια κατασκευής μιας κοινωνικής πραγματικότητας. Παρά ταύτα, η ιστορική ενδεχομενικότητα των κατασκευών συγκαλύπτεται, στο βαθμό που αυτές εμφανίζονται συνήθως ως φυσικές, «αιώνιες», δεδομένες, αυτονόητες και αμετάλλακτες¹², με αποτέλεσμα να καθίσταται εξαιρετικά δύσκολος ο εντοπισμός των ομάδων, οι οποίες αποκτούν δύναμη μέσω της πολιτικής ή οικονομικής χειραγώγησης/εκμετάλλευσης και θέτουν νομικούς περιορισμούς στους μη έχοντες ισχύ και εξουσία. Η ιδεολογία που αναπαράγει και νομιμοποιεί τις αναφερθείσες στα παραπάνω κεφάλαια κατασκευές, παρουσιάζοντας τις ως τον μόνο εφικτό κόσμο και «αποδίδοντάς τους οντολογικό καθεστώς ανεξάρτητο από την ανθρώπινη δραστηριότητα και σημασιодότηση» (Berger & Luckmann 2003: 172), λειτουργεί ακριβώς όπως ο μύθος. Εν ολίγοις, μετατρέπει την ιστορία σε φύση, αδειάζει το ταχυδακτυλουργικά πραγματικό και το γεμίζει με φύση. Η ιστορική διάσταση των πραγμάτων φθείρεται/ατονεί, η ανάμνηση της κατασκευής τους χάνεται (αυτό που πολύ εύστοχα ο Robert K. Merton ονομάζει «λησμονιά μέσω της ενσωμάτωσης», 1968) και έτσι η «συσκοτιστική διαμεσολάβηση» (δανειζόμενοι τη φράση του Πάνου Θεοδώρου, 2012: 18) της ιδεολογίας οδηγεί σε μια «αναυθεντική» στάση προς τον κόσμο –υπό την έννοια της χουσερλιανής αναυθεντικότητας, όταν δηλαδή τα άτομα, δεν έχουν άμεση εποπτεία των πραγμάτων, δε τα κατανοούν αλλά πράττουν από συνήθεια ή μιμητικά.

Κατά τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές, ο συμβατικός χαρακτήρας των κατασκευών αυτών, οι οποίες εκλαμβάνονται από τα περισσότερα άτομα ως δεδομένη πραγματικότητα και ως αντικειμενικότητα, γίνεται σαφής αν λάβουμε υπόψη την

---

¹² Στην επιστημολογία, η διαδικασία αυτή έχει περιγραφεί θαυμάσια από το μοντέλο διαχωρισμού/αντιστροφής του Steven Woolgar (Woolgar 1988). Μολονότι ο ίδιος αναφέρεται σε επιστημονικές ανακαλύψεις, μπορούμε να το επικαλούμαστε, κάθε φορά που αντιλαμβανόμαστε προσπάθειες να παγιωθεί η αντίληψη, ότι κάτι προϋπάρχει αντικειμενικά, ότι έχει οντολογική προτεραιότητα και δεν σχετίζεται με συγκεκριμένες ιδέες, πεποιθήσεις, συμφέροντα, στοχοθεσίες κ.ο.κ.

ιστορία παραγωγής τους (Berger & Luckmann 2003: 185). Ο ακριβής προσδιορισμός της έναρξης μιας δραστηριότητας, της ανάδυσης ενός σώματος γνώσης ή ενός νοήματος (αυτό που ο Foucault θα ονόμαζε αρχαιολογία), μας επιτρέπει να εντοπίσουμε πρόσωπα, ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες και συγκεκριμένες κοινωνικές καταστάσεις, μέσα στις οποίες δρούσαν και παρήγαγαν έργο οι δημιουργοί της υπό διερεύνηση κατασκευής¹³. Η ανεύρεση της καταγωγής της κατασκευής και η παρακολούθηση της μετέπειτα ιστορικής της πορείας μας αποκαλύπτει όχι μόνο τους όρους διαμόρφωσής της αλλά και τους τρόπους με τους οποίους αυτή διασώζεται επί μακρότατο χρόνο, ιδίως χάρη στη νομιμοποιητική δράση διαφόρων ιδεολογικών πρακτικών και λόγων. Έτσι, αξιοποιώντας τα εν λόγω αναλυτικά εργαλεία, θα έχουμε τη δυνατότητα να διακρίνουμε ευχερώς τις πολιτικές, διοικητικές, δημοσιογραφικές, οικονομικές κ.ο.κ. (προ)κατασκευές ενός κοινωνικού προβλήματος. Ακόμη, θα μπορούμε να διαπιστώνουμε, με ποιον τρόπο ένα αναποτελεσματικό και ανεπαρκώς αιτιολογημένο μέτρο (κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό, ποινικό, διοικητικό), κατορθώνει να γενικευτεί και να επικυρωθεί ως επιτυχές, μόνο και μόνο από το ίδιο το γεγονός της διάδοσής του (ο Wacquant αποκαλεί το φαινόμενο αυτό «κυκλωτική ενίσχυση», 2002: 72-75).

Η συνήθης (σχεδόν διαχρονική) ιδεολογική λειτουργία του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης, συνίσταται λοιπόν στην προβολή της προστασίας φυσικών, αιώνιων και αϊστορικών αξιών, αποστρέφοντας κατά αυτόν τον τρόπο την προσοχή από την πραγματική κοινωνική οργάνωση (συσχετισμοί δυνάμεων και εξουσίας) και κατασκευάζοντας το στερεότυπο του εγκληματία που απαρνείται τις ως άνω αξίες (συνήθως μάλιστα έχει τα χαρακτηριστικά των περιθωριοποιημένων τάξεων και διαπράττει συγκεκριμένα αδικήματα) –αντιπερισπασμοί, που έχουν ως αποτέλεσμα να αποσιωπάται η σημασία της εγκληματικότητας των ανώτερων τάξεων ή ακόμη και των οργάνων του ΣΑΠΔ (Tifft & Sullivan 2001: 179-203). Επομένως, σύμφωνα με τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές η ταυτόχρονη εξέταση των κοινωνικών, οικονομικών

---

¹³ Βλ. για παράδειγμα την υποδειγματική ανάλυση του Harcourt (2012) στη νεοφιλελεύθερη ιδέα της orderliness (ο οικονομικός τομέας λειτουργεί φυσικώ τω τρόπω χωρίς την ανάγκη εξωτερικών παρεμβάσεων), την οποία ασπάζονται και υπερασπίζονται ο Hayek και οι εκπροσώποι της Σχολής του Σικάγου (Friedman, Gary Becker, Posner, Eipstein κλπ.). Εντοπίζοντας τις ρίζες της στον Λοκ, στον Φρανσουά Κενέ και τους Φυσιοκράτες, στον Άνταμ Σμιθ και εν μέρει στον Μπένθαμ, ο Harcourt δεν πέφτει στην παγίδα να αντιμετωπίσει το νεοφιλελευθερισμό σαν ένα ξενόφερτο δεινό (όπως π.χ. ο Βακάν) ή να δεχθεί ότι για όλα ευθύνεται η μετατροπή του Welfare σε Workfare ή η μετάβαση στη μετανεωτερικότητα κ.ο.κ. Αντιθέτως, εξετάζει τον νεοφιλελευθερισμό ως μια «λογική στιγμή» της ευρωπαϊκής ιστορίας.

και ποινικών πολιτικών που εφαρμόζονται, προβάλλει ως η ενδεδειγμένη λύση, ούτως ώστε να κατανοήσουμε τις συναρμογές τους και τους συναφείς μετασχηματισμούς τους (Garland 1985). Απεναντίας, οποιαδήποτε άλλη προσπάθεια αποκομμένης θεώρησής τους, είναι κατ' αυτούς απρόσφορη για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων, σχετικών με τους ποικίλους ιδεολογικούς χειρισμούς. Για παράδειγμα, οι αποφάσεις που αφορούν στα ζωτικής σημασίας κοινωνικά ζητήματα, τις περισσότερες φορές δεν λαμβάνονται στο πεδίο της πολιτικής, εκεί όπου ισχύει η λαϊκή κυριαρχία («ένα άτομο μια ψήφος» όπως λέει και ο Arthur MacEwan, 2005: 171) αλλά στο πεδίο της αγοράς με οικονομικούς όρους («ένα δολάριο μια ψήφος») –άκρως προβληματική κατάσταση, η οποία ενδύεται από την κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία με ωραιολογίες περί τυφλής πίστεως στην κοινοβουλευτική δημοκρατία και στο κράτος Δικαίου. Επίσης, συχνά παρουσιάζεται το κράτος ως ο προαιώνιος αντίπαλος των ιδιωτικών επιχειρήσεων (οι οποίες προσδοκούν ελάχιστο κράτος), –καταφανέστατη ιδεολογική στρέβλωση, αφού το κράτος διαθέτει κυβερνητικούς θεσμούς και οργανισμούς, έχοντας τη δυνατότητα να υιοθετούν στρατηγικές (που οι επιχειρήσεις δεν μπορούν λόγω του υψηλού ρίσκου) και να «αποδέχονται χωρίς ενόχληση» την αναπόφευκτη αποτυχία (οπότε και η συνύπαρξή τους ή ακόμη και η συνεργασία τους είναι αναγκαία, βλ. σχετικά Mazzucato 2015).

Ειδικότερα, έχοντας υπογραμμίσει επανειλημμένως, τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζουν τα κοινωνικοϊστορικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα στην κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας, θα ήταν ασυνεπές από τη μεριά μας να μη μεταβούμε και στη **συγκεκριμένη κριτική του υπάρχοντος** (στην εμμενή κριτική του πραγματικού, όπως θα έλεγε και ο Hegel), υπό το πρίσμα του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού. Το ποινικό σύστημα διανύει αυτή την στιγμή την περίοδο της ύστερης ποινικότητας (Νικολόπουλος 2014: 12) ή αλλιώς της νέας/νεοφιλελεύθερης ποινολογίας (Simon & Feeley 1992), όπου αναγορεύονται σε απόλυτες αξίες η αποτελεσματική διαχείριση μορφών συλλογικής διακινδύνευσης (risk management) και η δημόσια ασφάλεια, όπερ σημαίνει η έννοια της **επικινδυνότητας** και η έννοια του **υπόπτου** υποσκελίζουν τη μέριμνα για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου (Νικολόπουλος 2003: 951-960). Με άλλα λόγια, οι συλλήψεις γίνονται πλέον βάσει της φυσιογνωμίας, της ενδυμασίας, του βαδίσματος, της συμπεριφοράς και του χρώματος του δέρματος κ.ο.κ. πριν από κάθε άλλη ένδειξη (Wacquant 2002: 45) και όπως τονίζει ο Παρασκευόπουλος: «είναι φανερή εδώ η παλινδρόμηση: ο

ποινικός έλεγχος που ξεφεύγει από τα όρια και τις διαδικασίες της δικαιοσύνης και προκαθορίζει εχθρούς, αναπόφευκτα ρέπει προς τις μορφές και τους αυτοματισμούς της προνεωτερικής περιόδου της ποινής» (2006: 53). Το Δίκαιο κλυδωνίζεται από εσωτερικές αντιφάσεις που αλλοιώνουν τη φυσιογνωμία του, όπως η υπερτροφική ανάπτυξη της εκτελεστικής εξουσίας, η γενικότερη τάση για περιορισμό των ατομικών ελευθεριών, η διάχυση της εξουσίας σε ιδιωτικά κέντρα και η πλήρης σύγχυση των τριών εξουσιών (Πουλαντζιάς 1990). Το ΣΑΠΔ επεκτείνει συνεχώς τη δικαιοδοσία του, καθώς αναλαμβάνει να επιλύσει ολοένα και περισσότερα κοινωνικά θέματα, το ποινικό δίκαιο αποκτά έναν πολύσημο χαρακτήρα, όπως επίσης και η φυλακή αποτελεί μια αναφορά υποχρεωτική και πρωταρχική, τείνει δηλαδή να γίνει ο συνήθης τρόπος αντιμετώπισης των κοινωνικών αναταραχών κατά τον Faugeron (1995: 133 και 144). Ο κοινωνικός έλεγχος, ο οποίος διακρινόταν ανέκαθεν για την ποικιλία των τρόπων με τους οποίους ασκείτο (Hogwitz 1990), αποκτά ακόμη περισσότερες αρμοδιότητες, καθώς επιβάλλεται πλέον εξουσιαστικά πάνω στη ζωή και το θάνατο, επιτυγχάνοντας υπέρτατο έλεγχο στη σεξουαλικότητα, στη διατροφή, στο προσδόκιμο ζωής, στη λειτουργία του οργανισμού κ.ο.κ. Τις προσεγγίσεις αυτές μπορεί να τις βρει κανείς στον Foucault με την έννοια της «πολιτικής οικονομίας του σώματος», στον Simmel και τη λεγόμενη κοινωνικοσωματική, στον Agamben και την έννοια της «γυμνής ζωής», στους Berger και Luckmann για τη «θεσμοποίηση των σωματικών λειτουργιών», στο άρθρο του Deleuze που τιτλοφορείται «Υστερόγραφο για τις κοινωνίες του ελέγχου», κ.ά.).

Παράλληλα με τις εσωτερικές μεταμορφωτικές αλλαγές στα εθνικά δίκαια, η παγκοσμιοποιημένη αγορά αναδιοργανώνει και τη διεθνή σκηνή, ούτως ώστε τα εδαφικά έθνη κράτη να αποτελούν απλώς *τοπικά αστυνομικά τμήματα νόμου και τάξης* (Bauman 2012: 41), *παραρτήματα, πρακτορεία του πλανητικού «αρχιπελάγου της αστυνόμευσης»* (Bigo 2005: 13). Όπως επισημαίνει και η Saskia Sassen, η ερμηνεία και η κατανόηση των σύγχρονων κοινωνικών φαινομένων, δεν πρέπει να περιορίζεται αποκλειστικά στο στενό εθνοκρατικό πλαίσιο αναφοράς, αλλά να συντονίζεται με πρακτικές και συνθήκες που συναρθρώνονται με παγκόσμιες δυναμικές (Sassen 2009: 39-45). Η *κυρίαρχη νομιμοποιητική ιδεολογία* αυτής της «διεθνούς αρχιτεκτονικής ασφαλείας» (Günther 2002: 25-26), εμφανίζει την κοινωνία απεγάδιαστη και **τον μεμονωμένο δράστη ως τον μοναδικό υπεύθυνο/υπόλογο για το άδικο και την κοινωνική απειλή** (όπως θα δειχθεί και στις δύο υποενότητες που ακολουθούν). Οι

μεταβολές που επήλθαν με την παγκοσμιοποίηση του οικονομικού συστήματος λοιπόν, μπορούν να συνοψιστούν στην εξής απλή φράση: «το κράτος ασφάλειας είναι το άλλο πρόσωπο του κράτους της αγοράς» (Bobbits 2003: 229). Το προβάδισμα δίδεται στην καταστολή, η οποία μολονότι εκλεπτύνεται ποιοτικά (Μανωλεδάκης 1989) και εξελίσσεται τεχνολογικά με ραγδαίο τρόπο (Jones 2000), μεγεθύνεται ποσοτικά.

5.3.2. Δαιμονοποίηση του ξένου

Συνεχίζοντας την κριτική των κοινωνικών κονστρουκτιβιστών στην ιδεολογία του ποινικού συστήματος της ύστερης νεωτερικότητας, θα λέγαμε πως, σε αντίθεση με την υπαρξιακή (ή οντολογική κατά τη διατύπωση του Giddens, 1991) ανασφάλεια που γεννήθηκε από την φρενήρη παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, για την οποία οι τοπικές κυβερνήσεις δε μπορούν να κάνουν σχεδόν τίποτα, εκείνη η εναλλακτική ανασφάλεια, με την οποία το κράτος ελπίζει να αποκαταστήσει το χαμένο του μονοπώλιο πάνω στις δυνατότητες επανόρθωσης, πρέπει να ενισχυθεί τεχνητά ή να δραματοποιηθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε να εμπνεύσει ένα επαρκές επίπεδο φόβου για απειλές ενάντια στην ανθρώπινη ζωή, τις περιουσίες και τις κατοικίες (Bauman 2012: 89). Στις προηγούμενες παραγράφους μάλιστα, δίνοντας μια πολύ γενική εικόνα της «νεοφιλελεύθερης κυβερνολογικής» (Foucault 2017), καταλήξαμε στο συμπέρασμα, ότι η ιδεολογία εξιδανικεύει την κοινωνική δομή και παρουσιάζει ως αιτία όλων των δεινών, τους εκάστοτε μεμονωμένους δράστες. Γνωρίζουμε επίσης, ότι κάθε συγκεκριμένο πολιτισμικό περιβάλλον παράγει μία ορισμένη «γνώση» του εγκληματία, η οποία διαχέεται σε διαφορετικές μορφές του λόγου, από τον «επιστημονικό λόγο ως τις εφημερίδες, από τα τηλεοπτικά μέσα ως τις μυθοπλαστικές αφηγήσεις» (Melossi 1999: 24) και η οποία προσανατολίζει τη δημόσια ηθική.

Συνδυάζοντας όλα τα παραπάνω, ο πιο «βολικός εχθρός» του συστήματος (για να χρησιμοποιήσουμε και την έκφραση του Nils Christie, 1986), είναι ο μετανάστης, καθώς ενσαρκώνει το ξένο, το άγνωστο, το απρόβλεπτο, το ανοίκειο, το αλλότριο, το ακατανόητο, κοντολογίς συνιστά μια αστείρευτη πηγή ανησυχίας (Bauman 2012: 99). Οι διαφορετικοί κανόνες διαγωγής του (Sellin 1938), οι αξίες του, οι αποκρυσταλλωμένες στάσεις του, τα δικά του «ερμηνευτικά σχήματα» (Hunt & Blackledge 2000: 319), δήθεν «μολύνουν το εγχώριο» (όπως γράφει και η Katja Franko Aas, 2010: 437). Έτσι, δραματοποιείται το χάος που υποτίθεται ότι επιφέρει και

παρουσιάζονται τα κατασταλτικά μέτρα αντεγκληματικής πολιτικής ως η καταλληλότερη ασπίδα προστασίας –ως εκ τούτου εκμαιεύεται δολίως η συναίνεση των πολιτών¹⁴ (Δασκαλάκης 1985: 77). Για τους λόγους αυτούς, η μετανάστευση ταυτίζεται με την εγκληματικότητα (βλ. την έννοια του «deviant immigrant» στο Melossi 2003: 371-397 ή τα σχετικά με την «εγκληματολογία του Άλλου» στο Garland 2001) ενώ γενικότερα, ο θεωρούμενος ως άχρηστος με βάση τις προδιαγραφές του συστήματος (ο άνθρωπος χωρίς χαρτιά, χωρίς στέγη, χωρίς εργασία, ο επαίτης, ο περιθωριακός, ο αποκαλούμενος αλήτης), ταυτίζεται με τον δυνάμει επικίνδυνο (Christie 1994: 69).

Το υπ' αριθμόν ένα εργαλείο εξουσίας άλλωστε, είναι η **χειραγώγηση της ανασφάλειας**, γι' αυτό και όσοι βρίσκονται στην πηγή της αβεβαιότητας, άρχουν, όπως ορθώς επισημαίνει ο Michael Crozier (Crozier 1964). Τούτο, διότι ο φόβος, η δυσπιστία, η καχυποψία και η φροντίδα για ασφάλεια γίνονται εμμονές, εθισμοί, ψυχώσεις –η ανάγκη για προφύλαξη συνεχώς τροφοδοτείται από την χάραξη ορίων, την αποδυνάμωση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, την όξυνση των διαφορών, το μαρασμό της επικοινωνίας και του διαλόγου (Milton 2009: 171). Αν ανατρέξουμε μάλιστα και στα γραπτά του Carl Schmitt, ο οποίος ανέλυσε διεξοδικά το δίπολο φίλος-εχθρός στην πολιτική, θα δούμε ότι **η πραγματική κυριαρχία συνίσταται στην αυθαίρετη κατονομασία/κατάδειξη του εχθρού και την κήρυξη πολέμου σε αυτόν, ανεξάρτητα από τις ιδιότητες και τις ενέργειές του**, (το αντίθετο εξάλλου θα ήταν δεσμευτικό και ενάντιο στην ουσία της κυριαρχίας, Schmitt 2009). Συνεπώς, ο πολίτης οχυρώνεται πίσω από το Εμείς (έναντι του οι Άλλοι, οι Ξένοι, οι Εχθροί κλπ.). Το αίσθημα του εμείς βέβαια, όπως τονίζει και ο Sennett, έχει τις δικές του αντινομίες, επειδή αφενός εκφράζει την επιθυμία των ανθρώπων να αισθανθούν όμοιοι, αφετέρου είναι ένας τρόπος να αποφύγουν να κοιτάζουν βαθύτερα ο ένας μέσα στον άλλον, να αλληλοκατανοηθούν, να διαπραγματευτούν νοήματα και τρόπους συμβίωσης – αποτελεί πνευματική παρηγοριά, αποφυγή πραγματικής συμμετοχής και απόσυρση από την ετερότητα (Sennett 1996: 39-42).

---

¹⁴ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η προσέγγιση του Cohen αναφορικά με το πώς ο πολιτικός λόγος και η προπαγάνδα χρησιμεύουν στη «σπειροειδή άρνηση» μιας πραγματικότητας, στην ανακατασκευή συμβάντων (συγκαλύψεις βαναυσότητων, σβήσιμο αρχείων, παραποίηση εγγράφων, δωροδοκίες ερευνητών κ.ά), στη διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης και εν τέλει στην ενίσχυση του συμβιβασμού με την καθεστηκυία έννομη τάξη (Cohen 2015: 161 και 171).

Όλες οι προαναφερθείσες κατασκευασμένες κοινωνικές διχοτομήσεις, στηρίζονται ως ένα βαθμό σε αυτό που η φαινομενολογική κοινωνιολογία, η συμβολική αλληλεπίδραση, η πολιτισμική εγκληματολογία κλπ. ονομάζουν «ιδιότητα του μέλους» –βασική συνιστώσα της καθημερινής αλληλεπίδρασης, δεδομένου ότι η απόδοση ή αφαίρεσή της (διαδικασία παρούσα σε κάθε κοινωνική επαφή/συνεύρεση) συνεπάγεται κοινωνική ενσωμάτωση/συμπερίληψη ή αποκλεισμό αντίστοιχα. Οι κοινοί κώδικες, τα αξιακά πρότυπα, τα μοτίβα συμπεριφοράς «δεν χαρίζονται» σε κανέναν αλλά αποκτούνται μέσα από την δραστηριοποίηση εντός της «ομάδας αναφοράς» (όπως θα έλεγε ο Merton) και την παραγωγή-αναπαραγωγή της πραγματικότητάς της. Η αμηχανία απέναντι στον ξένο ενισχύεται μάλιστα, όπως υποστήριξε ο Victor, όταν υπάρχει συμβολικός συντονισμός με μια αντιληπτή απειλή που εντοπίζεται σε μια επικρατούσα δαιμονολογία, η οποία χρησιμεύει ως κύριο γνωστικό πλαίσιο που οργανώνει προβλήματα, δίνει νόημα σε αυτά, τα εξηγεί και προσφέρει λύσεις (1998: 541-565). Η ιδεολογία λοιπόν, διαχειρίζεται την εγγύτητα και την απόσταση με τέτοιο τρόπο (εντείνει δηλαδή τις διαφορές μεταξύ των ατόμων ή των ομάδων ενώ ταυτόχρονα απαλείφει οποιοδήποτε ομοιότητα), ώστε προκαλείται «ξένωση» σύμφωνα με τον Simmel και άρνηση περίληψης στο «κοινό» (Simmel 2004).

Ο ξένος αρχικά, αμφισβητεί σχεδόν καθετί που φαίνεται αδιάσειστο στα μέλη της προσεγγιζόμενης ομάδας, της οποίας το πολιτισμικό πρότυπο δεν έχει γι' αυτόν την αυθεντία ενός ελεγμένου συστήματος συνταγών [άρα και λογίζεται ως άνθρωπος χωρίς ιστορία, καθόσον η ιστορική παράδοση της ομάδας υποδοχής, δεν αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της βιογραφίας του, ως άνθρωπος με την πιο βασική/στοιχειώδη έννοια (Malkki 1995: 12), ως απογυμνωμένη ανώνυμη σωματικότητα (Malkki 1996: 377-404)]. Αργά ή γρήγορα όμως, πρέπει να μετατραπεί από αδιάφορος παρατηρητής σε επίδοξο μέλος, να προσαρμοστεί (περνώντας από την σκέψη στην πράξη) στο νέο πολιτισμικό πρότυπο, να αναδιατυπώσει τις έννοιές του. Έτσι, το νέο πολιτισμικό περιβάλλον αποτελεί πεδίο περιπετειών, λαβύρινθο και όχι προστατευτικό καταφύγιο –ο ξένος ως οριακός άνθρωπος, ως πολιτισμικό υβρίδιο βρίσκεται σε ένα μεταβατικό στάδιο, τοποθετείται στο «κατώφλι» δύο αντιθετικών προτύπων ομαδικής ζωής (για την έννοια του κατωφλίου βλ. Benjamin 1994). Η μεταιχμιακή κατάστασή του φαίνεται να επεκτείνεται απεριόριστα, καθώς αναστέλλεται συνεχώς η υπαγωγή του σε έναν ορισμένο τόπο (βλ. refugee camps, προσωρινά καταλύματα, κοινωνικά αποδιοργανωμένες συνοικίες κ.ά.) «εν είδει παρατεταμένης αναμονής και

σταθερότητας της προσωρινότητας», όπως υπογραμμίζει ο Bauman (2002: 345-347). Φυσικά, η δυσκολία ενσωμάτωσής του, προβάλλεται από την ιδεολογία ως αγνωμοσύνη, η διαφορετικότητά του καθίσταται ανεπιθύμητη και έτσι για να επιβιώσει, πρέπει να επινοεί διαρκώς τεχνάσματα απόκρυψης της στιγματισμένης ταυτότητάς του και να επιτυγχάνει καθημερινά την (αποκαλούμενη από τον Goffman) «βέλτιστη παρουσίαση του εαυτού του» (βλ. επίσης σχετικά με το πώς οι αρνητικές κοινωνικές ταξινομήσεις και τα ένοχα-σκοτεινά σημεία της βιογραφίας επηρεάζουν τον μελλοντικό σχεδιασμό, στο Σαββάκης 2008: 120-126). Επιπρόσθετα, ο ξένος και κατ' επέκτασιν η μειονοτική ομάδα στην οποία ανήκει, η οποία αντιμετωπίζεται ως ορκισμένος εχθρός της κοινωνίας, κλείνεται περισσότερο στον εαυτό της. Τα μέλη της αναπτύσσουν πολύ στενούς δεσμούς αλληλεγγύης και κατηγορούν όσους μετασχηματίζουν και παρανοούν τα νοήματά τους. Όπως είναι φυσικό, η οχύρωση αυτή προκαλεί νέες αντιδράσεις από τις άλλες ομάδες, οι οποίες λόγω της αλλαγής στη συμπεριφορά των ξένων, νιώθουν να επιβεβαιώνονται ως προς τις αρχικές τους εκτιμήσεις περί των απεχθών χαρακτηριστικών των μειονοτήτων (ergo, αυτοαναπαράγεται η πόλωση και γεννάται ο «φαύλος κύκλος των προκαταλήψεων» όπως λέει και ο MacIver, 1948: 68-81).

Κατά συνέπεια, οι ξένοι βρίσκονται παγιδευμένοι σε ένα αδιέξοδο, είναι όμηροι ενός διπλού δεσμού («double bind» σύμφωνα με την ορολογία του Bateson, 1972). Όπως και να κινηθούν, κρίνονται πάντα ένοχοι, αφού στην περίπτωση που επιχειρήσουν να συμμορφωθούν με τον ευνοούμενο σήμερα τρόπο ζωής, κατηγορούνται αμέσως για ανήθικη έπαρση, ψευδή προσχήματα, θράσος και εγκληματικές προθέσεις, επειδή διεκδικούν επιδόματα που δεν κέρδισαν οι ίδιοι. Αν πάλι διακηρύξουν ανοιχτά τη δυσαρέσκειά τους και αρνηθούν να τιμήσουν αυτόν τον τρόπο ζωής, ο οποίος μπορεί να ευχαριστεί τους έχοντες αλλά δηλητηριάζει τους μη έχοντες, κάτι τέτοιο θεωρείται αμέσως απόδειξη των όσων έλεγε ευθύς εξαρχής η κοινή γνώμη (ή, ακριβέστερα, οι εκλεγμένοι ή αυτόκλητοι εκπρόσωποί της), ότι δηλαδή δεν αποτελούν απλώς ξένο σώμα, αλλά καρκίνωμα που τρέφεται από τους υγιείς ιστούς της κοινωνίας (Bauman 2005: 70).

Τέλος, (αναφορικά πάντα με το ζήτημα των μεταναστευτικών ροών) η πλέον οδυνηρή συνέπεια της νεοφιλελεύθερης ιδεολογικής παντοδυναμίας, έχει (εν περιλήψει) ως ακολούθως: από ένα εγγυημένο δικαίωμα προστασίας των ατόμων, που εξαναγκάζονται σε εξορία επειδή απειλείται η ζωή τους ή η ελευθερία τους λόγω της

φυλής τους, της θρησκείας τους ή των πολιτικών τους φρονημάτων (Derrida 2003: 26), όπως προβλέπεται από τη Συνθήκη της Γενεύης του 1951, *περνάμε σταδιακά στη μετατροπή του σε φιλάνθρωπη, ελεήμονα υποχρέωση απόδοσης ασύλου που εξαρτάται από την καλή διάθεση της εκάστοτε χώρας* (Fassin & D'Hallyin 2007: 302). Ομοίως, οι ιδεολογικές τυφλώσεις δε μας επιτρέπουν να εκτιμήσουμε τη δυναμική που ενέχεται στη διασάλευση των εγχώριων βεβαιοτήτων από τους μετανάστες (με άλλα λόγια μας εμποδίζουν να αντιληφθούμε, αυτό που ο Schütz περιγράφει ως «αντικειμενικότητα του ξένου», 2003: 94-103). Ο ξένος αντικρίζοντας τελείως διαφορετικά νοήματα από αυτά της χώρας προέλευσής του, συνειδητοποιεί γρηγορότερα, πως ο καθ' ἑξιν τρόπος σκέψης (η φυσική στάση) είναι λιγότερο εγγυημένος απ' όσο φαίνεται και δεν αντέχει στον έλεγχο της εμπειρίας και της ζωντανής κοινωνικής αλληλεπίδρασης, πράγμα που κλονίζει την αυτοπεποίθησή του για την εγκυρότητα του συνήθους τρόπου ζωής. Έχοντας αναθεωρήσει πολλά από αυτά που θεωρούσε ως δεδομένα και αυτονόητα, μπορεί να διακρίνει πλέον με «οδυνηρή διορατικότητα», όπως τονίζει ο Schütz, τη γένεση κρίσης εκεί που τα συμπτώματα περνούν απαρατήρητα από τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας.

5.3.3. Ποινικοποίηση της φτώχειας

Οι κονστρουκτιβιστικές προσεγγίσεις στην εγκληματολογία, έχουν ως στόχο (μεταξύ άλλων) και τον προσδιορισμό του ρόλου των επιβαλλόμενων ποινών στην κοινωνική ζωή, όπως επίσης και τη διερεύνηση των αλλαγών που επισυμβαίνουν στις ποινές, εξαιτίας διαφόρων ανακατατάξεων στους εκάστοτε κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς (Garland 1998: 441). Η ποινή εκτός από εργαλείο ελέγχου, λογίζεται εν προκειμένω ως φαινόμενο κοινωνικό, ως γεγονός συμβολικά βαθύ με μεγάλη κοινωνική και πολιτισμική αντήχηση, επειδή αφενός οι κοινωνικοί παράγοντες είναι καθοριστικοί των τιμωρητικών συστημάτων, αφετέρου δε οι τιμωρητικοί θεσμοί **έχουν επίδραση στην κουλτούρα**. Ο Garland γράφει ότι «οι ποινικές διαδικασίες εγγράφονται σε ένα νοηματικό χώρο, τον οποίο μπορούμε να ορίσουμε ως ποινική κουλτούρα» (1990/1999: 251). Η ποινή, αν ιδωθεί και εκτός του στενού νομοτεχνικού και καθαρά πρακτικού πλαισίου της, μπορεί να μας μιλήσει όχι μόνο για το έγκλημα και την τιμωρία του, αλλά και για τις σχέσεις εξουσίας, τις κατευθυντήριες αρχές μιας κοινωνίας, τη νομιμότητα, την ομαλότητα, την ηθική και τις παγιωμένες αντιλήψεις για

την προσωπικότητα (Garland 1990/1999: 295). Είναι περιτριγυρισμένη από μια αύρα ιδεολογικών και συμβολικών συνηχήσεων, η οποία αν αποκωδικοποιηθεί σωστά, φανερώνει πολλά για την κοινωνική διαπάλη –ο Bourdieu έχει δείξει άλλωστε, ότι τα καθεστώτα κυριαρχίας νομιμοποιούνται στα συμβολικά συστήματα (Wacquant 1992: 20-22). Για παράδειγμα, ένας τρόπος για να νομιμοποιηθεί η δραματική αύξηση των ποσοστών εγκλεισμού, είναι η ιδεολογική κατασκευή μιας «εγκληματικής τάξης» (π.χ. οι ευρισκόμενοι στις παρυφές της αγοράς εργασίας, οι μετανάστες κ.ά.) που πρέπει επειγόντως να εξουδετερωθεί –και αυτό επιτυγχάνεται μάλιστα, όταν μαζί με τον εκάστοτε μεμονωμένο δράστη απαξιώνεται συνολικά και το κοινωνικό στρώμα, στο οποίο αυτός ανήκει (Melossi 1999: 41).

Η στενή σχέση ποινής και κοινωνικής δομής (ιδίως ο ρόλος της ποινής ως ρυθμιστή της αγοράς εργασίας), όπως επίσης και το ότι η οικονομική και ιδεολογική λειτουργία της ποινής είναι αδιαχώριστες, προκύπτει από πολλά συγγράμματα εγκληματολογίας (λόγου χάριν Rusche & Kirchheimer 1968, Melossi & Pavarini 1977, Φουκώ 1989, Wacquant 2002, Harcourt 2012), όπου υποστηρίζεται (αρκετά πειστικά) η εξής θέση: το ποινικό σύστημα δεν είναι απομονωμένο ούτε υπακούει μόνον στους δικούς του νόμους, αλλά οι μορφές, το είδος, όσο και η σκληρότητα των ποινών καθορίζονται από τις ιδιαίτερες ανάγκες της παραγωγής. Παραλλήλως, με την απαραίτητη ιδεολογική υποστήριξη, η ποινή δρα και εκφοβιστικά για τους «εκτός των τειχών», οι οποίοι προκειμένου να την αποφύγουν, αποδέχονται τις οποιεσδήποτε αντιξοότητες και ανισομετρίες της «ελεύθερης αγοράς εργασίας»¹⁵. Μέσα από το πολύ πλούσιο πραγματολογικό υλικό (κυρίως από την εποχή του μερκαντισμού και έπειτα) που καταγράφεται στις εν λόγω μονογραφίες, αποκαλύπτεται ότι το ποινικό σύστημα αναλάμβανε τις περισσότερες φορές να καλύψει τις ελλείψεις των εργατικών χεριών στον τομέα της οικονομίας. Για παράδειγμα την ποινή της σκλαβιάς στις γαλέρες, όπου οι δικαστές, ουσιαστικά αποδύονταν σε «ένα κυνήγι κωπηλατών», καθώς η επιβολή

---

¹⁵ Ο Bernard Harcourt αποδεικνύει περίτεχνα, ότι η νεοφιλελεύθερη δογματική αντίληψη πως οι αγορές είναι ελεύθερες από παρεμβάσεις και επομένως αποτελεσματικές, είναι μια απέραντη ψευδολογία. Εν αντιθέσει, οι μαζικές κυβερνητικές παρεμβάσεις (απαγορεύσεις, άδειες, διανομή πλούτου), η ιδεολογική χειραγώγηση και οι πολύπλοκοι θεσμικοί μηχανισμοί είναι όροι εκ των ων ουκ άνευ για την επίτευξη μιας «ελεύθερης» και ανταγωνιστικής αγοράς. Μάλιστα, υπάρχουν διάφορα επίπεδα οργανωτικών νόμων με ξεκάθαρη κατεύθυνση στην ωφέλεια των ελαχίστων οικονομικά ισχυρών (νόμοι που αποζητούν την «καθοριστική έκβαση», outcome determinative). Στην κορυφή βρίσκεται η διαχείριση του εγκλήματος, στη βάση οι νόμοι για την περιουσία και τις συμβατικές σχέσεις και το ενδιάμεσο stratum περιλαμβάνει κανόνες τεχνικής υφής, χάρη στους οποίους το σύστημα λειτουργεί (Harcourt 2012: 195-196).

της ποινής ήταν σχεδόν ο αποκλειστικός τρόπος για να αντιμετωπιστεί η έλλειψη του ανθρώπινου δυναμικού. Για την επιλογή αυτής της ποινής δε, καθοριστικός παράγοντας δεν ήταν το διαπραχθέν αδίκημα, αλλά η φυσική κατάσταση του εγκληματία. Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι οι επιβληθείσες ποινές στόχευαν στην εξοικείωση των τροφίμων με τη σκληρή δουλειά, όμως τους εγκλώβιζαν στην ανειδίκευτη εργασία, παρεμποδίζοντας την απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων, που θα τους έκαναν πιο διεκδικητικούς και ανταγωνιστικούς στην αγορά (βλ. για παράδειγμα τα ολλανδικά Rasp-huis, δηλαδή ιδρύματα εργασίας που εμφανίστηκαν στα τέλη του 16ου, αρχές 17ου αιώνα και επεξεργάζονταν το ξύλο για τις ανάγκες της παραγωγής υφασμάτων).

Έως και σήμερα, όπου διανύουμε την εποχή της νέας ποινολογίας, η εργατική τάξη υπό διαμόρφωση, το υποπρολεταριάτο, οι υποτάξεις (underclasses), συνεχίζουν να αποτελούν «τη ζωτική λύμφη, με την οποία τρέφεται το ποινικό σύστημα» (Melossi 2006: 86-87). Συνεχίζουν να θεωρούνται τα κατακάθια της κοινωνίας (όπως θα έλεγε και ο Tocqueville), οι ατίθασες και επικίνδυνες τάξεις, οι οποίες όντας ανεπιθύμητες, πρέπει να απομονωθούν, καθώς επίσης και να εξουδετερωθούν τα πλέον διαβρωτικά τους μέλη. Ο Bauman εντοπίζει μάλιστα: «μια όλο και πιο έκδηλη τάση να αναταξινομούμε τη φτώχεια, αυτό το ακραίο και οχληρό ίζημα της κοινωνικής ανισότητας, ως πρόβλημα νόμου και τάξης, λαμβάνοντας ως εκ τούτου μέτρα που συνήθως εφαρμόζονται για την αντιμετώπιση της παραβατικότητας και των εγκληματικών πράξεων» (2012: 13). Επομένως, οι ευρισκόμενοι στον πυθμένα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης πληθυσμοί είναι περισσότερο εκτεθειμένοι και ευάλωτοι στον κίνδυνο του ποινικού στιγματισμού (Walgrave 1980: 319). Ακόμη, εγκαταλείπεται σταδιακά το ιδεώδες της κοινωνικής τους αποκατάστασης, καθότι έχει κατισχύσει η ιδεολογική θέση ότι τα ανήκοντα στο κατώτατο σκαλοπάτι της κοινωνικής πυραμίδας άτομα, πρέπει να γίνονται αντιληπτά ως καρκινικός όγκος, του οποίου η πιο συνετή θεραπεία είναι η εκτομή (Bauman 2012: 12-13). Άλλωστε στο κεφάλαιο για την εγκληματοποίηση συγκεκριμένων ατόμων και ομάδων είχαμε διαπιστώσει, ότι στα πλαίσια του ποινικού συστήματος δεν επιχειρείται απλώς η αξιολόγηση της κοινωνικής πραγματικότητας αλλά η κατασκευή της μέσα από διαδοχικά φιλτραρίσματα και επιλογές (κατά την αστυνομική φάση, κατά την άσκηση της ποινικής δίωξης, κατά τη διαδικασία στο ακροατήριο, κατά την έκτιση ποινής), γεγονός που μαρτυρά, ότι όσο πιο χαμηλά τοποθετείται κανείς στην κοινωνική

ιεραρχία, τόσο δυσμενέστερη είναι και η μεταχείρισή του από την ποινική δικαιοσύνη (βλ. για παράδειγμα Jongman 1978: 328).

Η ολοκληρωτική μετατόπιση από την κοινωνική στην ποινική διαχείριση της φτώχειας και της ανασφάλειας που επέρχεται με την έλευση του νεοφιλελευθερισμού, σκοπεύει αφενός στην πειθαρχία των τμημάτων της εργατικής τάξης που παραμένουν δύσπιστα σχετικά με την αναγκαιότητα της νέας προσωρινής, επισφαλούς, απαξιωμένης και απορρυθμισμένης εργασίας, αφετέρου στη συρρίκνωση και επικύρωση της κρατικής εξουσίας και δράσης σε έναν εξαιρετικά περιορισμένο κοινωνικό χώρο ευθύνης. (Παναγιωτόπουλος 2002: 8). Όσο εντείνονται οι οικονομικές ανισότητες (απόρροια μιας πραγματικά ασυντόνιστης και ανεξέλεγκτης παγκοσμιοποίησης, βλ. σχετικά Attali 2004, Piketty 2014), τόσο περισσότερο τιμωρητική καθίσταται η κρατική παρέμβαση, προκειμένου να αντιμετωπίσει τις ως άνω κοινωνικές επιπτώσεις, διολισθαίνοντας ταχύρρυθμα προς την ποινικοποίηση των ενδεέστερων κοινωνικών στρωμάτων και προς τη διεύρυνση και σκλήρυνση του κράτους αναβαθμισμένης ασφάλειας –με την ασφάλεια νοούμενη εν προκειμένω από στενά σωματική-φυσική άποψη και όχι υπό την έννοια των γενικότερων βιοτικών κινδύνων (π.χ. μισθολογικών, κοινωνικών, ιατρικών, εκπαιδευτικών κ.ά., Wacquant 2002: 21).

Η αύξηση των διατιθέμενων οικονομικών πόρων, ο πολλαπλασιασμός του αριθμού και του εξοπλισμού των αστυνομικών δυνάμεων, η ακαριαία παρέμβαση και αδιάλλακτη εφαρμογή του νόμου στις ήσσονες ενοχλήσεις, ο μηχανοργανωμένος έλεγχος (π.χ. τράπεζες δεδομένων, εξ' αποστάσεως έλεγχοι, γενετική αποδελτίωση κλπ.), η «βουλιμία εγκλεισμού» και η σωφρονιστική έκρηξη σε περιόδους που η εγκληματικότητα βρίσκεται σε στασιμότητα (Wacquant 1998: 7-26, Young & Brown 1995, Greenberg, 1998), όπως και οι εξωφρενικές συνθήκες κράτησης, είναι μερικές από τις εκδηλώσεις της νεοφιλελεύθερης υστερικής και παρανοϊκής αντίδρασης στην παραβατικότητα. Με άλλα λόγια σημειώνεται **ο επεκτατισμός και η υπερτροφία του ποινικού κράτους** (Crawford 2002: 18), δηλαδή η αστυνομική και σωφρονιστική διαχείριση της μαζικής εξαθλίωσης, **ως αντιστάθμισμα στην «υποπλασία»** (δανειζόμενοι μια έκφραση του Κονδύλη) **του κοινωνικού κράτους**.

Επίσης, η υπερκαταδίκη σε κάθειρξη των ατόμων που ζουν στο περιθώριο της αγοράς εργασίας, παγιώνει τις προσωρινές καταστάσεις ανέχειας, ούτως ώστε διαμέσου αυτής της προγραμματισμένης αποτυχίας, να αναπαράγονται συνεχώς οι προϋποθέσεις για

την επέκταση της σωφρονιστικής αντιμετώπισης της εξαθλίωσης (Marchetti 1997: 185-205), μέθοδος που συγγενεύει περισσότερο με μια ανακύκλωση κοινωνικών αποβλήτων παρά με κοινωνικό λειτούργημα. Πέραν του ότι με την αδιάκοπη ροή καταδικασθέντων συμπίεζεται τεχνητά το επίπεδο της ανεργίας και αυξάνεται η απασχόληση στον τομέα των σωφρονιστικών υπηρεσιών, η προαναφερθείσα τεχνητή διαιώνιση της φτώχειας (στρατολογώντας, οργανώνοντας και αναπαράγοντας παρίες που είναι χρήσιμοι παραμένοντας σε αυτήν την κατάσταση), συμβάλλει και στην ανάπτυξη της παραοικονομίας (της λεγόμενης «shadow economy», Steinert 1998: 416).

Παράλληλα, η κυρίαρχη ιδεολογία συνεχίζει να κηρύττει τον ηθικό εκφυλισμό και την πνευματική ανεπάρκεια των φτωχών, όπως επίσης και να ρίχνει όλο το βάρος στην ατομική ευθύνη, χωρίς την παραμικρή αναφορά στις παθογένειες των δομικών μεταρρυθμίσεων («τα άτομα αναμένεται να αναζητούν ατομικές λύσεις σε συστημικές αντιφάσεις» γράφει ο Ulrich Beck, 1992: 137. Βλ. επίσης και τον «θεσμοποιημένο ατομικισμό» που αναφέρει ο Parsons, 1978: 321). Σε μια κοινωνία της κατανάλωσης και της αφθονίας, η φτώχεια προσλαμβάνεται ως μια πράξη αποκλεισμού, ως η έσχατη ταπείνωση (Hayward & Young 2004: 267). Η νεοφιλελεύθερη ρητορική εξομοιώνει τις ενδεείς τάξεις (λ.χ. βαποράκια, ζητιάνοι, άστεγοι, άνθρωποι των φαναριών, υποπολιτισμικές ομάδες) με επιδρομείς, οι οποίοι αρέσκονται στην αταξία και σε μόνιμες παρενοχλήσεις στους δημόσιους χώρους, απειλούν την ποιότητα ζωής στην πόλη και ως εκ τούτου πρέπει να καταπολεμηθούν, για να ανακτηθεί το χαμένο έδαφος. Η ποινική χαλάρωση (δήθεν) θα αποβεί μοιραία για τη δημοκρατία, το νέο ποινικό ήθος (προσομοίωση του νομικού δεσποτισμού των Φυσιοκρατών) επιτάσσει τις περικοπές στις κοινωνικές παροχές –το κράτος δηλαδή, δεν πρέπει να παρέχει υλική βοήθεια απέναντι στους φτωχούς (κοινωνικές δαπάνες, οικονομική αρωγή, προνοιακά επιδόματα κ.ο.κ.), άλλα να τους επιβάλλει την αποκοινωνικοποιημένη μισθωτή εργασία ως κοινωνικό κανονιστικό πρότυπο, περιορίζοντας ταυτόχρονα τη δυνατότητα επιβίωσής τους εκτός της αγοράς εργασίας. Τέλος, η επίκληση της ασφάλειας του *«πολίτη»* –η κατηγορία αυτή είναι μια ευφημιστική γενικολογία, η οποία προσδίδει δημοκρατικό επίχρισμα σε διάφορα μέτρα και πολιτικές, που στην πραγματικότητα απλούστατα ενισχύουν την κοινωνική ανισομέρεια– αποβλέπει στην ανέγερση περισσότερων φυλακών και κτηρίων στα οποία στεγάζονται αστυνομικά τμήματα, όπως και στην επανεπένδυση των συνοικιών με αστυνομικούς.

Το γενικότερο πλαίσιο όλων των παραπάνω βέβαια, είναι οι καπιταλιστικές διαδικασίες που σχετίζονται με την επεκτατική προσταγή (imperative to expand), δηλαδή αυτές της ιδιωτικοποίησης, της εμπορευματοποίησης, της μαζικής παραγωγής και της παγκοσμιοποίησης των αγορών (White 2012: 246), οι οποίες έχουν ως επί το πλείστον επιζήμια αποτελέσματα για την κοινωνία, εφόσον όλοι οι θεσμοί μεταπίπτουν σε προϊόντα εκμετάλλευσης (βλ. για παράδειγμα τη βιομηχανία των ιδιωτικών φυλακών, η οποία δρέπει οφέλη από τις κυρώσεις του κράτους ή την είσοδο σωφρονιστικών εταιριών στο χρηματιστήριο). Όπως υποστηρίζει και η Naomi Klein, το νεοφιλελεύθερο δόγμα, το οποίο δεν είναι τελικά τίποτε άλλο από μια ιδεολογία της κερδοσκοπίας και το οποίο διατρανώνει την ποιοτική ανωτερότητα του ιδιωτικού τομέα και των επιχειρήσεων, έχει ριζώσει βαθιά στις σύγχρονες κοινωνίες (2015: 131 κ.έ.). Ο Marx μάλιστα, ονόμαζε την εκμετάλλευση όλων των πλευρών της κοινωνικής ζωής από το μηχανισμό της συσσώρευσης κεφαλαίου και της οικονομικής μεγέθυνσης, «πραγματική υπαγωγή στο Κεφάλαιο» (Arthur 2007), ενώ ο Πολάνυι, ήδη από το 1944, διείδε πως αντί να ενσωματώνεται η οικονομία στις κοινωνικές σχέσεις, οι τελευταίες ενσωματώνονται στο οικονομικό σύστημα (Polanyi 2001: 60).

6.ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στο σημείο αυτό, εκτίθενται συνοπτικά τα σημαντικότερα πορίσματα της εργασίας. Στο κεφάλαιο 2, παρά την ομολογουμένως δύσκολη αποστολή μας να διασαφηνίσουμε εννοιολογικά τον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό, καθώς επίσης και να ταξινομήσουμε επακριβώς όλες τις επιμέρους παραλλαγές του, καταλήξαμε πως το κοινό θεωρητικό παράγγελμα, είναι η θεώρηση της κοινωνίας όχι ως καθρέπτη της φύσης, αλλά ως κατασκευής των ανθρώπων. Ο κοινωνικός κόσμος μπορεί να γνωσθεί και να κατανοηθεί, επειδή είναι κόσμος της ανθρώπινης συνείδησης (Biggs 1996: 347-364): κατακλύζεται από σκέψεις, πεποιθήσεις, ιδέες, έννοιες, γλωσσικά σημεία, λόγους, σύμβολα που εγκλείουν ποικίλες σημασίες και νοήματα. Υφαίνεται διυποκειμενικά, «θεσμίζεται», όπως λέει και ο Καστοριάδης, εννοώντας πως κάθε κοινωνία συγκροτείται, αναφερόμενη πάντοτε σε ένα «μάγμα κοινωνικών φαντασιακών σημασιών» –ό,τι μάλιστα δεν πιάνεται σε αυτόν τον ιστό κοινών σημασιών, δε μπορεί καν να εμφανιστεί (1999: 499). Η κοινωνική πραγματικότητα λοιπόν, γίνεται αντιληπτή από τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές, όχι ως μια οριστική και εσαεί

παγιωμένη κατάσταση ή ως αυτάρκης-αυτοδύναμη υπερ-δομή ούτε ως απλή ποσοτική συνάθροιση ανθρώπων αλλά ως καθαρά ποιοτική αναβάθμιση, ως επίτευγμα της συμμετοχής και της αλληλεπίδρασης των ατόμων.

Στο κεφάλαιο 3, επιχειρώντας μια ιστορική περιήγηση στις κυριότερες θεωρητικές θέσεις των σπουδαιότερων προδρόμων του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού (Vico, Husserl, Mead, Piaget, Vygotsky, Weber, Marx, Dilthey, Schütz., Hegel, Scheler, Durkheim) διαπιστώσαμε ότι, παρά τους όποιους ενδοιασμούς μπορεί να έχει κανείς απέναντι σε αυτήν την προσπάθεια συρραφής τόσο ετερόκλητων στοιχείων, η συμβατότητα εν τέλει δεν είναι αδύνατη, καθώς όλοι οι παραπάνω στοχαστές δίνουν έμφαση στην ιστορικότητα, εξετάζουν τις δυναμικές σχέσεις μεταξύ ατόμων και προκρίνουν το πραξιολογικό θεωρητικό μοντέλο ερμηνείας της ανθρώπινης συμπεριφοράς –τουτέστιν, η εξωτερική συμπεριφορά είναι δηλωτική εσωτερικών κινήτρων και υποκειμενικών αποδόσεων νοημάτων– έναντι του συμπεριφορικού. Το συνθετικό παράδειγμα του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, αποφεύγοντας τον ακρωτηριασμό της μιας ή της άλλης προσέγγισης και πραγματώνοντας τον διαλεκτικό συντονισμό και την ένταξή τους σε μια ενιαία αφήγηση, παρουσιάζει μια συνολική σύλληψη του κοινωνικού, αρτίως διαρθρωμένη κατά τη γνώμη μας. Τούτη η διεπιστημονική-διακλαδική οπτική είναι άκρως αφυπνιστική, καθώς βοηθά την κοινωνιολογία και την εγκληματολογία να συνειδητοποιήσουν, ότι έχουν «ζωτικό συμφέρον» να ανατρέχουν διαρκώς στα ευρήματα των συναφών επιστημών (Sack 1998: 45), προκειμένου να επιτύχουν την βέλτιστη και πολυπρισματική κατανόηση της σύγχρονης κοινωνίας. Η εν λόγω θεωρητική ενδυνάμωση μάλιστα, καθίσταται αναγκαία σήμερα περισσότερο από ποτέ άλλοτε, καθώς διαβαίνουμε μια περίοδο, όπου εκλείπει η διεξαγωγή βασικών ερευνών. Σε αυτές τις έρευνες, όπως αναφέρει και ο Durkheim στον 2^ο κανόνα της κοινωνιολογικής μεθόδου, κατασκευάζονται τα αντικείμενα μελέτης, διατυπώνονται έννοιες, διαμορφώνονται ερμηνευτικά σχήματα, αναπτύσσεται η επιστημονική γνώση και επιδιώκονται επιστημολογικές τομές (Τσήτουρα 1994: 68). Αυτό δεν σημαίνει βέβαια, ότι πρέπει να αρκούμαστε σε τυποποιητικές αφαιρέσεις, αλλά οφείλουμε να γεφυρώνουμε τη φιλοσοφική απορία με την εμπειρικά προσανατολισμένη ερευνητική πρακτική.

Πράγματι ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός, ενδιαφερόμενος για τα πιο απτά προβλήματα της καθημερινής ζωής, τις βιωμένες εμπειρίες των ατόμων, τις επικοινωνιακές πρακτικές τους, τον εύθραυστο χαρακτήρα της κοινωνικής

συνεύρεσης, τις αμφισημίες του βιόκοσμου κ.ο.κ. (θέματα που συναντήσαμε στο κεφάλαιο 4, που αφορά στις θεωρητικές και μεθοδολογικές του επιρροές στην κοινωνιολογία), αποδεικνύει και εμπράκτως ότι ασχολείται με τον άνθρωπο ως άνθρωπο και με την κοινωνιολογία ως ανθρωπιστικό κλάδο, όχι απλώς κατ' όνομα αλλά και κατ' ουσίαν. Βέβαια, η θέση ότι η κοινωνική πραγματικότητα έχει κατασκευαστεί από ανθρώπους, οικείται από ανθρώπους και με τη σειρά της δημιουργεί ανθρώπους μέσα σε μια συνεχή διαλεκτική διαδικασία, κινούμενη από το άτομο στην κοινωνία και από αυτήν πάλι στο άτομο (παραγωγική διαδικασία που συνεχώς διευρύνεται δημιουργώντας νέα πραγματικά δεδομένα, μας λέει ο Habermas, 1985), δεν θα πρέπει να συγχέεται με την άρνηση αποδοχής της φυσικής πραγματικότητας, κάτι που έχουμε τονίσει άλλωστε σε διάφορα σημεία του κειμένου. Αντίθετα, σηματοδοτεί το πέρασμα από μια κατάσταση στην οποία *το φαινόμενο του νοήματος θεωρούνταν φυσικό και αυταπόδεικτο, σε μία κατάσταση στην οποία «έγινε ένα αίνιγμα»*, σύμφωνα με τον Ray Brassier (Brassier 2011). Έτσι, για τους κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές η φύση δεν στερείται οντολογικής βάσης, αλλά νοήματος, ενώ το υποκείμενο δεν δρα μηχανιστικά ή απλώς υπολογιστικά –οι απολύτως προβλέψιμες και ελεγχόμενες συμπεριφορές των ατόμων είναι επινόημα του θετικισμού ή λοιπών μοντέλων που ενέχουν φυσικούς και βιολογικούς αναγωγισμούς– αλλά κατέχει ενεργό ρόλο στη συνδιαμόρφωση του νοήματος (Thagard 1992, Wolfe Mays 1953: 54-55, Mayer 1996: 29-33, Phillips 1995: 5-12). Όπως πολύ ορθά επισημαίνει η Αικατερίνη Κοντουδάκη: «Συνοπτικά, η θεωρία του κονστρουκτιβισμού δεν αναγνωρίζει φυσικούς νόμους που να ορίζουν την κοινωνία και την πολιτική ώστε και δεν προσφέρει αιτιοκρατικές εξηγήσεις που να παραπέμπουν σε φυσικά αναγκαίες σχέσεις μεταξύ των φαινομένων, αντίθετα, επισημαίνει την εσωτερική λογική τους προτάσσοντας ερμηνείες των ανθρώπινων υποθέσεων που συσχετίζουν πεποιθήσεις, ταυτότητες, ενέργειες και θεσμούς διά της αλληλοδότησής τους» (2014: 3-4). Ειπωμένο αλλιώς, υπάρχουν πάντα πολιτικές εναλλακτικές –κόντρα σε οποιαδήποτε αναγκαιοκρατική (necessitarian) προσέγγιση που τις αποκλείει και φετιχοποιεί τις δομές, είναι απαραίτητο να ξεκαθαρίσουμε, πως όλοι οι θεσμοί είναι κοινωνικές κατασκευές, ήτοι δυνάμει μεταβλητοί (Unger 1999: 7). Μια πραγματικότητα, παρότι πάντοτε εμφανίζεται ως πάγια, βρίσκεται υπό την διαρκή απειλή της «εξάρθρωσης» (δανειζόμενοι τον όρο του Ernesto Laclau) και της ριζικής μεταβολής της.

Ο αντιθετικιστικός χαρακτήρας του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, είναι εξίσου εμφανής και στην προτεινόμενη μεθοδολογία του. Οι παραδόσεις που εξετάσαμε (ερμηνευτική, εθνομεθοδολογία, συμβολική αλληλεπίδραση), βάλλουν ευθέως κατά της θετικιστικής αναγωγής της επιστήμης σε σκέτη επιστήμη των γεγονότων, διότι επιφέρει την απώλεια σημασίας για τη ζωή και την απομάκρυνση από τα πιο καίρια ερωτήματα για μια αυθεντική «ανθρωπότητα της ανθρωπότητας» (η φράση είναι του Edgar Morin, 2005). Μάλιστα, η παροξυντική διάχυση που γνωρίζει σήμερα η εξύμνηση της στατιστικής (αυτή η «μαγεία του καθιστικού», όπως την αποκαλούσε ο Park), είναι ιδιαίτερα επίφοβη, γιατί εξαιτίας της θα τολμούσαμε να πούμε, πληθαίνουν οι «ψυχικά αναλφάβητοι» επιστήμονες. Στηριζόμαστε εδώ στην προβληματική του Charles Wright Mills, όπου γίνεται λόγος για άτομα με αμβλυμένες ψυχικές αντιδράσεις, που είναι *ανίκανα να αντιληφθούν τα προβλήματα στη σωστή τους διάσταση* (Mills 1956). Τα κονστρουκτιβιστικά μεθοδολογικά εργαλεία όμως, συμβάλλουν στη χειραφέτηση των επιστημών του πνεύματος από τις φυσικομαθηματικές επιταγές, οι οποίες συχνά παρουσιάζονται ως μονόδρομος, ως «η από καταβολής κόσμου οφειλόμενη οδός προς τη μια και μοναδική αλήθεια», για να χρησιμοποιήσουμε και τη φράση του Πάνου Θεοδώρου (2012: 25). Ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός οικειοποιούμενος τον κοινωνικό κόσμο των δρώντων υποκειμένων (νοηματικές και ερμηνευτικές πρακτικές της διαντίδρασης, κίνητρα, στρατηγικές δράσης, αξιακά συστήματα, νοοτροπίες) συστήνει μια ανθρωποκεντρική θέαση των θεσμών. Αντιμετωπίζει την κοινωνική πραγματικότητα σαν ανεξερεύνητη και αχαρτογράφητη ήπειρο, εισδύοντας στις συχνά παραμελημένες, απομακρυσμένες, δύσβατες και ανάξιες αναφοράς από τον κυρίαρχο επιστημονικό λόγο σφαίρες της καθημερινής ζωής. Επιπλέον, μια άλλη θεωρητική και μεθοδολογική αρετή του, είναι η χρήση κατηγοριών (όπως για παράδειγμα ο βιόκοσμος, η γλώσσα, τα σύμβολα, το νόημα, η επιτέλεση της καθημερινότητας, ο ορισμός της κατάστασης, η κοινωνικοποίηση, το απόθεμα γνώσης, η θεσμοποίηση κλπ.) συνάμα ευέλικτων (εν αντιθέσει με τον σκληρό και άκαμπτο πυρήνα θεωρητικών υποθέσεων του θετικισμού) και δεκτικών τοποθέτησης/προσαρμογής σε διαφορετικά πολιτικά, οικονομικά, ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά συγκείμενα. Συνεπώς, ο ερευνητής εμπλουτίζει κάθε φορά τη συγκροτημένη του θεωρία με ειδικά περιεχόμενα (ανάλογα το πλαίσιο), χωρίς να χάνεται ο ευριστικός και αναλυτικός της χαρακτήρας.

Στο κεφάλαιο 5, εξετάσαμε την εισχώρηση κονστρουκτιβιστικών θεωριών στην εγκληματολογία, μελετώντας ειδικότερα την κοινωνική κατασκευή του εγκλήματος σε τρεις διαδοχικές φάσεις. Στην πρώτη φάση, το έγκλημα κατασκευάζεται μέσω της νομοπαραγωγικής διαδικασίας, κατά την οποία επιλεγμένες συμπεριφορές ορίζονται ως εγκληματικές, όπου τονίσαμε μάλιστα την άνιση πρόσβαση ατόμων και ομάδων στους πόρους της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής εξουσίας. Στη δεύτερη φάση, κατασκευάζεται ο εγκληματίας και οι κοινωνικές του αναπαραστάσεις, όπου υποδεικνύονται μονίμως ως δράστες οι άνεργοι, οι φτωχοί και οι μετανάστες, με αποτέλεσμα να υφίστανται τη δυσμενέστερη μεταχείριση του ποινικού συστήματος και δη την περισσότερη αστυνομική βία και τις περισσότερες καταχρήσεις εξουσίας (Sanders & Young 1994: 304). Στην τελική φάση, οι δύο πρότερες κατασκευές πλαισιώνονται από μια νομιμοποιητική ιδεολογία, η οποία παρουσιάζει ως χυδαία την εγκληματικότητα των κατώτερων τάξεων –εγκληματικότητα που αν δεν αναχαιτισθεί επειγόντως με οποιοδήποτε τρόπο, θα οδηγήσει με μαθηματική ακρίβεια στην κατάρρευση του κοινωνικού ιστού.

Το θεωρητικό κέρδος εν προκειμένω είναι τεράστιο αν και η επιρροή του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού στην εγκληματολογία ελάχιστη, ειδικά αν κρίνει κανείς με βάση την ελληνική βιβλιογραφία. Δεδομένου ότι, οι περιγραφείσες συνθήκες είναι μονάχα τόσο πραγματικές όσο τους επιτρέπουμε να είναι, μπορούμε να σκεφτούμε το έγκλημα ανεξαρτήτως των τωρινών νομικών και ιδεολογικών κατασκευών και άρα να αναδομήσουμε την εγκληματολογική ατζέντα. Το έγκλημα ως έκφραση δύναμης και ισχύος (λ.χ. πρακτικές επιχειρήσεων, κυβερνητικές πολιτικές, παραβιάσεις ανθρώπινων δικαιωμάτων, ιεραρχικές σχέσεις, κρατικά εγκλήματα, Barak 1991), ως υπέρβαση εξουσίας, ως προσβολές συμφερόντων (Von Hirsch & Jareborg 1991: 1-38), ως κυριαρχία και συμβολική βία (Bourdieu 1977: 192), ως κοινωνικά επιζήμιες πράξεις (Schwendinger H. & Schwendinger J. 1970: 72-81), ως δομική-καλυμμένη βία, ως κοινωνική αδικία, ως περιορισμό των δυνατοτήτων των ανθρώπων (Galtung 1969: 167-191), ως συμπεριφορά που προκαλεί βλάβη (Reiman 1995) ακόμη και αν η βλάβη επέρχεται από καθόλα νόμιμες πράξεις (Michalowski 1985) κ.ο.κ., είναι μερικές από τις καταγεγραμμένες προτάσεις για την επανοριοθέτηση του αντικειμένου της εγκληματολογίας. Πρέπει να έχουμε κατά νου βέβαια, πως οι κατασκευές που παρουσιάζονται ως αυτονόητες και αυταίτιες, λειτουργούν συν τοις άλλοις και ως

αναχώματα, εμποδίζοντας τις εναλλακτικές λύσεις και χαρακτηρίζοντάς τες ουτοπικές, ανέφικτες, αδιανόητες ή πολιτικά προπαγανδιστικές (Clarke 2003).

Επιπροσθέτως, είδαμε πως ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός, μπορεί να αποβεί χρήσιμος για μια αποτελεσματικότερη κριτική στο ισχύον, σε αντίθεση με τις μυωπικές και συγκαταβατικές προσεγγίσεις της παρούσας πραγματιστικής, ωφελιμιστικής και εμπορευματοποιημένης εγκληματολογίας, η οποία ως υπάλληλος του ΣΑΠΔ μπορεί να μιλήσει μόνο, για το τι μας δείχνουν οι δείκτες ότι λειτουργεί και αποδίδει εντός του. Κατά συνέπεια, αδυνατεί να διαγνώσει, ότι η χαλάρωση σε θέματα νομισματικά και προϋπολογισμού, αντισταθμίζεται από σύσφιξη σε θέματα αστυνομικά, ποινικά, κοινωνικού ελέγχου κ.ά., ότι η πλάστιγγα γέρνει προς την πλευρά του κράτους αγοράς/ασφάλειας και υποχρεωτικής εργασίας, ότι εφαρμόζονται στρατηγικά μέτρα επιστημονικά αμφισβητήσιμα. Ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός από την άλλη, είναι το όχημα για την «απομυθοποίηση της λειτουργικότητας της ποινικής καταστολής» (η φράση είναι του Μανωλεδάκη, 1989: 39-57), καθόσον μας διδάσκει ότι ο χαρακτηρισμός του Άλλου ως πρόβλημα ασφάλειας, οδηγεί στην «απάλειψη του προσώπου» (όπως θα έλεγε και ο Levinas), ενώ παράλληλα τα (εκπορευόμενα από νόμους, διατάγματα, διαταγές κλπ.) κατασταλτικά μέτρα, «εξαλείφουν ριζικά την όποια νομική υπόσταση του ατόμου, παράγοντας ένα νομικά μη κατονομάσιμο και κατηγοριοποιήσιμο ον» (μνημονεύοντας τον Agamben, 2005: 2-4).

Εν κατακλείδι, το μεγάλο στοίχημα στις μέρες μας είναι η επαναφορά μιας αναστοχαστικής επιστημολογίας, που αντιμετωπίζει τις έννοιες, τα ερωτήματα και τις αποκρίσεις της κοινής λογικής, καθώς και τους ορισμούς του κυρίαρχου κοινωνιολογικού-εγκληματολογικού λόγου, μονάχα ως αφετηρία για περαιτέρω επεξεργασία –επ’ ουδενί λόγω δε, ως a priori δεδομένα ή ως «τυφλά σημεία» που θα έλεγε και ο Wittgenstein (Wittgenstein 1972) ή ως faits accomplis (για να θυμηθούμε και τη φράση του εθνογράφου Dwight Conquergood). Όσον αφορά τώρα τη δική μας τριμερή ανάλυση (φιλοσοφική-επιστημολογική, κοινωνιολογική, εγκληματολογική), δε μπορεί παρά να έχει το χαρακτήρα δοκιμής.

7.ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική βιβλιογραφία και αρθρογραφία

Αλεξίου Θ., «Δυνατότητες και όρια των ερμηνευτικών προσεγγίσεων στις κοινωνικές επιστήμες», περιοδικό Θέσεις, Τεύχος 100, περίοδος: Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2007

Αντωνοπούλου Μ., «Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας», Σαββάλας, Αθήνα, 2008

Αραμπατζής Θ., «Η γνωσιακή διαπερατότητα της παρατήρησης» στο ΝΟΗΣΙΣ, τεύχος 6, 2010

Γεωργοπούλου Π., «Η συνάρθρωση επιστήμης και κοινωνίας στα πλαίσια της μοντέρνας αστικής εποχής», ΝΕΥΣΙΣ

Γεωργούλας Α., «Οι συλλογικές οντότητες του κονστρουκτιβισμού», περιοδικό Θέσεις, Τεύχος 83, περίοδος: Απρίλιος - Ιούνιος 2003

Δασκαλάκης Η., «Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985

Δεμερτζής Ν., «Πολιτική Επικοινωνία: Διακινδύνευση, Δημοσιότητα, Διαδίκτυο», Παπαζήσης, Αθήνα, 2002

Ζαραφωνίτου Χ., «Οι αναπαραστάσεις του κοινού για το εγκληματικό φαινόμενο», στο αφιέρωμα στη μνήμη του Ηλία Δασκαλάκη, Αθήνα, 1991

Ζαραφωνίτου Χ., «Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα

Θεοδώρου Π., «Αντίληψη και θεωρία ως πρακτικές», Κριτική, Αθήνα, 2006

Θεοδώρου Π., «Εισαγωγή» στο Edmund Husserl, Η κρίση των ευρωπαϊκών επιστημών και η υπερβατολογική φαινομενολογία, Νήσος, Αθήνα, 2012

Ιωσηφίδης Θ., «Εισαγωγή στην ανάλυση δεδομένων ποιοτικής κοινωνικής έρευνας», σημειώσεις, Μυτιλήνη, 2003

Καλφόπουλος Κ. Θ., «Ποιοτική κοινωνιολογία, Η επιστροφή μιας μεγάλης αφήγησης», στο Η ποιοτική παράδοση στις κοινωνικές επιστήμες, Νήσος, Αθήνα, 2003

Καπελλίδη Χ., «Ο Goffman στη γλωσσική επιστήμη: Μια κριτική αποτίμηση της προσέγγισής του», περιοδικό γλωσσολογία, τεύχος 21, 2013

Καστοριάδης Κ., «Η Ελληνική Ιδιαιτερότητα, Τόμος Γ, Θουκυδίδης, η ισχύς και το δίκαιο, Σεμινάρια 1984-1985», Κριτική, Αθήνα, 1984

Καστοριάδης Κ., «Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας», Κέδρος-Ράππα, Αθήνα, 1999

Κολιάδης Ε., «Θεωρίες μάθησης και εκπαιδευτική πράξη - Γνωστικές θεωρίες», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997

Κονδύλης Π., «Από τον 20ό στον 21ο αιώνα, Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000», Θεμέλιο, Αθήνα, 1998

Κοντουδάκη Α., «Η Θεωρία του Κονστρουκτιβισμού στη μελέτη της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης», Διδακτορική Διατριβή στο πλαίσιο των «Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών» Αθηνά, 2014

Κουζέλης Γ., «Η γοητεία του κονστρουκτιβισμού. Τι προσφέρει η νεότερη έκδοση του εμπειρισμού στους έλληνες κοινωνικούς επιστήμονες, Ιδεολογικά ρεύματα και τάσεις της διανόησης στη σημερινή Ελλάδα», 8ο Επιστημονικό Συνέδριο [του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα], Πάντειο Πανεπιστήμιο, (τόμος 1), 28-31 Μαρτίου 2001

Κουζέλης Γ., «Η φαντασία στην επιστήμη» στο Επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών, Νήσος, Αθήνα, 1996

Κουκουτσάκη Α., «Εγκληματολογία και Πολιτισμική Εγκληματολογία», 2011 στο http://crimevssocialcontrol.blogspot.gr/2011/01/blog-post_31.html

Λαμπροπούλου Ε., «Η κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, Η περίπτωση της βίας και της εγκληματικότητας», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999

Λαμπροπούλου Ε., «Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης», Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2012

Λυριντζής Χ., «Θεωρητικές Προσεγγίσεις στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας» στο Κομνηνού Μ. και Λυριντζής Χ., Κοινωνία Εξουσία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, Εκδόσεις Παπαζήση, Β' Έκδοση, Μάιος 1989

Μανωλεδάκης, Ι., «Η κατάχρηση της ποινικής καταστολής», στο Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας, τ.3-4, 1989

Μαυρίδης Η., «Για την κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας: μεταφαινομενολογικές προοπτικές του κοινωνικού κονστρουξιονισμού», Επιστήμη και Κοινωνία, 15, 2005

Μουζέλης Ν., «Γέφυρες μεταξύ νεωτερικής και μετανεωτερικής κοινωνικής θεωρίας», Θεμέλιο, Αθήνα, 2010

Ναγόπουλος Ν., «Τα θεμέλια της κοινωνιολογικής γνώσης και οι κοινωνίες της νεωτερικότητας», Κριτική, Αθήνα, 2003

Νικολόπουλος Γ., «Διακρατικές μετακινήσεις κρατουμένων και κοινωνική επανένταξη στο χώρο ελευθερίας, ασφάλειας δικαιοσύνης», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014

Νικολόπουλος Γ., «Διεθνοποίηση της αντεγκληματικής πολιτικής και δικαιώματα του ανθρώπου», φάκελος σημειώσεων, Ακαδημαϊκό έτος 2015-16, ΠΜΣ Εγκληματολογία

Νικολόπουλος Γ., «**Επικρίσεις και αντιστάσεις γύρω από την έννοια της επικινδυνότητας: από το θετικιστικό παράδειγμα στις θεωρίες της διακινδύνευσης**», στον Τιμητικό τόμο για την Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου: Δικαιώματα του Ανθρώπου-Εγκλημα-Αντεγκληματική Πολιτική, τ. Β', Νομική Βιβλιοθήκη-Bruyant, Αθήνα-Βρυξέλλες, 2003, σελ. 951-960

Ξανθόπουλος Χ., «**Συμβολές στην κοινωνική θεωρία της γνώσης**», Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2015

Παναγιωτόπουλος Ν., «**Η μιζέρια του νεοφιλελευθερισμού**» στο Wacquant L., Οι φυλακές της μιζέριας, Πατάκης, Αθήνα, 2002

Παρασκευόπουλος, Ν., «**Η συγκρουσιακή ποινή (εικόνες, θεωρίες, πράγματα)**», στο Κουκουτσάκη, Α. (επιμ.), Εικόνες Φυλακής, Πατάκης, Αθήνα, 2006

Πετμεζίδου Μ., «**Σύγχρονες θεωρητικές διαμάχες και νέες συνθέσεις**» στο Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία Τόμος Πρώτος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα-Ηράκλειο, 1996

Πουλαντζάς Ν., «**Η Κρίση του Κράτους**», Παπαζήσης, Αθήνα, 1990

Σαββάκης Μ., «**Από τον βιοϊατρικό αναγωγισμό στην κοινωνιολογική ερμηνεία της υγείας και της ασθένειας**», Σύναψις, 10, 2008

Σαββάκης Μ., «**Μικροκοινωνιολογία και ποιοτική έρευνα**», Θεωρητικά παραδείγματα και εμπειρικές εφαρμογές, Κριτική, Αθήνα, 2013

Σίντος Δ., «**Ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός στη κοινωνική θεωρία του Κορνήλιου Καστοριάδη**», ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2011

Σκορδούλης Κ., «**Το Πρόβλημα της Φυσικής Πραγματικότητας στη Γνωσιοθεωρία του Κονστρουκτιβισμού**», Πρακτικά του Συνεδρίου «Ιστορία, Επιστημολογία και Φιλοσοφία των Φυσικών Επιστημών», Ρέθυμνο, 2005

Σπινέλλη Κ.Δ., «**Εγκληματολογία, Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις**», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014

Συκιώτου Α., «**Η προληπτική χρήση του Διαδικτύου στο όνομα της ασφάλειας και οι παραβιάσεις της ιδιωτικής ζωής και προστασίας των προσωπικών δεδομένων**», σε: Σύμμεικτα προς τιμή του Καθηγ. Πέτρου Παραρά με τίτλο Το Δημόσιο Δίκαιο σε Εξέλιξη, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2012

Τάτσης Ν. Χ., «**Η Διδασκαλία της Κοινωνιολογικής Θεωρίας**», Guttenberg, Αθήνα, 2005

Τάτσης, Ν. Χ., «**Κοινωνιολογία. Ιστορική Εισαγωγή και Θεωρητικές Θεμελιώσεις**», Οδυσσέας, Αθήνα, 1997

Τσίγκανου Ι., «**Μεθοδολογία της εγκληματολογικής έρευνας**», Ακαδημαϊκό έτος 2015-2016, Εθνικό κέντρο κοινωνικών ερευνών, σημειώσεις στο ΠΜΣ Εγκληματολογίας

Τσίρος Ν., «**Η ανάδυση του πολιτικού στοιχείου στην κοινωνιολογία του Max Weber**», Παπαζήσης, Αθήνα, 2014

Τσιώλης Γ., «**Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις. Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα**», Κριτική, Αθήνα, 2006

Τσήτουρα Α., «**Σχέσεις μεταξύ αντεγκληματικής πολιτικής και εγκληματολογικής έρευνας**» στο Αντεγκληματική πολιτική, εικοσιέξι μελέτες για τα θεωρητικά της ζητήματα και τις αστοχίες κατά την εφαρμογή της, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994

Φουρτούνης Γ., «**Κανγκιλέμ: κανονιστικότητα και επιστήμη**», περιοδικό ο Πολίτης, τεύχος 159, 2007

Χρυσόχοου Δ., «**Οργανωμένη Πολλαπλότητα. Το Μωσαϊκό της Διεθνούς Συμβίωσης**», Παπαζήσης, Αθήνα, 2010

Ψυχοπαίδης Κ., «**Προβλήματα θεμελίωσης των Κοινωνικών Επιστημών**» στο Επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών, Νήσος, Αθήνα, 1996

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία και αρθρογραφία

Anderson B., «**Φαντασιακές κοινότητες, Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού**», Νεφέλη, 1997

Arendt H., «**Η ανθρώπινη κατάσταση, Vita Activa**», Γνώση, Αθήνα, 2008

Ariès P., «**Αιώνες της Παιδικής Ηλικίας**», Γλάρος, Αθήνα, 1990

Arthur C., «**Η έννοια της υπαγωγής**», περιοδικό Θέσεις, Τεύχος 100, περίοδος: Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2007, μετάφραση Χρήστος Βαλλιάνος

Balibar É., «**Ο φόβος των μαζών, Σπινόζα, Μαρξ, Φουκώ**», Πλέθρον, Αθήνα, 2010

Barthes R., «**Μυθολογίες. Μάθημα**», Κέδρος - Ράππα, Αθήνα, 1979

Bauman Z., «**Παράπλευρες απώλειες, Κοινωνικές ανισότητες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης**», Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2012

Bauman Z., «**Σπαταλημένες ζωές. Οι απόβλητοι της νεοτερικότητας**», Κατάρτι, Αθήνα, 2005

Benjamin W., «**Σαρλ Μπωντλαίρ, ένας λυρικός στην ακμή του καπιταλισμού**», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1994

Berger P. L. & Luckmann T., «**Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας Μια πραγματεία στην κοινωνιολογία της γνώσης**», Νήσος, Αθήνα, 2003

Bianchi H. (1978) στο Λάζος Γ., «**Κριτική Εγκληματολογία**», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007

Blumer H., «**Η κοινωνία ως συμβολική διάδραση**» στο Η ποιοτική παράδοση στις κοινωνικές επιστήμες, Νήσος, Αθήνα, 2003

- Bourdieu P.*, «**Η αίσθηση της πρακτικής**», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006
- Bourdieu P.*, Οπισθόφυλλο στο Goffman E., «**Η παραφροσύνη κατ' οίκον: Ψυχική ασθένεια, κοινωνική θέση και οικογένεια**», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012
- Brassier R.*, «**Είμαι μηδενιστής επειδή ακόμα πιστεύω στην αλήθεια**» (συνέντευξη, 2011) στο <https://bestimmung.blogspot.gr/2014/01/ray-brassier-2011.html>
- Cohen S.*, «**Δικαιώματα του Ανθρώπου και Εγκλήματα του Κράτους: Η Κουλτούρα της Άρνησης**», στο Ηθικοί Πανικοί, Εξουσία και Δικαιώματα, Σύγχρονες Προσεγγίσεις, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2015
- Colliot T. C.*, «**Ο Max Weber και η Ιστορία**», Πατάκης, Αθήνα, 2005
- Craib, I.*, «**Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία. Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας**», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998
- De Saussure F.*, «**Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας**», Παπαζήσης, Αθήνα, 1979
- Derrida J.*, «**Πέραν του Κοσμοπολιτισμού**», Κριτική, Αθήνα, 2003
- Derrida J.*, «**Πλάτωνος φαρμακεία**», Άγρα, Αθήνα, 1990
- Dilthey W.*, «**Η γένεση της ερμηνευτικής**», Ροές, Αθήνα, 2010
- Dilthey W.*, «**Η κατανόηση άλλων προσώπων και των εκφάνσεων της ζωής τους**» στο Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών, Νήσος, Αθήνα, 1996
- Durkheim É. & Mauss M.*, «**Μορφές πρωτόγονης ταξινόμησης**», Gutenberg, Αθήνα, 2001
- Elias N.*, «**Η θεωρία του συμβόλου**», Μεταίχμιο, Αθήνα, 2010
- Feyerabend P. K.*, «**Ενάντια στη μέθοδο, Για μια αναρχική θεωρία της γνώσης**», Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα, 2006
- Foucault M.*, «**Επιτήρηση και τιμωρία**», Κέδρος - Ράππα, Αθήνα, 1989
- Foucault M.*, «**Οι λέξεις και τα πράγματα**», Γνώση, Αθήνα, 2008
- Foucault M.*, «**Φυλακή. Κυβερνολογική, Δύο κείμενα**», Ακυβέρνητες Πολιτείες, Θεσσαλονίκη, 2017
- Gadamer G. H.*, «**Το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης**», Ίνδικτος, Αθήνα, 1998
- Garfinkel H.*, «**Τι είναι η εθνομεθοδολογία**» στο Η ποιοτική παράδοση στις κοινωνικές επιστήμες, Νήσος, Αθήνα, 2003
- Geertz C.*, «**Η ερμηνεία των πολιτισμών**», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2003
- Gellner E.*, «**Έθνη και εθνικισμός**», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992
- Giddens A.*, «**Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία**», Οδυσσέας, Αθήνα, 1989
- Goffman E.*, «**Στίγμα, Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας**», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2001

Günther K., «**Διεθνής αντεγκληματική πολιτική: η πορεία προς ένα παγκόσμιο δίκαιο ασφάλειας**», στο Μανωλεδάκης Ι. και Prittwitz C., Διεθνοποίηση του Ποινικού Δικαίου, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2002

Habermas J., «**Γνώση και Διαφέρον**» στο Κείμενα Γνωσιοθεωρίας και Κοινωνικής Κριτικής, Πλέθρον, Αθήνα, 1990

Habermas J., «**Η ατομίκευση μέσω κοινωνικής συγκρότησης: σχετικά με τη θεωρία του George Herbert Mead για την υποκειμενικότητα**» στο Διατομικότητα: Κείμενα για μια οντολογία της σχέσης, Νήσος, Αθήνα, 2014

Halbwachs M., «**Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης**», Νεφέλη, Αθήνα, 2013

Hall S./Crichter C./Jefferson T./Clarke J./Roberts B., «**Η αστυνόμευση της κρίσης-Η εξισορρόπηση των εκδοχών: η εκμετάλλευση του Χάντσογουορθ**» στο Κομνηνού, Μ., Χ. Λυριντζής (εισαγωγή, επιμέλεια), Κοινωνία, εξουσία και μέσα μαζικής επικοινωνίας, Παπαζήσης, Αθήνα, 1989

Hanson N. R., «**Πρότυπα Ανακάλυψης**», Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα-Ηράκλειο, 2002

Hobbes T., «**Λεβιάθαν, Ἡ ύλη, μορφή και εξουσία μιας εκκλησιαστικής και λαϊκής πολιτικής κοινότητας**», Γνώση, Αθήνα, 1989

Hobsbawm E. & Ranger T., «**Η επινόηση της παράδοσης**», Θεμέλιο, Αθήνα, 2004

Hulsman L. & Bernat de Celis J., «**Ἀστοχες ποινές**», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1997

Hunt B. & Blackledge D., «**Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης**», Μεταίχμιο, Αθήνα, 2000, σελ. 319

Husserl E., «**Η κρίση των ευρωπαϊκών επιστημών και η υπερβατολογική φαινομενολογία**», Νήσος, Αθήνα, 2012

Jackson R. & Sørensen G., «**Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων**», σειρά Βιβλιοθήκη Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Gutenberg, Αθήνα, 2006

Jenkins R., «**Κοινωνική Ταυτότητα**», Σαββάλας, Αθήνα, 2007

Kilminster R., «**Εισαγωγή του επιμελητή της αγγλικής έκδοσης**» στο Norbert Elias, Η θεωρία του συμβόλου, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2010

Klein N., «**Αυτό Αλλάζει τα Πάντα, Καπιταλισμός Εναντίον Κλίματος**», Λιβάνης, Αθήνα, 2015

Laqueur T., «**Κατασκευάζοντας το Φύλο, Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες έως τον Φρόιντ**», Πολύτροπον, Αθήνα, 2003

Lazzarato M., «**Η κατασκευή του χρεωμένου ανθρώπου, Δοκίμιο για τη φιλελεύθερη κατάσταση**», Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2014

Lippmann W., «**Κοινή Γνώμη**», Κάλβος, Αθήνα, 1988

Luhmann N., «**Θεωρία των κοινωνικών συστημάτων**», Σάκκουλας Αντ. Ν., Αθήνα-Κομοτηνή, 1995

- Luhmann N.*, «**Νομιμοποίηση μέσω διαδικασίας**», Κριτική, Αθήνα, 1999
- Luhmann N.*, «**Η πραγματικότητα των μέσων μαζικής επικοινωνίας**», Μεταίχμιο, Αθήνα, 2003
- MacLuhan M.*, «**Media οι προεκτάσεις του ανθρώπου**», Κάλβος, Αθήνα, 1990, σελ. 256
- Manheim K.*, «**Ιδεολογία και Ουτοπία**», Γνώση, Αθήνα, 1997
- Marx K. & Engels F.*, «**Η γερμανική ιδεολογία**», πρώτος τόμος, Gutenberg, Αθήνα, 1997
- Marx K.*, «**Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα 1844**», Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα-Λευκωσία, 2012
- Maturana H. & Varela F.*, «**Το δέντρο της γνώσης**», Κάτοπτρο, Αθήνα, 1992
- Mazzucato M.*, «**Το επιχειρηματικό κράτος**», Κριτική, Αθήνα, 2015
- Melossi D.*, «**Η κοινωνική θεωρία και οι μεταβαλλόμενες αναπαραστάσεις του εγκληματία**» στο Α. Κουκουτσάκη, επιμ., *Εικόνες Εγκλήματος*, Πλέθρον, Αθήνα, 1999
- Melossi D.*, «**Ποινικές πρακτικές και «διακυβέρνηση των πληθυσμών» στους Marx και Foucault**» στο Κουκουτσάκη, Α. (επιμ.), *Εικόνες Φυλακής*, Πατάκης, Αθήνα, 2006
- Miaille M.*, «**Το κράτος του δικαίου, Εισαγωγή στην κριτική του συνταγματικού δικαίου**», Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1983
- Mills C.R.*, «**Η κοινωνιολογική φαντασία**», Παπαζήσης, Αθήνα, 1985
- Morin E.*, «**Η μέθοδος, 5. Η ανθρώπινη ταυτότητα: Η ανθρωπότητα της ανθρωπότητας**», Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2005
- Parsons T.*, «**Η δομή της κοινωνικής δράσης, Μια μελέτη της κοινωνικής θεωρίας με ειδική αναφορά σε μια ομάδα πρόσφατων ευρωπαϊών συγγραφέων**», Παπαζήσης, Αθήνα, 2015
- Piketty T.*, «**Το κεφάλαιο στον 21^ο αιώνα**», Πόλις, Αθήνα, 2014
- Ricoeur P.*, «**Περί ερμηνείας**», Έρασμος, Αθήνα, 2008
- Ritzer G.*, «**Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία**», Κριτική, Αθήνα, 2012
- Salmon M.*, «**Η φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών**» στο Εισαγωγή στη φιλοσοφία της επιστήμης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα-Ηράκλειο, 2001
- Schmitt K.*, «**Η έννοια του Πολιτικού**», Κριτική, Αθήνα, 2009
- Schütz A.*, «**Κοινωνική ερμηνεία και ατομικός προσανατολισμός**» στο Η ποιοτική παράδοση στις κοινωνικές επιστήμες, Νήσος, Αθήνα, 2003

Simmel G., «Παρέκβαση για τον Ξένο» στο Σ. Γάγγας και Κ. Καλφόπουλος, Περιπλάνηση στη Νεωτερικότητα: Κοινωνιολογικά, Φιλοσοφικά και Αισθητικά Κείμενα, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004

Stirner M., «Ο μοναδικός και η ιδιοκτησία του», Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2005

Szabo D., «Από την ανθρωπολογία στη συγκριτική εγκληματολογία, Τέσσερα μαθήματα στο Κολέγιο της Γαλλίας», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2004

Vygotsky L., «Σκέψη και γλώσσα», Γνώση, Αθήνα, 2008

Wacquant L., «Οι φυλακές της μιζέριας», Πατάκης, Αθήνα, 2002

Weber M., «Βασικές έννοιες κοινωνιολογίας», Κένταυρος, Αθήνα, 1983

Weber M., «Οικονομία και κοινωνία τόμος 4, Κοινωνιολογία του δικαίου», Σαββάλας, Αθήνα, 2011

Zahavi D., «Χούσερλ, Εισαγωγή στη Φαινομενολογία του», Αρμός, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία και αρθρογραφία

Aas K.F., «**Global Criminology**» in E. McLaughlin, T. Newborn (eds.), *The Sage handbook of criminological theory*, Sage, 2010

Agamben G., «**State of Exception**», University of Chicago Press, 2005

Andrews T., «**What is Social Constructionism?**», *The Grounded Theory Review*, Volume 11, Issue 1, 2012

Applefield J. M., Richard Huber R. & Moallem M., «**Constructivism in Theory and Practice: Toward a Better Understanding**», *The High School Journal* Vol. 84, No. 2 (Dec. 2000 - Jan. 2001), University of North Carolina Press

Attali J., «**La voie Humaine**», Fayard, 2004

Bachratz P. & Baratz M.S., «**Power and Poverty. Theory and Practice**», Oxford University Press, New York, 1970

Barak G., «**Crimes by the Capitalist State: An Introduction to State Criminality**», Albany: State University of New York Press, 1991

Barak G., «**Integrating criminologies**», Allyn & Bacon, Boston, 1998

Barnes B. & Dolby R.G.A., «**The Scientific Ethos: A deviant viewpoint**», *Archives of European Sociology*, XI, 1970

Barnes B., «**Interests and the Growth of Knowledge**», Routledge & Kegan Paul, London, 1977

Bateson G., «**Steps to an Ecology of Mind**», University of Chicago Press, 1972

Bauman Z., «**In the Lowly Nowherewilles of Liquid Modernity: Comments On and Around Agier**», *Ethnography*, 3, 2002

- Beaumie K.*, «**Social Constructivism from Emerging Perspectives on Learning, Teaching and Technology**», The University of Georgia, 2001
- Beck U.*, «**Risk Society**», Sage, 1992
- Becker H. & Dahlke H.O.*, «**Max Scheler's Sociology of Knowledge**» in *Philosophy and Phenomenological Research* 2, 1942
- Becker H.*, «**Becoming a marijuana user**», *American Journal of Sociology*, 59(3), 1953
- Becker H.*, «**Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance**», New York, 1963
- Becker H.*, «**Writing for Social Scientists**», Chicago, The University of Chicago Press, 1986
- Bentazos R.J.*, «**Introduction to the Human Sciences**», Wayne State University Press, Detroit, 1988
- Benzies K.M. & Allen M. N.*, «**Symbolic Interactionism as a Theoretical Perspective for Multiple Method Research**», *Journal of Advanced Nursing*, 33(4), 2001
- Biggs, J.*, «**Enhancing teaching through constructive alignment**», *Higher Education* 32(3), 1996
- Bird A.*, «**Thomas Kuhn**» στο E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*, 2009
- Blumenstiel A.*, «**The Sociology of Good Times**» in G. Psathas, *Phenomenological Sociology: Issues and Applications*, Wiley, New York, 1973
- Blumer H.*, «**Symbolic Interaction: Perspective and Method**», Prentice Hall, Englewood Cliffs New Jersey, 1969
- Blumer H.*, «**Symbolic Interactionism**», Prentice-Hal, Englewood Cliffs, 1969
- Bobbits P.*, «**The Shield of Achilles**», London, 2003
- Bourdieu P.*, «**Outline of a Theory of Practice**», Cambridge University Press, Cambridge, 1977
- Box S.*, «**Power, Crime and Mystification**», Tavistock, London, 1983
- Brainbridge W.S.*, «**The future in the social sciences**», *Futures* 35, 2003
- Britt L. & Heise D.*, «**From shame to pride in identity politics**» in Stryker S., Owens T.J. and White R.W. (eds) *Self, Identity, and Social Movements*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2000
- Bruner J. S.*, «**Toward a Theory of Instruction**», Harvard University Press, Cambridge MA, 1996
- Burr V.*, «**An introduction to Social Constructionism**», Routledge, London, 1996
- Burr V.*, «**Social constructionism**», Second edition, Routledge, New York-London, 2003
- Button G.*, «**Ethnomethodology and the Human Studies**», Cambridge University Press, Cambridge, 1991

Canguilhem G., «**Le rôle de l'épistémologie dans l'historiographie scientifique contemporaine**» in *Idéologie et rationalité dans l'histoire des sciences de la vie*, Vrin, Paris, 1976

Carter M. J & Fuller C., «**Symbolic interactionism**», ISA (Editorial Arrangement of Sociopedia.isa), 2015

Cassirer E., «**An Essay on Man**», Bantam, New York, 1970

Chambliss W. J. & Seidman R. B., «**Law, Order and Power**», Reading, Mass., 1971

Charlotte Hua Liu C. & Matthews R., «**Vygotsky's philosophy: Constructivism and its criticisms examined**», *International Education Journal*, 6(3), Shannon Research Press. 2005

Charon J., «**Symbolic Interaction: An Introduction, an Interpretation, an Integration**», 3rd ed., Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1989

Christensen B., «**The Problematics of a Social Constructivist Approach to Science**», *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, Vol. 7, No. 3

Christie N., «**A Suitable Amount of Crime**», Routledge, London, 2004

Christie N., «**Crime Control as Industry: Towards Gulags, Western Style**», Routledge, London, 2nd edition, 1994

Christie N., «**Suitable Enemy**» στο Herman Bianchi και Rene van Swaaningen (εκδ.), *Abolitionism: Toward a Non-Repressive Approach to Crime*, Amsterdam, Free University Press, 1986

Claparede E., «**Introduction**» in J. Piaget, *Le langage et la pensee chez lenfant*, Editions Delacheaux en Niestle S.A., Neufchatel, Paris, 1923

Clarke J., «**Social Constructionism**» in McLaughlin E. and Muncie J. (eds.) *The Sage Dictionary of Criminology*, Sage, London, 2001

Cohen S., «**Folk Devils and Moral Panics. The creation of the Mods and Rockers**», St. Martin's Press, New York, 1972/1980

Cohen S., «**Folk Devils and Moral Panics**», Third edition, Routledge, 2002

Cohen S., «**The Failures of Criminology**», *The Listener*, 1973

Collins R., «**On the Microfoundations of Macrosociology**», *American Journal of Sociology*, 86, 1981

Collins R., «**The microinteractionist tradition**» στο Collins R (ed.) *Four Sociological Traditions*, Oxford University Press, New York, 1984

Cooley C., «**Human Nature and the Social Order**», Charles Scribner's Sons H., New York, 1902

Cooper P.A., «**Paradigm shifts in designed instruction: From behaviorism to cognitivism to constructivism**», *Educational Technology* 33, 1993

Crawford A., «**The Impotency of the Penal Sanction? Security and Justice in the New Millenium**», Inaugural Lecture, University of Leeds, 2002

Cromby J. & Nightingale D., «**What's Wrong with Social Constructionism**» in Nightingale D. και Cromby J. (eds.), *Social Constructionism Psychology: A Critical Analysis of Theory and Practice*, Buckingham, Open University Press, 1999

Crotty M., «**The Foundation of Social Research: Meaning and Perspective in the Research Process**», Sage, London, 1988

Crozier M., «**The Bureaucratic Phenomenon**», Tavistock, 1964

Curd M. & Cover J.A., «**Philosophy of Science: The Central Issues**», New York: Norton, 1998.

Darroch V. & Ronald S., «**Interpretive Human Studies: An Introduction to Phenomenological Research**», Washington, University Press, 1982

De Haan W., «**Abolitionism and crime control: a contradiction in terms**», in Stenson K and Cowell D. (eds.), *The politics of Crime control*, London, Sage, 1991

Denzin N.K., «**Symbolic Interactionism and Cultural Studies: The Politics of Interpretation**», Malden, MA: Blackwell, 1992

Driscoll M.P., «**Psychology of learning for instruction**», Allyn and Bacon, Boston, 1994

Durkheim E., «**Sociologie religieuse et theorie de la connaissance**», *Revue de Metaphysique et de Morale*, 5, 1909

Durkheim É., «**The Elementary Forms of the Religious Life**», Oxford University Press, 2001

Dyzenhaus D., «**Legality and Legitimacy: Carl Schmitt, Hans Kelsen, and Hermann Heller in Weimar**», Oxford University Press, 1999

Erikson K. T., «**Notes on the sociology of Deviance**», *Social Problems*, 9, 1962

Fassin D. & D'Hallyin E., «**Critical Evidence: The Politics of Trauma in French Asylum Policies**», *Ethos*, 3(35), 2007

Faugeron C., «**La dérive pénale**», *Esprit*, No. 215(10), Editions Esprit, 1995

Feeley M., «**The Process in the Punishment: Holding Classes in a Lower Criminal Court**», New York, Russell Sage Foundation, 1979

Feeley M. & Simon J., «**The New Penology: Notes on the Emerging Strategy of Corrections and Its Implications**», 30, *Criminology* 449, 1992

Ferrell, J. & Sanders R., «**Cultural Criminology**», Northeastern University Press, Boston, 1995

Fierke M. K. & Jørgensen K. E., «**Constructing International Relations: The Next Generation**», M.E. Sharpe, 2001

Fishman M., «**Crime waves as ideology**» in S. Cohen, J. Young, επιμ. *The Manufacture of News, Deviance, Social Problems and the Mass Media*, Constable, London, 1981

Fitzpatrick P., «**Law and societies**», *Osgoode Hall Law Journal*, 1984

Fleck L., «**Genesis and Development of a Scientific Fact**», University of Chicago Press, Chicago, 1979

Fleury S.C., «**Social Studies, Trivial Constructivism, and the Politics of Social Knowledge**» στο M. Larochelle, N. Bednarz & J. Garrison (Eds.), *Constructivism and Education*, Cambridge University Press, 1998

Floercke P., «**Anatomie der Strafgesetzgebung. Eine vergleichende soziologische Analyse der Noermsetzungsprozesse zur Führungsaufsicht und zum Demonstrationsstrafrecht**», Pfaffenweiler, 1922

Freeman C.R., «**Phenomenological Sociology and Ethnomethodology**» in O.J. Harvey, *Motivations and Social Interaction*, Ronald Press, New York, 1980

Galariotis I. F., «**The Social Construction of Greek Foreign Policy: A Constructivist Reinvigoration**», εργασία για το 3ο Hellenic Observatory PhD symposium «Contemporary Greece: Structure, Context and Challenges», 14-15 June 2007, LSE, UK

Galtung J., «**Violence, Peace, and Peace Research**», *Journal of Peace Research* Vol. 6, No. 3 (1969), Sage Publications, Ltd, 1969

Garfinkel H., «**A Conception of and Experiment with Trust as a Condition of Stable Actions**» in O.J. Harvey, *Motivations and Social Interaction*, Ronald Press, New York, 1980

Garland D., «**Frameworks of inquiry in the sociology of punishment**» στο Melossi D. (επιμ.), *The Sociology of Punishment: Socio-Structural Perspectives*, Ashgate, Aldershot, 1998

Garland D., «**Pena e societa moderna. Uno studio di teoria sociale**», Milano, il Saggiatore, 1990/1999

Garland D., «**Punishment and Welfare: A History of Penal Strategies**», Gower Pub Co, May 1985

Garland D., «**The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society**», Oxford University Press, Oxford, 2001

Gerbner G., «**Violence in television drama: Trends and symbolic functions**» in *Television and social behavior*, Vol. 1, Media content and social control, Comstock, G.A./Rubinstein E.A., Washington D.C., 1972

Giddens A., «**Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis**», Cambridge, Polity Press, Cambridge, 1979

Giddens A., «**Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age**», Polity Press, Cambridge, 1991

Giddens A., «**New Rules of Sociological Method**», Stanford University Press, 1993

Glaser B.G. & Strauss A.L., «**Awareness contexts and social interaction**», *American Sociological Review* 29(5), 1964

Glaserfeld E. von., «**An Exposition of Constructivism: Why Some Like It Radical**», Massachusetts Univ., Amherst. Scientific Reasoning Research Inst., 1989a

- Glaserfeld E. von*, «**An Exposition of Constructivism: Why Some Like It Radical**», 1990
- Glaserfeld E. von*, «**An Introduction to Radical Constructivism**», 1984
- Glaserfeld E. von*, «**Cognition, Construction of Knowledge and Teaching**», *Synthese*, 80 (1), 1989b
- Glaserfeld, E. von*, «**An interpretation of Piaget's constructivism**», *Revue internationale de philosophie*, 36(4), 1982
- Glaserfeld, E. von*, «**Construction of Knowledge**», Intersystems Publications, Salinas CA, 1987
- Goffman E.*, «**Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction**», Penguin, Harmondsworth, 1961
- Goffman E.*, «**Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience**», Harper and Row, New York, 1974
- Goffman E.*, «**Presentation of Self in Everyday Life**», Anchor Books, Garden City, New York, 1959
- Goffman E.*, «**The interaction order: American Sociological Association, 1982 Presidential address**», *American Sociological Review* 48(1), 1983
- Goode E. & Ben-Yehuda N.*, «**Moral panics: The social construction of deviance**». Blackwell, Oxford, 1994
- Greenberg D.*, «**Punishment, Division of Labor and Social Solidarity**», International Sociological Association, 1998
- Gruber H. & Voneche JJ.*, «**The essential Piaget**», Basic Books, New York, 1977
- Gruender D. C.*, «**Constructivism and Learning: A Philosophical Appraisal**», *Educational Technology* 36 (3), 1996
- Gurwitsch A.*, «**Studies in Phenomenology and Psychology**», Northwestern University Press, Evanston, 1996
- Habermas J.*, «**Analytical Theory of Science and Dialectics**» στο *The Positivist Dispute in German Sociology*, Heinemann Educational Books, 1976
- Habermas J.*, «**Theory of Communicative Action Vol. 2, Lifeworld and System: Critique of Functionalist Reason**», Beacon press, 1985
- Hacking I.*, «**Representing and Inventing**», Cambridge University Press, Cambridge, 1983
- Hall S. et al.*, «**Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order**», Macmillan, London, 1978
- Hammersley M.*, «**What' s wrong with ethnography**», Routledge, 1992
- Harcourt B.*, «**The illusion of Free Markets, Punishment and the Myth of Natural Order**», Harvard University Press, 2012

- Harwood J.*, «**Ludwik Fleck and the Sociology of Knowledge**», Social Studies of Science, Sage, London, Beverly Hills and New Delhi, Vol. 16, No.1, 1986
- Have P.*, «**Understanding Qualitative Research and Ethnomethodology**», Sage, London, 2004
- Hayward K. & Young J.*, «**Cultural Criminology. Some notes on the script**» στο Theoretical Criminology, vol. 8(3), 2004, special issue
- Heap J. L. & Roth P. A.*, «**On Phenomenological Sociology**», American Sociological Review, Vol.38. No 3, Jun. 1973
- Henry S.*, «**Deviance: Constructionist perspectives**» στο G. Ritzer (Ed.), The Blackwell encyclopedia of sociology, Blackwell, Oxford, 2007
- Herrick J.A.*, «**The History and Theory of Rhetoric. An introduction**», Pearson, Boston MA, 2005
- Hillyard P., Sim J., Tombs S., & Whyte D.*, «**Leaving a Stain Upon the Silence, Contemporary Criminology and the Politics of Dissent**», Brit J. Criminol., Advance Access Publication 44, 2004
- Hoover W.*, «**The practice implications of constructivism**», SEDL Letter, 9(3), 1996
- Horwitz A.V.*, «The Logic of Social Control», Plenum Press, New York-London, 1990
- House J.S.*, «**The three faces of social psychology**», Sociometry 40(2), 1977
- Hulsman L.*, «**Critical criminology and the concept of crime**» in H. Bianchi and R. van Swaaningen (eds), Abolitionism: Towards a Nonrepressive Approach to Crime, Free University Press, Amsterdam, 1986
- Husserl E.*, «**Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology**», Collier books, New York, 1962
- Jackson R. & Sorensen G.*, «**Introduction to International Relations: Theories and Approaches**», 3rd edition, Oxford university press, 2006
- Jones R.*, «**Digital Rule: Punishment, Control and Technology**», Sage, 2000
- Jongman R. W.*, «**Dame justice aussi a d' humaines faiblesses. De l' (in) égalité sociale devant la justice**», Déviance et Société 1978, Vol. II No 4
- Kanselaar G.*, «**Constructivism and socio-constructivism**», Article published on July, 16, 2002
- Kenny V.*, «**Exile on mainstream. Constructivism in psychotherapy and suggestions from a Kellian perspective**», Constructivist Foundations, 6(1), 2010
- Kim B.*, «**Social constructivism**» στο Orey M. Emerging Perspectives on Learning, Teaching and Technology, e-book, P. Bond, Editor, 2001
- Kraus A. P.*, «**A Union of Diversity. Language, Identity and Polity-Building in Europe**», Series: Themes in European Governance, Cambridge University Press, Cambridge, 2008
- Kroeber A. L. & Kluckhohn C.*, «**Culture: A critical review of concepts and definitions**», Peabody Museum, Cambridge, 1952

- Kukla A.*, «**Social Constructivism and the Philosophy of Science**», Psychology Press, 2000
- Kuklick H.*, «**Βιβλιοκριτική της αμερικάνικης έκδοσης του βιβλίου του Fleck, Genesis and Development of a Scientific Fact**», *American Journal of Sociology*, Vol. 88, No. 1, 1982
- Langer S. K.*, «**Philosophy in a New Key, a Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art**», New American Library, 1948
- Latour S. & Woolgar S.*, «**La vie de la Laboratoire. La production de faits scientifiques**», Paris, La Decouverte, 1993
- Layder D.*, «**Understanding Social Theory**», Sage, London, 1994
- Leeds-Hurwitz W.*, «**Social Construction of Reality**» in S. Littlejohn, & K. Foss (Eds.), *Encyclopedia of Communication Theory*, Thousand Oaks, Sage Publications, CA, 2009
- Lemert E.*, «**Human Deviance, Social Problems and Social Control**», Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1967
- Linklater A.*, «**The Achievements of Critical Theory**» στο Booth K. et al., *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996
- Lo H. N.*, «**Giambattista Vico**», Georgia Institute of Technology, 1996
- Lynch M.*, «**Towards a Constructivist Genealogy of Social Constructionism**» στο Velody I. & Williams R. (eds.) *The Politics of Constructionism*, Sage, London, 1998
- MacEwan A.*, «**Neoliberalism and Democracy: Market Power versus Democratic Power**» στο Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston (eds.), *Neoliberalism: A Critical Reader*, Pluto Press, London, 2005
- MacIver R.M.*, «**Social Causation**», Peter Smith, 1973
- MacIver R.M.*, «**The More Perfect Union**», New York, 1948
- Malkki H. L.*, «**Purity and Exile: Violence, Memory, and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania**», The University of Chicago Press, Chicago and London, 1995
- Malkki H. L.*, «**Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization**», *Cultural Anthropology*, 3(11), 1996
- Manis J. G. & Meltzer B.N.*, «**Symbolic Interaction: A Reader in Social Psychology**», 3rd ed., Allyn and Bacon, Boston, 1978
- Manus A. L.*, «**Procedural versus Constructivist Education: A Lesson from History**», *The Educational Forum* 60(4), 1996
- Marchetti A.M.*, «**Pauvretés en prison**», *Érès*, 1997
- Marx K.*, «**The eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte**», in K. Marx and F. Engels, *Werke* in E. Kamenka (ed.), *The portable Marx*, Penguin, Harmondsworth, 1984

- Matthews M. R.*, «**Constructivism in Science and Mathematics Education**» στο D. C. Phillips (eds.), National Society for the Study of Education, 99th Yearbook, University of Chicago Press, Chicago, 2000
- Mayer R. E.*, «**History of instructional psychology**» in E., De Corte and F. E. Weinert (Eds) International Encyclopaedia of Developmental and Instructional Psychology, Pergamon Press, 1996
- Mays W.*, «**The Epistemology of Professor Piaget**», Proceedings of the Aristotelian Society, London, 1953
- McCarthy Doyle E.*, «**Knowledge as Culture**», Routledge, London & New York, 2003 & 1996
- McMahon, M.*, «**Social Constructivism and the World Wide Web - A Paradigm for Learning**», Paper presented at the ASCILITE conference, Perth, Australia, 1997
- Mead G.H.*, «**Mind Self and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist**», University Chicago Press, Chicago, 1962
- Mead G.H.*, «**Mind, Self and Society**», C. W. Morris (eds.), Chicago University Press, Chicago, 1934
- Mehan H. & Wood H.*, «**The Reality of Ethnomethodology**», Wiley, New York, 1975
- Melossi D. & Pavarini M.*, «**Carcere e Fabbrica**», Bologna: il Mulino, 1977
- Melossi D.*, «**In a peaceful life: Migration and the crime of modernity in Europe/Italy**», Punishment and Society, 5(4), 2003
- Meltzer B.N. & Petras J.W.*, «**The Chicago and Iowa Schools of symbolic interactionism**» in Shibutani T (ed.) Human Nature and Collective Behavior, New Brunswick, Transaction Books, NJ, 1970
- Merton K. R.*, «**Social Theory and Social Structure**», Free Press, New York, 1968
- Michalowski R.*, «**Order, law and crime**», Random House, New York, 1985
- Mills C.W.*, «**The Power Elite**», New York, 1956
- Mills C.W.*, «**The Sociological Imagination**», Harmondsworth, 1970
- Milton A.*, «**Ground Control: Fear and Happiness in the Twenty-First Century**», Penguin, 2009
- Mischel W.*, «**Personality and Assessment**», Wiley and Sons, New York, 1968
- Moore S. F.*, «**Law and social change: the semi-autonomous field as an appropriate subject of study**» in S. F. Moore (ed.), Law as Process, London, Routledge and Kegan Paul, 1973
- Morris M.B.*, «**Excursions into Creative Sociology**», Columbia University Press, New York, 1977
- Morrison W.*, «**What is crime? Contrasting definitions and perspectives**» στο Chris Hale, Keith Hayward, Azrini Wahidin, and Emma Wincup (eds), Criminology, Oxford University Press, 2013

- Müller K. H.*, «**The radical constructivist movement and its network formations**», Constructivist Foundations, 6(1), 2010
- Muncie J.*, «**Labelling, Social Reaction and Social Constructionism**» στο The Sage Handbook of Crimonological Theory, SAGE Publications Ltd, 2010
- Muncie J.*, «**Labelling**» στο McLaughlin E. and Muncie J. (eds.) The Sage Dictionary of Criminology, Sage, London, 2001
- Natanson M.*, «**Editor's Introduction**» στο Schütz A., Collected Papers, vol. 1, Martinus Nijhoff, Hague, 1962
- Natanson M.*, «**Literature, Philosophy and the Social Sciences**», Martinus Nijhoff, Hague, 1962
- Oberheim, E. & Hoyningen-Huene, P.*, «**The incommensurability of scientific theories**» στο E. N. Zalta (Ed.) The Stanford encyclopedia of philosophy, 2009
- Oxford R.*, «**Constructivism: Shape-Shifting, Substance, and Teacher Education**», Peabody Journal of Education 72(1), 1997
- Ozgur Ozer*, «**Constructivism in Piaget and Vygotsky**», The fountain magazine, Issue 48, October - December 2004
- Palan R.*, «**A World of their Making: An Evaluation of the Constructivist Critique in International Relations**», Review of International Studies, Vol. 26, 2000
- Panayotopoulos N.*, «**Epreuve Pénale et Consécration Sociale Négative: Les Etablissements d' Education Surveillée en Grèce**», Presses Univesitaires de Strasbourg, June 1997
- Pavarini M.*, «**Is criminology worth saving?**» in D. Nelken (Ed.), The futures of criminology, Sage, London, 1994
- Phillips D. C.*, «**The good, the bad, and the ugly: the many faces of constructivism**», Educational Researcher, 24 (7), 1995
- Phillips L. & Jorgensen W. M.*, «**Discourse analysis: as theory and method**», Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, 2002
- Piaget J.*, «**Piaget's Theory**» στο Handbook of Child Psychology, Vol 1, Willey, New York, 1983
- Piaget J.*, «**To Understand is to Invent: The Future of Education**», Grossman Publishers, New York, 1973
- Polanyi K.*, «**The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Times**», Beacon Press, Boston, 2001
- Pompa L.*, «**Vico: Selected Writings**», Cambridge University Press, 1982
- Popper K.*, «**The Logic of the Social Sciences**» in The Positivist Dispute in German Sociology, Heinemann Educational Books, 1976
- Pouliot V.*, «**The Essence of Constructivism**», Journal of International Relations and Development, Vol. 7, No 1, 2004

Presdee M., «**Cultural Criminology. The long and winding road**» in *Theoretical Criminology*, vol. 8(3), 2004, special issue

Reiman J., «**The rich get richer and the poor get prison**», Wiley, New York, 1995

Reus-Smit C., «**Constructivism**» in Burchill S. et al., *Theories of International Relations*, 2nd Edition, Palgrave, Basingstoke, 2001

Robert J. & Sorensen G., «**Introduction to International Relations Theories and Approaches**», 3rd edition, Oxford university press, 2006

Robson C., «**Real World Research**», Second Edition, Blackwell, Oxford, 2002

Rock P., «**Symbolic Interactionism and Ethnography**» in Atkinson P. et al., *Handbook of Ethnography*, Sage, London, 2001

Rosengren W.R., «**The self in the emotionally disturbed**», *American Journal of Sociology* 6(5), 1961

Roth WM., in McCormick, R. and Paechter, C. (eds), «**Authentic School Science: Intellectual Traditions**», Learning & Knowledge, Paul Chapman Publishing, London, UK, 2000

Roya Jafari Amineh & Hanieh Davatgari Asl, «**Review of Constructivism and Social Constructivism**», *JSSLL Journal*, Vol. 1(1), 30 April, 2015

Rubinoff L., «**Vico and the Verification of Historical Interpretation**» in G. Tagliocozzo, M. Mooney, & D.P. Verene (Eds) *Vico and Contemporary Thought*, Humanities Press, Atlantic Highlands, 1976

Ruesch J. & Bateson G., «**Communication: the social matrix of psychiatry**», New York, 2nd edition, 1968

Rusche A. & Kirchheimer O., «**Punishment and Social Structure**», Russell and Russell, New York, 1968

Sack F., «**Conflicts and convergences in criminology: bringing politics and economy back in**» in Vincenzo Ruggiero, Nigel South and Ian Taylor (eds.), *The new european criminology: crime and social order in Europe*, Routledge, London; New York, 1998

Saila Anttonen, «**The Trouble of Social Constructivism**», Paper presented at the European Conference on Educational Research, Lahti, Finland 22-25 September 1999, University of Oulu, Department of Education

Sanders A. & Young R., «**Criminal Justice**», Butterworths, London, Dublin, Edinburgh, 1994

Schnelle T., «**Κριτική του Genesis and Development of a Scientific Fact του Fleck**», *Theory and Society*, Vol. 10, No. 5, 1981

Schütz A., «**Collected Papers**», vol. 1, Martinus Nijhoff, Hague 1962

Schütz A., «**Common-Sense and Scientific Interpretation of Human Action**» in Natanson M., *Alfred Schutz: Collected Papers I: The Problem of Social Reality*, Martinus Nijhoff, Hague, 1973

- Schütz A.*, «**Reflections on the Problem of Relevance**», Yale University Press, New Haven, 1970
- Schütz A.*, «**The Phenomenology of the Social World**», London, 1972
- Schwandt T. A.*, «**Three epistemological stances for qualitative inquiry: Interpretativism, hermeneutics and social constructionism**» in Denzin, N. and Lincoln, Y (Eds.), *The Landscape of Qualitative Research: Theories and issues*, Thousand Oaks, Sage, CA, 2003
- Schwartz R. & Skolnick J.*, «**Two studies of legal stigma**» in in Becker H. (ed.), *The Other Side*, Free Press, New York, 1964
- Schwendinger H. & Schwendinger J.*, «**Defenders of Order or Guardians of Human Rights**», *Issues in Criminology*, Vol. 7, 1970
- Scott J.*, «**Sociological Theory, Edward Elgar**», Aldershot, 1995
- Sellin T.*, «**Culture, Conflict and Crime**», New York, 1938
- Sennett R.*, «**The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life**», Faber & Faber, 1996
- Shapland J.*, «**Reducing Crime: Implications for Criminology Present and Criminology's Futures**», *British Criminology Conference: Selected Proceedings*. Vol. 3, 2000
- Shibutani T.*, «**Herbert Blumer's contributions to twentieth-century sociology**», *Symbolic Interaction* 11(1), 1988
- Shoham Sl.*, «**The Mark of Cain**», University of Queensland Press, St. Lucia, 1982
- Simmel G.*, «**On Individuality and Social Forms**», *Heritage of Sociology Series*, 1971
- Simmel G.*, «**The Problems of the Philosophy of History**», Free Press, New York, 1977
- Sjøberg S.*, «**Constructivism and Learning**» in E. Baker, B. McGaw και P. Peterson (eds), *International Encyclopaedia of Education*, 3rd Edition, Elsevier, Oxford, 2007
- Solomon J.*, «**Social influences on the construction of pupils' understanding of science**», *Studies in Science Education*, 14, 1987
- Spiegelberg H.*, «**The Phenomenological Movement**», Vol. 1 & 2, Martinus Nijhoff, Hague, 1971
- Spiegelberg H.*, «**Towards a Phenomenology of Imaginative Understanding of Others**», *Proceedings of the XIIth International Congress of Philosophy*, Brussels, 1953
- Srnicek N.*, «**Assemblage Theory, Complexity and Contentious Politics, The Political Ontology of Gilles Deleuze**», 2007
- Stam H.*, «**Introduction: Social construction and its critics**», *Theory and Psychology*, 11, 2001
- Stebbins R. A.*, «**A Note on the Concept of Role Distance**», *American Journal of Sociology*, Vol. 73, No. 2, 1967

Steinert H., «**Ideology with human victims**» in Vincenzo Ruggiero, Nigel South and Ian Taylor (eds.), *The new european criminology: crime and social order in Europe*, Routledge, London ; New York, 1998

Stuart Henry S. & Milovanovic D., «**The constitution of constitutive criminology: a postmodern approach to criminological theory**» in *The futures of criminology*, edited by Davide Nelken, SAGE Publications, Nov 11, 1994

Talcott P., «**Religion in Postindustrial America**» in *Action Theory and The Human Condition*, Free Press, New York, 1978

Tannen D., «**Framing in Discourse**», Oxford University Press, Oxford, 1993

Taylor Ch., «**Sources of the self**», Cambridge University Press, Cambridge, 1989

Thagard P., «**Conceptual revolutions**», Princeton University Press, Princeton, 1992

Thomas W.I. & Thomas D.S., «**The Child in America: Behavior Problems and Programs**», Alfred Knopf, New York, 1928

Tift L. & Sullivan D., «**A needs-based social harms approach to defining crime**» στο S. Henry & M. Lanier (Eds.), *What is crime?*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2001

Truan F., «**Addiction as a Social Construction: A Postempirical View**», *The Journal of Psychology*, 127, 1993

Turk A., «**Criminality and Legal Order**», Brown, Boston, 1970

Turner B., «**Outline of a theory of human rights**», *Sociology*, 1993, Vol. 27, No. 3

Unger R.M., «**Democracy Realised: The Progressive Alternative**», Verso, London, 1999

Van Manen M., «**Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy**», State University of New York Press, London, 1990

Vico G., «**De antiquissima Italorum sapientia**», Naples: Stamperia de' Classici Latini, 1858, Chapter I

Vico G., «**On the Study Methods of Our Time E. Gianturco**», trans. with Intro., D. P. Verene, Cornell University Press, Ithaca NY, 1990

Victor J. S., «**Moral panics and the social construction of deviant behavior: Theory and application to the case of ritual child abuse**», *Sociological Perspectives*, 41, 1998

Von Hirsch A. & Jareborg N., «**Gauging Criminal Harm: A Living-Standard Analysis**», *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. II, no 1, 1991

Vygotsky L. S., «**Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes**», Harvard University Press, Cambridge, 1978

Wacquant L., «**L' ascension de l' État pénal Amérique**», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 124, 1998

Wacquant L., «**Presentation of: Pierre Bourdieu with Loïc Wacquant, Réponses: Pour une anthropologie réflexive**», Seuil, Paris, 1992

- Waddington C.H.*, «**The Human Animal**» in Julian Huxley, *The Humanist Frame*, George Allen & Unwin, London, 1961
- Walgrave L.*, «**Considérations sur l' orientation de la psychologie dans la criminology actuelle**», *Déviance et Société*, 1980, No 4
- Warrick R. W.*, «**Constructivism: Pre-historical to Post-modern**», George Mason University, 2010
- Watts D.*, «**Political Communication Today**», Manchester University Press, 1997
- Wax M.L.*, «**On Misunderstanding Verstehen: A Reply to Abel**», *Sociology and Social Research* 51, 1967
- Weber M.*, «**Economy and Society**», Bedminster Press, New York, 1968
- Weber M.*, «**The Theory of Social and Economic Organisation**», O.U.P., New York, 1947
- Wendt A.*, «**The Agent-Structure Problem in International Relations Theory**», *International Organisation*, Vol. 41, No. 3, 1987
- Wertsch J.V.*, «**Vygotsky and the Social Formation of Mind**», Cambridge University Press, 1985
- Wertz F.*, «**Phenomenological Research Methods for Counseling Psychology**», *Journal of Counseling Psychology*, 52(2), 2005
- West C. &*, «**Women's place in everyday talk: Reflection in parent- child interaction**», *Social Problems* 27(5), 1977
- Wheatley G.H.*, «**Constructivist Perspectivists on Science and Mathematics Learning**», *Science Education*, 75(1), 1991
- White R.*, «**Eco-global criminology and the political economy of environmental harm**», *Routledge International Handbook of Green Criminology*, 2012
- Whitehead A. N.*, «**Essays in Science and Philosophy**», Greenwood Press, New York, 1968
- Wittgenstein L.*, «**On Certainty**», Harper & Row, 1972
- Woolgar S.*, «**Science, the Very Idea**», Routledge, 1988
- Yar M. & Penna S.*, «**Between Positivism and Post Modernity? Critical Reflections on Jock Young's the Exclusive Society**», *British Journal of Criminology*, 44 (4), the Centre for Crime and Justice Studies (ISTD), 2004
- Young J.*, «**The role of the police as amplifiers of deviancy, negotiators of reality and translators of fantasy**» in Cohen S. (ed.) *Images of Deviance*, Penguin, Harmondsworth, 1971
- Young R.A. & Colin A.*, «**Introduction: Constructivism and social constructionism in the career field**», *Journal of Vocational Behavior* Volume 64, Issue 3, June 2004
- Young W. & Brown M.*, «**Cross-National Comparisons of Imprisonment**» in Michael Tonry (εκδ.), *Crime and Justice: A Review of Research*, The University of Chicago Press, Chicago, 1995

Zahavi D., «**Beyond Empathy: Phenomenological Approaches to Intersubjectivity**», *Journal of Consciousness Studies*, 8 (5-7), 2001

Zaner R., «**Theory of Intersubjectivity: Alfred Schutz**», *Social Research* 28 Spring, 1970

Zimmerman D. & Pollner M., «**The Everyday World as a Phenomenon**» στο J. Douglas, *Understanding Everyday Life*, Aldine, Chicago, 1970

Zimmerman D. & Wieder D.L., «**Ethnomethodology and the Problem of Order: Comments on Denzin**» στο J. Douglas, *Understanding Everyday Life*, Aldine, Chicago, 1970

Zimmerman D., «**Ethnomethodology**», *American Sociologist*, 1978, 13

Zimmerman D., «**Doing Gender**», Candace West, *Gender and Society*, Vol. 1, No. 2., 1987